

ปัญหาโสเภณี : เหตุปัจจัย มุมมอง และวิธีการ แก้ปัญหาตามแนวทางพุทธศาสนา

พระมหาวิญญ์ ผลเจริญ

๑. เกริ่นนำ

ปัจจุบัน ปัญหาโสเภณีถือว่าเป็นวิกฤติการณ์ของสังคม ผลกระทบที่สังคมได้รับนั้นแผ่ขยายไปในวงกว้างหลายฝ่ายต้องการให้ปัญหาโสเภณีหมดไปหรือทุเลาเบาบางลงไป แต่ดูเหมือนว่าจะมีอะไรบางอย่างที่จับต้องไม่ได้ง่ายๆ เสียแล้ว เพราะปัญหาโสเภณีมีเหตุปัจจัยหลายอย่าง ที่ซับซ้อนที่ทำให้เกิดขึ้น หน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งไม่สามารถจะจัดการตามลำพังได้ จำเป็นต้องอาศัยทั้งรัฐและสังคมทั้งหมดร่วมกันตระหนักถึงความรุนแรงของปัญหาเสียก่อน จึงจะได้ช่วยกันศึกษาถึงเหตุปัจจัยและวิธีการแก้ไขได้ พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ตั้งอยู่บนเหตุผล จึงน่าจะมีการศึกษาดูว่ามีเหตุปัจจัยอะไรบ้างที่ทำให้เกิดปัญหาโสเภณีเมื่อปัญหานี้ยังคงดำรงอยู่ พุทธศาสนามีวิธีการอย่างไรที่จะทำให้ปัญหาเหล่านี้หมดไปหรือลดระดับความรุนแรงลงไป และในขณะที่ปัญหามีอยู่นั้น พุทธศาสนามีมุมมองอย่างไรและมีวิธีการอย่างไรที่จะจัดการกับปัญหาโดยที่ไม่ก่อให้เกิดปัญหาอย่างอื่นตามมาหรือมีปัญหามาตามมาน้อยที่สุด เช่นปัญหาเกี่ยวกับ

ทัศนคติของคนทั่วไปต่อคนที่เป็นโสเภณี ซึ่งอาจจะมีผลเชิงบวกหรือเชิงลบต่อการแก้ปัญหาได้ และเป็นไปได้มากน้อยเพียงใดที่เราจะสามารถนำเอาแนวคิดในพุทธศาสนาไปใช้แก้ปัญหาโสเภณีได้

บทความนี้เกิดขึ้นเพื่อทำความเข้าใจกับปัญหาข้างต้น โดยมุมมองของพุทธศาสนาและทัศนะของชาวพุทธ โดยจะได้กล่าวถึงบริบททางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับโสเภณีในพุทธกาล และโสเภณีในสังคมไทยในอดีตจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาทั้งในสภาพแห่งปัญหาและเหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดปัญหามุมมองต่อปัญหานั้น ตลอดจนวิธีการแก้ปัญหาตามแนวพุทธด้วย เป็นลำดับต่อไป

๒. ความเป็นมาของ “โสเภณี”

อาชีพโสเภณีคงจะเป็นอาชีพที่มีมาก่อนพุทธกาล และมีปรากฏอยู่ทั่วโลก ในพุทธศาสนามีคำศัพท์อยู่หลายคำในวรรณคดีบาลีที่มีความหมายคล้ายกับคำว่า “โสเภณี” ที่เราเข้าใจกันอยู่ในปัจจุบัน คำเหล่านี้ได้แก่ โสภินี นครโสภินี คณิกา เวสียหรือเวสียา อภิสาริกา และ

วัฒนธรรมที่ดี แม้คำเหล่านี้จะหมายถึงสตรีที่มีอาชีพในการให้บริการทางเพศ แต่ก็มีระดับความเป็นอยู่ที่แตกต่างกันอยู่บ้าง คือโสเภณีนั้นเป็นตำแหน่งที่มีเกียรติในเมืองหนึ่งๆ จะมีอยู่น้อยคน ผู้ที่เป็นโสเภณีประจำเมืองเรียกว่านครโสเภณี ซึ่งเป็นผู้ที่ต้องมีความงามเป็นเลิศ เชลียวฉลาด และมีความรอบรู้ในศาสตร์ถึง ๖๔ ศาสตร์ เช่น รู้จักศิลปะในการร้องรำทำเพลง การแต่งคำประพันธ์ และการเอาใจชาย เป็นต้น^๑ ธรรมเนียมการแต่งตั้งโสเภณีเกิดขึ้นที่เมืองไพศาล เมืองหลวงของแคว้นวัชชีก่อน แคว้นนี้มีการปกครองแบบสาธารณรัฐ มีผู้ปกครองมาจากการเลือกตั้ง วัตถุประสงค์ที่ตั้งโสเภณีขึ้นมาคือเพื่อดึงดูดเงินตราจากต่างประเทศเป็นสำคัญ^๒ ธรรมเนียมการแต่งตั้งโสเภณีคงมีอยู่ไม่มากนัก ในสมัยต่อมาจึงมีบุคคลประเภทนี้เพิ่มมากขึ้น และการประกอบอาชีพนี้จึงทำกันเป็นกลุ่ม เรียกหญิงที่ประกอบอาชีพขายบริการทางเพศเป็นกลุ่มว่า “คณิกา” ต่อมา มีการจัดตั้งสำนักอย่างถาวรและมีคนอื่นเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย^๓ จนกลายเป็นช่อง และสถานบริการทางเพศรูปแบบใหม่ๆ เพิ่มขึ้นมามากมาย อีกคำหนึ่งที่มีหมายถึงโสเภณีคือคำว่า “เวสี” หรือ “เวสียา” ซึ่งแปลว่าผู้อยู่ตามตรอกซอกซอย คำนี้กลายมาเป็นคำว่า “แพศยา” ในภาษาไทย ซึ่งเป็นคำที่แสดงความรู้สึกเหยียดหยามต่อผู้ประกอบอาชีพนี้มาก^๔ ส่วนอีก ๒ คำ คือคำว่า “อภิสาริกา” และ “วัฒนธรรม” นั้นก็มีความหมายว่าเป็นผู้ประกอบอาชีพโสเภณีเช่นเดียวกัน^๕ แต่ ๒ คำนี้มีได้มีเรื่องราวในพระไตรปิฎกกล่าวถึงมากนัก

๓. โสเภณีในพุทธกาล

ในพระไตรปิฎกและอรรถกถาที่มีเรื่องราวของโสเภณีหลายคนที่ได้บรรลุอรหัตผล หรือทำคุณประโยชน์แก่พุทธศาสนามากมาย ที่สำคัญได้แก่อัมพปาลี สาลวดี สิริมา อัทธมาลี ปทุมวดี และวิมล ส่วนโสเภณีที่มีพฤติกรรมที่ไม่ดีหรือเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดเหตุการณ์ที่ไม่ดีเกิดขึ้นก็มีเช่นเดียวกัน แต่มักจะไม่ปรากฏชื่อว่าเป็นใคร อัมพปาลีเกิดได้ต้นมะม่วงในอุทยานของพระราชชา ในเมืองไพศาล ได้รับการเลี้ยงดูจากผู้ดูแลสวนมะม่วง

จึงได้มีชื่อเช่นนั้น เมื่อเติบโตขึ้นเป็นผู้ที่มีรูปร่างหน้าตา สวยงาม และมีความรู้ความสามารถในด้านดนตรีและนาฏศิลป์โดยเฉพาะการตีพิณมาก จึงได้ประกอบอาชีพโสเภณี^๖ คราวหนึ่งเธอทราบว่าพระพุทธเจ้าได้เสด็จไปยังโกฏีกา จึงต้องการจะไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อฟังธรรม เมื่อเธอได้ฟังธรรมแล้วเกิดความเลื่อมใสได้นิมนต์พระพุทธเจ้าพร้อมทั้งภิกษุสงฆ์ไปฉันภัตตาหาร พระองค์ทรงรับนิมนต์ไว้ ต่อมาเจ้าลิจจวีได้ทราบข่าวก็ไปนิมนต์พระองค์เช่นเดียวกัน แต่พระองค์ไม่สามารถรับนิมนต์ของเจ้าลิจจวีได้ เนื่องจากทรงรับนิมนต์จากอัมพปาลีแล้ว^๗ นี่แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงให้ความเสมอภาคแก่ทุกคน มิได้เลือกว่าผู้นิมนต์จะเป็นคนชั้นใด และมีได้ถูกบุคคลผู้ประกอบอาชีพโสเภณีเลย ต่อมาเธอได้บวชเป็นภิกษุณีและได้เป็นพระอรหันต์ คำอุทานของเธอในเถรีคาถา^๘ สะท้อนให้เห็นว่าการที่เธอมีประสบการณ์ในการเป็นโสเภณีได้มีส่วนช่วยทำให้เธอได้นำมาพิจารณาสังขารจนได้บรรลุอรหัตผล นอกจากคุณงามความดีดังที่กล่าวแล้ว เธอยังได้ถวายสวนมะม่วงให้เป็นวัดในพระพุทธศาสนามีชื่อว่า “อัมพปาลีวัน” อีกด้วย^๙

สาลวดี เป็นหญิงโสเภณีในกรุงราชคฤห์ มีความสามารถในด้านดนตรีและนาฏศิลป์อย่างยอดเยี่ยมเช่นเดียวกัน ทั้งยังมีความสวยงามมากด้วย จึงเป็นที่หมายปองของคนจำนวนมาก ต่อมาเธอตั้งครุฑ คิดว่าหญิงที่มีครุฑย่อมไม่เป็นที่ต้องการของบุรุษ ในระหว่างที่ตั้งครุฑเธอจึงแกล้งทำเป็นป่วย สั่งให้คนเฝ้าประตูบอกแก่แขกว่าเธอป่วยไม่สามารถรับแขกได้ เมื่อเธอคลอดบุตรแล้วได้ให้นางทาสีนำบุตรไปทิ้งที่กองขยะ อภิราชกุมารได้เสด็จไปพบเด็กคนนี้เข้าจึงทรงนำมาเลี้ยงไว้^{๑๐} เมื่อเด็กคนนี้เติบโตขึ้นแล้วได้เดินทางไปเรียนวิชาแพทย์ที่เมืองตักกสิลา จนกลายมาเป็นหมอชีวกโกมารภัจจ์ผู้มีชื่อเสียงมาก ได้ทำหน้าที่ถวายการดูแลพระพุทธเจ้าและคณะสงฆ์อย่างดียิ่ง

สิริมา เป็นลูกสาวของสาลวดี เป็นน้องสาวของหมอชีวกโกมารภัจจ์ เธอมีความงามเป็นเลิศเช่นเดียวกับมารดาของเธอ และได้ประกอบอาชีพโสเภณีอยู่ในเมือง

ราชศฤงคารเช่นเดียวกัน เธอเคยทำความผิดต่ออุตตราอุบาลิกา จนเป็นเหตุให้เธอมีโอกาสพึงพระบรมราชูปถัมภ์จากนั้นเธอได้ถวายภัตตาหารแก่พระสงฆ์วันละ ๘ รูปเป็นประจำ วันหนึ่งเธอไม่สบายจึงให้นางทาสีเตรียมอาหารถวายพระสงฆ์ เธอได้ออกมาไหว้พระด้วย มีพระรูปหนึ่งเห็นเธอคิดว่าแม่เธอจะไม่สบายก็ย้งสงสัยถามถึงเพียงนี้ หากสบายดีจะต้องสวดมนต์มากกว่านี้เมื่อกลับไปก็ยิ่งคร่ำครวญถึงเธอ ในวันนั้นเองนางสิริมาได้เสียชีวิต พระพุทธเจ้าทรงขอให้เก็บศพของเธอไว้ ในวันที่ ๔ ได้เสด็จไปพร้อมกับภิกษุสงฆ์รวมทั้งพระรูปนั้นด้วย ทรงให้มีการประมุขราศของเธอดังแต่ ๑,๐๐๐ กหาปณะลงไป ลดราคาลงไปจนถึงให้แบบฟรีๆ ก็ไม่มีใครต้องการ จึงทรงตรัสสอนถึงความไม่ยั่งยืนของชีวิต จนเป็นเหตุให้มีผู้บรรลุนิพพานเป็นจำนวนมาก แม้แต่พระรูปนี้ก็ได้รับผลสำเร็จตามสมควร^{๑๑}

อัทธมาสี เป็นลูกสาวเศรษฐีชาวเมืองพาราณสี แคว้นกาสิ ได้เป็นโสเภณีเพราะวิบากกรรมในอดีตชาติ^{๑๒} ต่อมาเกิดเบื่อหน่ายในชีวิตทุกข์ ต้องการบวชจึงเดินทางไปเมืองสาวัตถี แต่ระหว่างทางนั้นมีพวกนักเลงข่มขู่อยู่ไม่สามารถเดินทางไปถึงเมืองสาวัตถีได้ พระพุทธองค์ทรงทราบข่าว จึงทรงมีพุทธานุญาตให้มีการบวชโดยส่งผู้แทนไป เรียกว่าทูตอุปสัมปทา^{๑๓} เธอเป็นภิกษุณีเพียงคนเดียวที่ได้รับการอุปสมบทด้วยวิธีนี้^{๑๔} เมื่อดูจากอัทธมาสีเถรีคาถาในทุกนิบาตแห่งขุททกนิกายเถรีคาถา ทำให้เราทราบว่าเมื่อเธอเป็นโสเภณีนั่น เธอมีค่าตัวสูงถึงครึ่งหนึ่งของราคาของแคว้นกาสิ เมื่อเธอได้บวชเป็นภิกษุณีแล้วจึงได้ปฏิบัติธรรมจนบรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์ และได้วิชา ๓ ประการด้วย^{๑๕}

ปทุมาวดี เป็นโสเภณีอยู่ในเมืองอุชเชนี พระเจ้าพิมพิสารกษัตริย์แห่งกรุงราชคฤห์ได้ทรงทราบกิตติศัพท์จึงเสด็จไปเสวยสุขกับเธอ ต่อมาเธอก็ตั้งครรภ์จึงกราบทูลให้พระเจ้าพิมพิสารทรงทราบพระองค์รับสั่งว่าหากเด็กในท้องเป็นผู้ชาย เมื่อโตขึ้นให้นำไปเฝ้าที่กรุงราชคฤห์ เมื่อเธอคลอดลูกออกมาเป็นชายจึงตั้งชื่อลูกว่าอภัย และส่งลูกไปเฝ้าพระเจ้าพิมพิสาร พระองค์ทรงเลี้ยงดู

เด็กชายเช่นเดียวกับโอรสองค์อื่น ๆ ต่อมาอภัยได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุในพุทธศาสนา มีโอกาสได้เทศน์โปรดมารดา คือ ปทุมาวดี ปทุมาวดีมีศรัทธาอย่างแรงกล้าได้ออกบวชเป็นภิกษุณีและสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในกาลต่อมา^{๑๖}

วิมลมา เกิดที่เมืองไพศาลี มารดาเป็นโสเภณี เมื่อเธอโตเป็นสาว วันหนึ่งได้เห็นพระมหาโมคคัลลานะเดินบิณฑบาตอยู่ เกิดหลงรักพระมหาโมคคัลลานะจึงเดินตามไปจนถึงกุฏิและได้พยายามหาเรื่องสนทนาด้วยเพื่อยั่วชวนท่าน แต่ท่านเป็นพระอรหันต์แล้วจึงไม่หวั่นไหวและทราบเจตนาของเธอ จึงเตือนเธอจนเธอได้สติ รู้สึกอับอายกับพฤติกรรมที่แสดงออกมา เธอจึงเลิกประกอบอาชีพโสเภณี พยายามขัดเกลาความประพฤติของตนเอง ต่อมาได้ออกบวชเป็นภิกษุณีและได้บรรลุนิพพาน^{๑๗} คำอุทานของเธอเมื่อได้บรรลุนิพพานปรากฏอยู่ในปัจจุ-นิบาต ในขุททกนิกาย เถรีคาถา^{๑๘} ได้แสดงให้เห็นว่าการเป็นโสเภณีที่มีคนหลงใหลมากมายนั้นมีได้ก่อให้เกิดความสงบเย็นเป็นสุขแท้ได้เหมือนกับในการทำลายกิเลสให้หมดสิ้นไปได้เลย

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้เป็นโสเภณีที่เป็นพระอริยบุคคล ได้ทำคุณประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาเป็นอันมาก แต่ก็ยังมีโสเภณีจำนวนหนึ่งที่มีเรื่องราวปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาว่าเป็นผู้มีพฤติกรรมที่ไม่ดี หรือเป็นผู้ที่มีส่วนให้เกิดเหตุการณ์ที่ไม่ดีเกิดขึ้น โสเภณีเหล่านี้มักไม่ปรากฏชื่อ แต่ถูกอ้างถึงในเรื่องของพระสงฆ์บางกลุ่ม พระภิกษุบางรูปหรือคนบางกลุ่ม เช่นเรื่องของพระภิกขุวัคคีย์ เรื่องพระสุนทรสมุท และเรื่องของเจ้าลิจจวี เป็นต้น

ในเรื่องพระภิกขุวัคคีย์มีโสเภณีเข้าไปเกี่ยวข้องกับด้วย โดยมีเรื่องเล่าว่ามีคนอยู่กลุ่มหนึ่ง กลุ่มนี้มีสมาชิกอยู่ ๓๐ คน ทั้งหมดเป็นเพื่อนกัน มักเดินทางไปท่องเที่ยวด้วยกัน กลุ่มคน ๓๐ คนนี้มีชื่อว่า “ภิกขุวัคคีย์” ในวันหนึ่งพากันไปเที่ยวในป่า ๒๔ คนมีภรรยาไปด้วย มีอยู่คนหนึ่งไม่มีภรรยาจึงไปว่าจ้างโสเภณีคนหนึ่ง (โสเภณีประเภทเวสีย) ไปเป็นเพื่อนเที่ยว ขณะที่พวกเขากำลังเที่ยวอย่าง

เปลือยเปลือยสนุกสนานอยู่นั้น โสเภณีคนนั้นได้ขโมย
สิ่งของแล้วหนีไป พวกเขาจึงพากันตามหาโสเภณีคนนั้น
จนไปพบพระพุทธเจ้า พระองค์ตรัสถามให้พวกเขาคิดว่า
พวกเขาควรแสวงหาหนิงหรือควรจะแสวงหาตนเอง เมื่อ
พวกเขาสำนึกได้ว่าควรแสวงหาตนเองดีกว่า พระองค์จึง
ทรงแสดงธรรมจนพวกเขาบรรจธรรมและขออุปสมบท
ในพุทธศาสนา^{๑๙} ในเรื่องนี้ แม้ว่าโสเภณีที่กล่าวถึงจะมี
พฤติกรรมที่ไม่ดี แต่พฤติกรรมนี้ก็เกิดปัจจัยส่วนหนึ่ง
ที่ทำให้กลุ่มภิกษุทั้งหลายมีโอกาสได้ฟังธรรมและอุปสมบท
จนกลายเป็นกำลังสำคัญในการประกาศพุทธศาสนาใน
ยุคแรกๆ

เรื่องราวของพระสุนทรสมุทหาก็มีโสเภณีเข้ามา
เกี่ยวข้อง ท่านเกิดในตระกูลเศรษฐีในเมืองสาวัตถี มี
โอกาสได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าจนเลื่อมใสต้องการ
ออกบวช แต่บิดามารดาไม่อนุญาตให้บวช ท่านจึงบเร้า
จนได้รับอนุญาต ต่อมาบิดามารดาของท่านรู้สึกเสียดย
ที่ไม่มีผู้สืบสกุล จึงว่าจ้างให้โสเภณีคนหนึ่งใช้อุบายทำให้
ท่านสึก โสเภณีคนนี้ออกอุบายนิมนต์ท่านไปฉันที่บ้าน
วันแรกได้ถวายอาหารที่ระเบียงนอกบ้าน พอวันต่อมา
เธอได้ให้เด็กๆ ทำให้ที่นั่นสกปรก จึงนิมนต์ท่านเข้าไป
ฉันข้างในบ้าน รุ่งขึ้นอีกวันหนึ่ง เธอก็สั่งให้เด็กๆ ส่งเสียง
รบกวนแล้วนิมนต์ท่านขึ้นไปบนบ้าน เธอได้ใช้วิธีการ
ต่างๆ นานาที่ถือว่าเป็นมารยาทถึง ๔๐ ประการ เช่น
ทำให้น้ำร้อนไม่หยุดมือ ทำคัมๆ เงยๆ กระโดดโศกเต้น
ทำเป็นเหนียมอาย หักนิ้วเล่น นั่งไขว่ห้าง เอามือขีด
ดินเล่น อุ้มเด็ก และหยอกล้อกับเด็ก เป็นต้น เพื่อให้
ท่านหลงใหล แต่ด้วยอำนาจของพระพุทธเจ้าที่ทรงแผ่
พระรัศมีไปและตรัสให้เห็นโทษของกามจนพระเถระบรรล
อุหนิมิตแล้วเหาะหนีออกจากบ้านนั้นได้^{๒๐}

อีกเรื่องหนึ่ง คือเรื่องของเจ้าลิจจวี มีเรื่องเล่าว่า
ในวันหนึ่งได้มีมหรสพ พวกเจ้าลิจจวีได้ตกแต่งประดับ
ประดาร่างกายอย่างสวยงามสดดงามพากันออกไปเที่ยวและ
พาโสเภณีคนหนึ่งไปด้วย แต่ด้วยความอิจฉาริษยากัน
จึงเกิดการทะเลาะวิวาทชกต่อยกันจนเลือดนองแผ่นดิน

ในวันนั้นพระพุทธเจ้าได้เสด็จออกจากเมืองพร้อมกับ
พระภิกษุสงฆ์ พระสงฆ์ได้เห็นเหตุการณ์นั้นจึงกราบทูล
พระองค์ว่าพวกเจ้าลิจจวีประสพกับความย่อยยับเพราะ
หญิงคนเดียวแท้ๆ พระองค์จึงตรัสสอนภิกษุสงฆ์ว่า
ความโศกหรือภัยอันตรายย่อมเกิดขึ้นเพราะความยินดี
นี้เองเมื่อไม่มีความยินดีซึ่งในที่นี้คือความยินดีในกามคุณ
ทั้ง ๕ ประการ ความโศกและภัยอันตรายย่อมเกิดขึ้นไม่
ได้^{๒๑} กรณีนี้แม้ว่าจะมีโสเภณีเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย แต่
โสเภณีมิได้เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความพิวาคขึ้นมา
ความเสียหายที่เกิดขึ้นนั้นมีเพราะกิเลสที่มีอยู่ในจิตใจ
ของคนเป็นสำคัญ เราจึงไม่สามารถกล่าวโทษโสเภณีคนนี้
โดยส่วนเดียวว่าเธอมีพฤติกรรมที่ชั่วร้ายจนก่อความเสียหาย
ขึ้นมา

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าโสเภณีในพุทธกาลนั้น
มีระดับความเป็นอยู่ที่แตกต่างกันออกไป มีทั้งโสเภณีที่
เป็นทางการซึ่งเป็นตำแหน่งที่มีเกียรติ และโสเภณีที่ไม่
เป็นทางการซึ่งต้องดิ้นรนหาเลี้ยงชีพของตน โสเภณี
บางคนได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาและมีพฤติกรรม
บางอย่างที่ไม่เหมาะสม แต่ก็มิใช่โสเภณีจำนวนมาก
ที่ดำรงตนเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีอุปถัมภ์บำรุงพุทธศาสนา
และเป็นกำลังสำคัญในการเผยแพร่พระศาสนา นี่แสดง
ให้เห็นว่าอาชีพโสเภณีซึ่งเกิดจากเหตุปัจจัยหลายประการ
นั้นมิได้เป็นเครื่องบ่งบอกถึงสัญลักษณ์ของความเป็นคน
ชั่วเลย ภาพลักษณ์ที่สังคมประทับตราให้ซึ่งเกิดจากการ
มองแบบตายตัวมิใช่หรือ ที่ทำให้เรามักจะมองโสเภณีว่า
เป็นคนชั่วเสมอไป

๔. โสเภณีในสังคมไทย

โสเภณีเริ่มมีในสังคมไทยเมื่อไหร่ก็ไม่มีการระบุ
ไว้อย่างชัดเจน แต่หากเราเชื่อว่ามีนางนพมาศในสมัย
สุโขทัย ก็ต้องเชื่อว่าในสมัยนั้นมีโสเภณีแล้ว เพราะใน
ประวัติของนางนพมาศ มีข้อความที่กล่าวถึงบุตรธิดา
ของหญิงโสเภณีและหญิงที่ชอบส่ำส่อนกับชายที่เป็น
ทาสไว้ว่าบุตรธิดาของหญิง ๒ จำพวกนี้คนทั่วไปรังเกียจ
มาก เรียกกันว่าเป็นคนอนาจาร^{๒๒}

ในสมัยอยุธยา คำว่า “หญิงนครโสเภณี” ก็มีปรากฏอยู่ในกฎหมายตราสามดวงบทพระอัยการผัวเมียที่บัญญัติขึ้นใน พ.ศ. ๑๙๐๔ ในรัชสมัยพระเจ้าอู่ทอง และในกฎหมายลักษณะพยานที่บัญญัติขึ้นใน พ.ศ. ๑๙๘๔ ก็ยังระบุว่าโสเภณีเป็นหนึ่งในจำนวนคน ๒๔ ประเภทที่ไม่สามารถนำมาเป็นพยานได้ ส่วนช่องโสเภณินั้น ในหนังสือคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม ระบุว่ามียู่ ๔ โรง ช่องโสเภณีเหล่านี้ได้รับอนุญาตและเสียภาษีให้กับรัฐด้วย^{๒๓} ในช่วงหลังของยุคสมัยอยุธยา มีพวกที่ทนภาระภาษีไม่ไหวจึงลักลอบขายตัวอย่างลับๆ เป็นครั้งคราว รัฐเห็นว่ารัฐเสียผลประโยชน์ จึงออกพระราชกำหนดใน พ.ศ. ๒๓๐๖ ห้ามคนไทย มอญ ลาว ลักลอบเสพเมถุนธรรมกับคนแขก ฝรั่งเศส อังกฤษ จีน และมลายู ซึ่งเป็นฝ่ายมิชฌาทรู^{๒๔} ตามความเห็นของรัฐศักดินาในสมัยนั้น

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ก็ปรากฏว่ายังมีการเก็บภาษีจากโสเภณีและช่องอยู่ โดยเรียกภาษีนี้นว่าภาษีถนน^{๒๕} ในสมัยรัชกาลที่ ๔ รัฐเก็บภาษีโสเภณีได้ถึงปีละ ๕๐,๐๐๐ บาท^{๒๖} ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีการพัฒนาปรับปรุงให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก ในการพัฒนาให้ทันสมัยจะต้องใช้แรงงานเป็นจำนวนมาก โสเภณีก็เพิ่มมากขึ้นเช่นเดียวกัน มีการตราพระราชบัญญัติป้องกันสัจจรโรค ร.ศ. ๑๒๗ เพื่อควบคุมจำนวนช่องโสเภณีและกามโรค ในพระราชบัญญัติฉบับนี้ได้บังคับให้ช่องโสเภณีต้องแขวนโคม แต่มิได้บังคับว่าต้องเป็นโคมสีอะไร เจ้าหน้าที่ได้ทำเป็นแบบอย่างโดยติดตั้งโคมสีเขียว จึงใช้โคมสีเขียวเหมือนกันหมด โสเภณีจึงถูกเรียกว่า “หญิงโคมเขียว” ตั้งแต่นั้นมา^{๒๗}

หลังสมัยรัชกาลที่ ๕ แม้ว่าจะมีการเลิกทาสแล้ว โสเภณีก็ยังมีอยู่มาก ใน พ.ศ. ๒๔๗๖ สันนิบาตชาติรายงานว่ ใน พ.ศ. ๒๔๗๓ เจพาสำนักรโสเภณีที่จดทะเบียนโดยถูกกฎหมายในกรุงเทพฯ ก็มีอยู่ถึง ๑๕๑ แห่งแล้ว หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้ ๓ ปี ประเทศไทยได้ประกาศใช้กฎหมายผัวเดียวเมีย

เดียว ความต้องการเที่ยวโสเภณีของผู้ชายไทยก็มีมากขึ้น เมื่อมีอุปสงค์มากขึ้น อุปทานคือจำนวนโสเภณีและช่องก็มีเพิ่มขึ้นเช่นเดียวกัน^{๒๘}

ใน พ.ศ. ๒๕๐๓ องค์การสหประชาชาติได้ประกาศนโยบายยกเลิกโสเภณี รัฐบาลไทยได้ออกกฎหมายปรามการค้าประเวณี พ.ศ. ๒๕๐๓ กฎหมายฉบับนี้ห้ามการประกอบกิจกรรมทางการค้าทางเพศ ซึ่งหมายรวมถึงผู้ซื้อขายในเพศเดียวกันด้วย ผู้ที่ละเมิดกฎหมายนี้จะถูกปรับไม่เกิน ๒๐,๐๐๐ บาทหรือจำคุกไม่เกิน ๖ เดือนตามกฎหมายนี้ อาชีพโสเภณีเป็นอาชีพที่ผิดกฎหมายแต่จำนวนโสเภณีกลับมีเพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะว่ามีกองกำลังทหารของสหรัฐอเมริกามาตั้งฐานทัพในประเทศไทย เมื่อรัฐบาลสหรัฐฯ ได้ถอนกำลังทหารออกไปแล้ว พวกผู้หญิงที่ให้บริการแก่ทหารอเมริกันก็พากันแยกย้ายออกไปทำงานในที่ต่างๆ ในรูปแบบที่หลากหลายมากขึ้น^{๒๙}

นอกจากนี้ นโยบายของรัฐบาลก็มีส่วนในการส่งเสริมให้สถานบริการทางเพศเพิ่มมากขึ้นเช่น ใน พ.ศ. ๒๕๒๓ ในที่ประชุมผู้ว่าราชการจังหวัดทั่วประเทศ ครั้งหนึ่งที่อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา รองนายกรัฐมนตรีในสมัยนั้นคือนายบุญชู โรจนเสถียร ได้เสนอแนะให้ส่งเสริมสถานบริการทางเพศเพื่อใช้โฆษณาดึงดูดนักท่องเที่ยวให้มาเที่ยวเมืองไทยมากขึ้น เมื่อมีการทดสอบโดยใช้สถิติขึ้นสูงแล้วพบว่าในช่วง พ.ศ. ๒๕๒๓-๒๕๓๕ การเติบโตของธุรกิจการท่องเที่ยว มีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติกับการเพิ่มขึ้นของสถานบริการทางเพศ^{๓๐} และมีรายงานขององค์กรพัฒนาเอกชนหลายองค์กรระบุว่ามีการเติบโตของกระบวนการชักจูงเด็กผู้หญิงเข้าสู่ธุรกิจการค้าประเวณี มีการขยวงกว้างมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัดในช่วงการรณรงค์ปีการท่องเที่ยวในระหว่าง พ.ศ. ๒๕๓๐-๒๕๓๓ ข้อมูลของกระทรวงสาธารณสุขระบุว่าใน พ.ศ. ๒๕๓๗ มีสถานบริการทางเพศทั้งทางตรงและทางอ้อมสูงถึง ๕,๗๕๔ แห่ง

ปัจจุบัน จำนวนโสเภณีในประเทศไทย และโสเภณีไทยที่ไปค้ากามารมณ์ในต่างประเทศยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ หากดูตามสถิติของหน่วยงานของรัฐ จะเห็นว่าไม่มากนัก แต่ต้องพิจารณาเอกชนบางแห่งก็ประเมินไว้ในจำนวนที่สูงมาก มีผู้ประเมินไว้แตกต่างกันตั้งแต่ ๗๕,๐๐๐ คน จนถึง ๒.๔ ล้านคน^{๓๑} และปัจจุบันนี้โสเภณีมิได้มีแต่ผู้หญิงเท่านั้น โสเภณีชายก็มีมากขึ้น รวมทั้งโสเภณีเด็ก ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมากด้วย แต่ไม่ว่าจำนวนโสเภณีจะมีมากน้อยเพียงใดก็ตาม ประเทศไทยก็มีภาพลักษณ์ว่าเป็นประเทศที่มีโสเภณีมาก ดังที่มีพจนานุกรมภาษาอังกฤษฉบับหนึ่งได้นิยามกรุงเทพฯ ไว้ว่าเป็นเมืองที่คนเข้าใจกันว่ามิใช่โสเภณีจำนวนมาก ภาพลักษณ์เช่นนี้จะไม่ลบเลือนไปง่าย ๆ หากทุกฝ่ายในสังคมไม่ตั้งใจและจริงจังที่จะแก้ปัญหานี้อย่างจริงจัง

๕. สภาพของปัญหาโสเภณี

ปัญหาโสเภณีเป็นปัญหาที่ซับซ้อน เกี่ยวข้องกับปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรมหลายประการ การจะพิจารณาปัญหานี้จึงต้องพิจารณาอย่างรอบด้านเพื่อให้มองเห็นสภาพปัญหาชัดเจน จึงได้ประมวลสภาพของปัญหาโสเภณีมาไว้ ณ ที่นี้ ดังนี้

๑) สภาพของปัญหาโสเภณีมีความเกี่ยวข้องกับสถานภาพของสตรีที่เป็นอยู่ในสังคม ในสังคมที่ผู้ชายเป็นใหญ่ ผู้หญิงมักถูกเอารัดเอาเปรียบต่าง ๆ นานา ผู้หญิงมีสถานภาพที่ต่ำ ผู้หญิงถูกสอนให้ยอมรับความเป็นรองของผู้ชายมาตั้งแต่เด็ก ดังนั้นผู้หญิงจึงทนต่อการถูกเอารัดเอาเปรียบ และบางครั้งก็ต้องทนกับการเหยียดหยามของผู้ชายโดยไม่ปริปากบ่น รูปแบบการเอารัดเอาเปรียบที่ผู้ชายทำกับผู้หญิง มีอยู่อย่างหลากหลาย เช่น ในปัจจุบันที่ระบบชุมชนกำลังล่มสลาย ผู้หญิงและผู้ชายต้องออกไปทำงานนอกชุมชน ผู้หญิงมักจะส่งเงินกลับบ้าน ขณะที่ผู้ชายไม่ค่อยได้ส่งเงินกลับบ้าน ผู้หญิงที่ไปทำงานนอกบ้านหากไม่ส่งเงินกลับบ้านจะถูกตำหนิ ขณะที่ผู้ชายไม่ส่งเงินกลับบ้านเลยก็ไม่ถูกตำหนิ จากสังคม^{๓๒} ไม่เฉพาะในสังคมชนบทเท่านั้นที่ผู้หญิงมี

สถานภาพเป็นรอง แม้แต่ในเมือง ผู้หญิงที่ย้ายเข้ามาอยู่ในเมือง ก็ไม่มีวัฒนธรรมหรือระบบความสัมพันธ์ของหมู่บ้านมารองรับ จึงเปิดโอกาสให้ผู้ชายกดขี่ผู้หญิงได้มากขึ้น^{๓๓} รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างชายและหญิงที่ไม่เสมอภาคเช่นนี้แหละนี้เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้การค้าประเวณียังคงดำรงอยู่

๒) จากระบบความสัมพันธ์ระหว่างชาย-หญิงที่ไม่เท่าเทียมกันนั้น ทำให้ผู้ชายใช้ประโยชน์จากผู้หญิงได้อย่างง่ายดาย ผู้หญิงมักจะถูกหลอกและถูกอบรมขัดเกลากจากสังคมให้เชื่อฟังผู้ชาย บางครั้งผู้หญิงจึงเชื่อผู้ชายได้อย่างง่ายดายโดยไม่เฉลียวใจว่าจะถูกหลอกใช้ มีผู้หญิงเป็นจำนวนมากที่ถูกหลอกไปประกอบอาชีพโสเภณี ในที่สุดก็ต้องจำใจประกอบอาชีพนั้นต่อไป

๓) ปัจจุบันมีบิดามารดาของเด็กหญิงจำนวนมากที่ยอมให้ลูกของตนเข้าสู่อาชีพโสเภณี โดยที่ตนจะได้รับเงินล่วงหน้าก่อนจะส่งตัวเด็กหญิงไปค้าประเวณี วิธีการนี้เรียกว่า “ตกเขียว” บิดามารดาของเด็กหญิงรับเงินมาจำนวนหนึ่งที่มากพอสมควร แต่เมื่อเด็กหญิงไปค้าประเวณีแล้วนั้นจะต้องทำงานให้หนี้ถึง ๒ เท่า หรือมากกว่านั้น บางทีเด็กบางคนเคราะห์ร้ายก็อาจถูกส่งไปขายยังที่อื่นอีกหลายทอด ไปเริ่มต้นสร้างหนี้และชดใช้หนี้ใหม่ไม่มีวันจบสิ้น นำพิจารณาว่าเพราะปัจจัยอะไรบ้างจึงทำให้บิดามารดาของเด็กหญิงต้องทำเช่นนั้น ความจนเป็นปัจจัยหนึ่งแน่นอน แต่คงมีใช้ปัจจัยเดียวที่สำคัญ

๔) ในบางกรณี ไม่มีการบังคับให้ไปค้าประเวณี มีเด็กหญิงจำนวนหนึ่งที่เห็นรุ่นพี่ไปประกอบอาชีพโสเภณีแล้วสามารถเก็บเงินส่งให้ทางบ้านได้สร้างบ้านหลังใหม่ มีเงินซื้อเครื่องอำนวยความสะดวกภายในบ้านมากมาย เมื่อหญิงที่ไปค้าประเวณีกลับบ้านก็มักจะถูกยกย่อง แม้แต่วัดในชุมชนเดิมของหญิงที่ไปค้าประเวณีก็ได้รับการสนับสนุนจากพวกเธอในรูปของกฐินและผ้าป่าที่พวกเธอและผู้เกี่ยวข้องจัดไปทอดถวาย พระบางรูปถึงกับส่งเสริมการค้าประเวณีด้วย ดังกรณีที่มีเจ้าอาวาสวัดแห่งหนึ่งในอำเภอดอกคำใต้ จังหวัดพะเยา กล่าวว่า

“เพราะครุฑที่บ้านเฮามันไปกรุงเทพฯ นันเก่า วัดถึง แป้งอะหยับเสรีจ”^{๓๔} จากคำนิยมในสังคมเช่นนี้ โดยเฉพาะคำนิยมที่ให้ความสำคัญกับเงินและวัตถุภายนอก ทำให้เด็กหญิงจำนวนหนึ่งสมัครใจที่จะเข้าสู่อาชีพโสเภณี

๕) จากกรณีที่เด็กหญิงถูกหลอกไปเป็นโสเภณี กรณีที่บิดามารดาขายลูกสาวของตนไปเป็นโสเภณี และกรณีเด็กหญิงสมัครใจที่จะไปประกอบอาชีพโสเภณีเองอันเนื่องมาจากคำนิยมในชุมชน ทำให้ปัจจุบันนี้ ประเทศไทยมีโสเภณีเด็กเป็นจำนวนมาก จากการประเมินของศูนย์พิทักษ์สิทธิเด็ก มูลนิธิเด็ก เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๖ พบว่ามีโสเภณีเด็ก (อายุไม่เกิน ๑๖ ปี) ทั่วประเทศประมาณ ๔๐๐,๐๐๐ คน^{๓๕} การมีโสเภณีเด็กนั้นผิดทั้งกฎหมายและศีลธรรม และเด็กเหล่านี้ยังไม่มีความรู้และประสบการณ์เพียงพอ จึงถูกเอารัดเอาเปรียบในรูปแบบต่าง ๆ มากมาย

๖) ปัจจุบัน แหล่งค้าประเวณีในประเทศไทย มีอยู่ในรูปแบบที่หลากหลาย มีทั้งแหล่งที่คนทั่วไปรู้จักกันดี และแหล่งที่เกิดขึ้นใหม่ซึ่งคนทั่วไปอาจจะไม่ทราบว่าเป็นแหล่งค้าประเวณี จากข้อมูลของฝ่ายกามโรค กรมควบคุมโรคติดต่อ กระทรวงสาธารณสุข ระบุว่าประเทศไทยมีแหล่งค้าประเวณีถึง ๒๔ ประเภท คือ ห้องโรงแรมไนท์คลับ บาร์เบียร์ บาร์ร่าว อะโกโก้บาร์ดิสโกเทค ร้านอาหาร คอฟฟี่ช็อป คาเฟ่ คอกเทลเล้าจ์ ผับ โรงน้ำชา สถานอาบอบนวด โรงนวดแผนโบราณ ร้านเสริมสวย ร้านตัดผม นางทางโทรศัพท์ บาร์เกย์ เกสต์เฮาส์ คาราโอเกะ เซาน่า บังกาโล และประเภทอื่นๆ^{๓๖} การจัดการกับปัญหาโสเภณีหรือปัญหาการค้าประเวณี โดยเฉพาะการใช้มาตรการทางกฎหมาย จึงมีข้อเรื่องง่าย เนื่องจากสถานบริการหลายประเภทเป็นสถานบริการที่จัดตั้งขึ้นมาโดยได้รับอนุญาตอย่างถูกกฎหมาย

๗) เนื่องจากแหล่งค้าประเวณีมีอยู่เป็นจำนวนมาก และโสเภณีก็มีอยู่หลายประเภทเช่นเดียวกัน คือ โสเภณีเปิดเผยซึ่งต้องหลบซ่อนตัวเฉพาะในยามที่ตำรวจกวาดล้าง

โสเภณีปิดบัง เช่น นางทางโทรศัพท์ โสเภณีอำพรางซึ่งมีอาชีพอื่นบังหน้าแต่ค้าบริการทางเพศด้วย โสเภณีท่องเที่ยวซึ่งเป็นโสเภณีที่เดินทางไปตามแหล่งทัศนอาทรใหญ่ๆ และรับลูกค้าตามโรงแรมใหญ่ๆ โสเภณีที่มีสามีถูกต้องตามกฎหมาย ซึ่งมักจะเป็นฝ่ายหาเลี้ยงสามี และโสเภณีชั่วคราวซึ่งประกอบอาชีพโสเภณีเพื่อแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจของตนหรือครอบครัวเป็นครั้งคราว^{๓๗} เรามีโสเภณีทุกประเภททั้งที่อยู่ในประเทศและต่างประเทศเป็นจำนวนมาก เป็นการยากที่จะระบุลงไปแน่นอนว่าเท่าไร? ถ้าเป็นสถิติจากหน่วยงานของรัฐ จำนวนก็ไม่มากนักเมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนที่ประเมินโดยองค์กรพัฒนาเอกชน เช่น ศูนย์พิทักษ์สิทธิเด็กเคยประเมินไว้สูงถึง ๒,๔๒๐,๐๐๐ คน^{๓๘} ไม่ว่าจำนวนโสเภณีจะมากถึงขนาดนี้หรือน้อยกว่านี้ก็ตาม ก็คงไม่มีใครที่จะสามารถปฏิเสธได้ว่าปัญหาโสเภณีมิใช่เป็นปัญหาที่วิกฤติในสังคมไทย

๘) นโยบายการส่งเสริมการท่องเที่ยวของรัฐบาลไทยในบางยุคสมัย ก็มีส่วนในการทำให้ธุรกิจการค้าประเวณีดำรงอยู่และขยายตัวมากขึ้น มีนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศจำนวนไม่น้อยเดินทางมาท่องเที่ยวในประเทศไทยเพียงเพราะว่าทราบว่าเป็นประเทศไทยมีแหล่งค้าประเวณีและประเภทของโสเภณีให้เลือกเป็นจำนวนมาก พร้อมทั้งไปด้วยสาวงามที่พร้อมจะให้บริการทางเพศแก่ลูกค้าได้อย่างประทับใจ เราจึงได้ทราบข่าวการจัดการท่องเที่ยวเพื่อให้ชาวต่างประเทศมาใช้บริการทางเพศที่เรียกว่า “sex tour” กันอยู่บ่อยๆ และรายได้จากธุรกิจประเภทนี้มีเป็นจำนวนมากพอที่จะทำให้รัฐบาล และเจ้าหน้าที่ของรัฐเห็นดีเห็นงามไปกับการดำเนินธุรกิจประเภทนี้ อันทำให้มีการดึงดูดเงินต่างประเทศ และช่วยให้ดุลการชำระเงินระหว่างประเทศเพิ่มสูงขึ้น

๙) นอกจากการจัดธุรกิจท่องเที่ยวเข้ามาในประเทศไทยเพื่อวัตถุประสงค์ทางกามารมณ์แล้ว ยังมีการส่งผู้หญิงออกเป็นสินค้าไปยังต่างประเทศ องค์กรการค้าหญิงแยกได้เป็น ๓ กลุ่ม คือ กลุ่มแรกเป็นองค์กร

เล็ก ๆ มีการติดต่อกันโดยตรง ระหว่างนายหน้าคนที่จะพาออกไป ซึ่งมักจะเป็นเพื่อน ญาติ หรือคนรู้จักที่เคยไปทำงานต่างประเทศมาแล้ว กลุ่มที่ ๒ เป็นองค์กรขนาดกลางที่มีคนกลางหรือนายหน้าเป็นคนติดต่อประสานงานเป็นคนจัดการส่งผู้หญิงออกไป มีการทำสัญญาเป็นลายลักษณ์อักษร กลุ่มที่ ๓ เป็นองค์กรขนาดใหญ่ มีคนเกี่ยวข้องมาก มีการวางแผนและเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายที่กว้างขวาง บางทีก็เกี่ยวข้องกับองค์กรเถื่อนหรือองค์กรอาชญากรรม^{๙๙} การดำเนินการส่งผู้หญิงออกไปค้ากามารมณ์ในต่างประเทศเช่นนี้มีในหลายรูปแบบ และมีได้มีแต่การส่งหญิงไทยไปต่างประเทศเท่านั้น หญิงในต่างประเทศที่ถูกส่งเข้ามาค้าประเวณีในประเทศไทยด้วยเช่นกัน เช่น กรณีการค้าหญิงและเด็กสาวพม่าในประเทศไทย^{๑๐} การค้าหญิงถือว่าเป็นการค้าทาสยุคใหม่และเป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐานที่ร้ายแรงที่สุดเป็นปัญหาระดับนานาชาติที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง^{๑๑}

๑๐) จากกรณีที่เรามีสถานบริการทางเพศและมีโสเภณีจำนวนมากมีการจัดการท่องเที่ยวเพื่อวัตถุประสงค์ด้านกามารมณ์ และมีการค้าหญิงข้ามชาติ จึงทำให้ประเทศไทยถูกมองจากชาวต่างชาติในแง่ลบ และต่างชาติเห็นว่าประเทศไทยเป็นประเทศที่มีโสเภณีจำนวนมาก และลูกค้าสามารถแสวงหาบริการทางเพศได้อย่างสะดวกสบายในประเทศไทย ถึงกับมีการให้ความหมายของคำว่ากรุงเทพฯ ว่าเป็นเมืองที่คนเข้าใจกันว่า มีโสเภณีจำนวนมาก ในพจนานุกรมภาษาอังกฤษของลองแมน และนิตยสารไทม์ซึ่งมีเรื่องราวของโสเภณีในประเทศไทยด้วย ทำให้ประเทศไทยเสื่อมชื่อเสียงเกียรติภูมิ เกิดความอับอายขายหน้าประชาคมโลกเป็นอย่างมาก

๑๑) โสเภณีเมื่อเข้าสู่อาชีพนี้แล้ว ไม่ว่าจะถูกบังคับมาหรือสมัครใจมากก็ตาม ย่อมจะได้ประสบกับปัญหาในการประกอบอาชีพนี้หลายอย่าง เช่น ถูกเอารัดเอาเปรียบทางกฎหมาย ถูกประณามและถูกประทับตรา

จากสังคมให้เป็นหญิงชั่ว เกิดความเครียดกับการต้อนรับแขกและมีเพศสัมพันธ์กับคนแปลกหน้า โดยมีอาจเลือกและปฏิเสธได้ ถูกเอารัดเอาเปรียบในเรื่องรายได้ ต้องทำงานหนักโดยได้รับส่วนแบ่งเพียงเล็กน้อย ถูกทำร้ายกักขัง หน่วงเหนี่ยว และไม่มีความมั่นคงในอาชีพ เนื่องจากอาชีพโสเภณีนี้ขึ้นอยู่กับรูปร่างหน้าตาและอายุ เมื่อใดที่อายุมากขึ้น ร่างกายทรุดโทรม ก็จะประกอบอาชีพนี้ไม่ได้ ทั้งยังเสี่ยงต่อการติดโรคต่าง ๆ โดยเฉพาะโรคเอดส์ และมักจะถูกสังคมมองอย่างเหยียดหยามว่าเป็นผู้แพร่กระจายเชื้อโรค^{๑๒}

๑๒) ปัญหาในเรื่องกฎหมายและการบังคับใช้กฎหมาย ก็เป็นปัญหาสำคัญที่ทำให้การจัดการกับปัญหาโสเภณีไม่ค่อยได้ผลเป็นที่น่าพอใจ กฎหมายบางฉบับ เช่น พระราชบัญญัติปรามการค้าประเวณีเปิดช่องให้เจ้าหน้าที่เลือกปฏิบัติ เห็นได้จากการที่เจ้าหน้าที่มักจะจับกุมเฉพาะผู้ค้าประเวณี แต่ไม่จับกุมผู้เป็นธุระจัดหาหญิงและเด็กมาค้าประเวณี และคนอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่นเจ้าของสถานบริการทางเพศและแมงดา เป็นต้น การปราบปรามจะกระทำเป็นครั้งคราวเมื่อมีนโยบายจากรัฐบาลให้ปราบปรามอย่างเด็ดขาด^{๑๓} เจ้าของกิจการบางแห่งเป็นผู้มีเส้นสายโยงใยกับผู้มีอำนาจในสังคม จึงดำเนินกิจการได้โดยไม่ถูกเอาผิดทางกฎหมาย เช่นกรณีการตั้งธนาคารอารมณ์ของอ้อย บีเอ็ม แม้จะมีผู้หลักผู้ใหญ่ในบ้านเมืองบางคนประณาม แต่เธอก็สามารถดำเนินกิจการนี้ได้อย่างสะดวกสบาย^{๑๔}

๑๓) เนื่องจากโสเภณีมีความเสี่ยงในการติดโรค โดยเฉพาะกามโรคประเภทต่าง ๆ และโรคเอดส์ซึ่งเป็นโรคร้ายแรง ปัญหานี้จึงมีขอบเขตความรุนแรงที่ขยายกว้างออกไปอีกมาก เพราะผู้ที่เป็โสเภณีนั้ันอยู่ในฐานะที่สามารถแพร่เชื้อให้ผู้อื่นได้มาก แม้ว่าจะมีการณรงค์ให้มีการใช้ถุงยางอนามัย แต่นักเที่ยวบางคนก็ไม่ยอมใช้หรือใช้ไม่ถูกต้อง โรคเอดส์จึงยังแพร่เชื้ออยู่ต่อไปในบรรดาโสเภณีและผู้ที่มีเพศสัมพันธ์กับโสเภณี กระจ่ายไปยังส่วนต่าง ๆ ในสังคม จนถึงทุกวันนี้ที่ทราบกันว่าใน

ประเทศไทยมีผู้ติดเชื้อเอชไอวีประมาณ ๑ ล้านคนแล้ว ปัญหานี้ยังเกี่ยวข้องกับปัญหายาเสพติดและปัญหาอาชญากรรมด้วย และผู้ที่ติดเชื้อเอชไอวี เมื่อมีอาการป่วยแล้ว หรือมีคนทราบว่าติดเชื้อมักจะถูกมองจากคนทั่วไปอย่างรังเกียจ ก่อให้เกิดปัญหาทางจิตใจแก่ผู้ติดเชื้อและผู้ป่วยเป็นอย่างมาก และปัญหานี้จะเป็นปัญหาที่ต้องสูญเสียงบประมาณไปในการบำบัดรักษาเป็นจำนวนมาก

๑๔) เมื่อดูจำนวนผู้ติดเชื้อเอชไอวีและผู้ป่วยโรคเอดส์อันมีจำนวนมากเช่นนั้น เราสามารถคาดการณ์ได้ว่าจะมีเด็ก ซึ่งพ่อแม่ของตนเสียชีวิตด้วยโรคเอดส์อยู่ในสังคมเป็นจำนวนมาก เด็กเหล่านี้ใครจะรับผิดชอบดูแลชีวิตของพวกเขา เมื่อพวกเขาเติบโตขึ้นจะกลายเป็นคนที่มีคุณภาพในสังคมเป็นพลเมืองที่ดีของชาติได้หรือไม่ การเป็นเด็กกำพร้าจะส่งผลเสียต่อจิตใจของพวกเขาไม่น้อย แล้วเราจะคาดหวังความสงบสุขในสังคมได้หรือนอกจากนี้ยังมีทารกจำนวนมากที่ได้รับเชื้อเอชไอวีจากแม่ของตนที่ติดเชื้อ เขาเหล่านี้เมื่อเกิดขึ้นมา ก็คงจะอยู่ในโลกนี้ได้ไม่นานนัก น่าสงสารเพียงไรที่เราต้องทนเห็นพวกเขาจากไปโดยไม่สามารถช่วยเหลืออะไรได้

๑๕) จากสภาพการณ์แห่งปัญหาโสเภณี เราจะเห็นความเชื่อมโยงของปัญหานี้กับปัญหาอื่น ๆ อีกมากมาย ปัญหาโสเภณีเป็นปัญหาที่ซับซ้อน มีผู้เกี่ยวข้องที่ได้รับผลประโยชน์หรือสูญเสียผลประโยชน์เป็นจำนวนมาก ผลกระทบมิได้ตกแก่ผู้ประกอบการอาชีพโสเภณีหรือบุคคลในวงการค้าประเวณีเท่านั้น แต่สังคมทั้งหมดเป็นผู้ได้รับผลกระทบ ภาระที่เกิดขึ้นใครเล่าจะเป็นผู้แบกรับ หากมิใช่สังคมทั้งหมด ต้นทุนทางธรรมชาติ ต้นทุนทางสังคม และต้นทุนทางวัฒนธรรมต้องสูญเสียไปเพราะปัญหานี้มิใช่น้อยเลย

สภาพของปัญหาที่กล่าวมานี้ ได้พยายามทำให้เห็นความเชื่อมโยงของปัญหาหนึ่งซึ่งเป็นเหตุปัจจัยแก่ปัญหาอื่น ขณะเดียวกันปัญหานั้นก็เป็นเหตุปัจจัยเชื่อมโยงแก่กันและกัน สนับสนุนให้เกิดปัญหาอื่น ๆ ตามมามีรัฐบาลการศึกษาสภาพของปัญหาจึงต้องมองอย่าง

รอบด้านให้เห็นความเชื่อมโยงของสิ่งต่าง ๆ เป็นองค์รวม พุทธศาสนาเรียกการมองเช่นนี้ว่าเป็นการมองแบบปฏิจลสมุปบาทหรืออหิปปัจจยตา ปัญหาที่เกิดขึ้นมิได้ดำรงอยู่โดดๆ หากแต่มีความซับซ้อน และการแก้ปัญหาที่ไม่สามารถแก้ได้ด้วยวิชาการในเชิงเทคนิคของแต่ละวิชา แต่ต้องอาศัยบูรณาการแห่งสหสาขาวิชามองให้เห็นความเชื่อมโยงนั้นด้วย จึงจะสามารถแก้ปัญหาได้ ที่กล่าวมานี้เป็นสภาพของปัญหาที่ดำรงอยู่เท่านั้น คือเป็นเรื่องของทุกข์ ดังนั้น ต่อไปจะได้กล่าวถึงสมุทัยคือเหตุปัจจัยแห่งปัญหาโสเภณีนี้ ซึ่งก็มีความซับซ้อนเช่นเดียวกัน

๖. เหตุปัจจัยแห่งปัญหาโสเภณี

มีเหตุปัจจัยหลายประการที่ทำให้โสเภณีและปัญหาโสเภณีเกิดขึ้น ดำรงอยู่และขยายตัวออกไป ที่ผ่านมามักจะอ้างกันว่าความยากจนทำให้คนต้องเข้าสู่อาชีพโสเภณี ซึ่งก็มีส่วนถูก แต่ความยากจนมิได้เป็นปัจจัยเดียว แม้ว่าความยากจนจะเป็นปัจจัยที่สำคัญ แต่ก็เป็นเพียงหนึ่งในปัจจัยที่สำคัญหลายประการ ปัญหาโสเภณีนั้นเกิดจากปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การศึกษา และวัฒนธรรมที่มีความสลับซับซ้อน และเชื่อมโยงกัน เราจะได้พิจารณาว่าเหตุปัจจัยเหล่านี้มีอะไรบ้าง และมีความสัมพันธ์ และมีความเชื่อมโยงกันอย่างไร

๑) เหตุปัจจัยทางเศรษฐกิจ ในอดีตก่อนที่จะมีการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ เศรษฐกิจเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ คือเศรษฐกิจแบบยังชีพ ซึ่งมองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในลักษณะที่เสมอกัน ต่อมาเมื่อมีการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ เศรษฐกิจมีความหมายถึงกระบวนการทำให้ทรัพยากรทุกอย่างกลายเป็นสินค้า ทุกสิ่งถูกมองว่าสามารถทำให้เป็นสินค้าที่สามารถซื้อขายได้^{๔๕} การวางแผนพัฒนามักจะเน้นเฉพาะบางพื้นที่ในกระบวนการพัฒนานั้น ก็มีการเอารัดเอาเปรียบกันตามปรัชญาการพัฒนาแบบเสรีทุนนิยม ที่เป็นแบบมือใครยาวสาวได้สาวเอา ปรากฏว่ายิ่งพัฒนาไปมากเท่าใด ก็ทำให้เกิด

ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจมากเท่านั้น ช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนห่างกันมากขึ้น การพัฒนาที่เน้นอุตสาหกรรมเพื่อจุดมุ่งหมายคือ ความเติบโตทางเศรษฐกิจ ทำให้ผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติเพิ่มสูงขึ้น แต่การที่ผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติที่สูงขึ้นนั้นมิได้ทำให้คนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นเลยและผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาตินั้นมีได้คำนึงถึงต้นทุนทางสังคมเลย โดยถือว่าเป็นสิ่งที่วัดไม่ได้ ต้นทุนที่สังคมต้องจ่ายนี้ได้แก่สิ่งแวดล้อมเป็นพิษ ชุมชนล่มสลาย และชีวิตครอบครัวแตกแยก เป็นต้น^{๔๖} สิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยผลักดันให้เกิดปัญหาเพิ่มมาอีกมาก เช่น ปัญหายาเสพติด ปัญหาแรงงานเด็ก และปัญหาโสเภณี เป็นต้น^{๔๗}

ท่ามกลางความขึ้นชมความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่สูงขึ้น เราก็ได้ประสบปัญหาต่างๆ มากมายดังที่กล่าวแล้ว แต่ว่ารัฐบาลไทยและผู้คนเป็นอันมากในเมืองไทยก็ยังคงการให้ประเทศไทยเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ ต้องการอยู่ในกลุ่ม NICS ซึ่งมีบางคนล้อเลียนว่าคำว่า NICS นี้ย่อมาจาก Narok Is Coming Soon ต้องการให้ผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ (GNP) สูงขึ้น แต่ว่า GNP ที่สูงขึ้นนี้ ก็ทำให้เกิดสภาพสิ่งแวดล้อมเป็นพิษมากขึ้นด้วย GNP คือ Gross National Product นี้ จึงมี GNP อีกตัวหนึ่งตามมามีด้วย คือ Gross National Pollution ซึ่งก็เพิ่มมากขึ้นเช่นเดียวกัน

เรามักจะโทษประชาชนว่าเหตุที่ทำให้เขาอยากจน นั่นคือ ความเกียจคร้าน เช่น พูดว่า “ไม่มีความยากจนในหมู่คนขยัน” แต่คนไทยส่วนมากอยากจนเพราะความเกียจคร้านจริงหรือ ในความเป็นจริงความยากจนนั้นเป็นผลของการพัฒนาที่ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำ โดยการครอบงำชนบทจากศูนย์กลาง ศูนย์กลางมักจะดูดเอาทรัพยากรที่มีอยู่ในชนบทไปใช้ ไม่ว่าจะเป็นที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ และแร่ธรรมชาติต่างๆ ตลอดจนทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ อีกมากมาย การตัดสินใจที่จะใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นเป็นอำนาจที่ท้องถิ่นได้จัดการเองบ้างหรือไม่ ที่ผ่านมามีส่วนกลางมีใช้หรือที่เป็นผู้ตัดสินใจ

ที่จะใช้ทรัพยากร และยังมีทรัพยากรเป็นอันมากก็ถูกดึงดูไปใช้บริการภาคอุตสาหกรรมในนามของการพัฒนาเศรษฐกิจและความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ

นโยบายการกระจายรายได้ไปสู่ภูมิภาคของรัฐบาลใช้ได้บ้างหรือไม่ เรายังพบเห็นว่ามีชาวชนบทจำนวนมากต้องละทิ้งถิ่นฐานของตนเข้ามาทำงานในเมือง โดยเฉพาะในฤดูกาลที่ได้ทำการเกษตร ในเมื่ออยู่ในชนบทไม่มีงานทำ ชาวชนบทก็จำต้องเข้ามาทำงานในเมืองซึ่งก็ต้องประสบกับปัญหาการถูกเอารัดเอาเปรียบด้านค่าจ้างแรงงาน ผู้ชายซึ่งเคยเป็นกำลังผลิตหลักของครอบครัวไม่สามารถแบกรับภาระของครอบครัวไว้ได้ทั้งหมด ผู้หญิงจึงต้องเข้ามาหางานทำในเมือง แต่ผู้หญิงก็ถูกคาดหวังจากครอบครัวมากกว่าผู้ชาย ผู้หญิงที่ทำงานในเมืองหากไม่มีเงินส่งกลับบ้านมักจะถูกตำหนิจากชุมชน ขณะที่ผู้ชายแม้จะไม่ได้ส่งเงินกลับบ้านเลย กลับไม่ค่อยมีใครตำหนิ และงานที่ทำนั้นมักจะมีค่าแรงที่ถูก เช่น งานบ้าน ผู้หญิงจำนวนมากจึงสมัครใจที่เข้าสู่อาชีพโสเภณี เพราะเป็นอาชีพที่พอจะหาเงินส่งไปจุนเจือครอบครัวได้

๒) เหตุปัจจัยจากครอบครัว ความจริงครอบครัวเป็นส่วนหนึ่งของสังคมถือว่าเป็นหน่วยพื้นฐานของสังคม แต่ครอบครัวก็เป็นปัจจัยผลักดันที่สำคัญที่ทำให้ผู้หญิงจำนวนหนึ่งเข้าสู่อาชีพโสเภณี ความกดดันจากครอบครัวนี้ยังเกี่ยวข้องกับชุมชนและสังคมที่ครอบครัวนั้นๆ ตั้งอยู่ แต่ต้องการแยกพิจารณาเพื่อความชัดเจน

เหตุปัจจัยจากครอบครัวที่ผลักดันให้ผู้หญิงเข้าสู่อาชีพโสเภณีนี้นั้นมีมากมาย ในอดีตครอบครัวไทยเป็นครอบครัวขยาย มีสมาชิกจำนวนมากทั้งพ่อแม่ ปู่ย่าตายาย และลูกป้าน้าอาอยู่ในครอบครัวเดียวกัน หรือแม้จะมีสมาชิกบางส่วนแยกครอบครัวไปบ้างก็ยังคงมีความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นอยู่มาก ความสัมพันธ์ในครอบครัวเป็นความสัมพันธ์ด้วยความเชื่ออาทรต่อกัน ปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบครอบครัว มีครอบครัวเดี่ยว ซึ่งมีสมาชิกเพียงพ่อแม่และลูกเท่านั้นเพิ่มมากขึ้น ความ

สัมพันธ์ในครอบครัวเดียวกันจะไม่มีการโกหกทางวัฒนธรรม
รองรับและต้านทานความกระทบกระทั่งภายในครอบครัว
อย่างเพียงพอ หลายครอบครัวจึงแตกแยก เกิดปัญหา
หย่าร้างมากมาย เมื่อครอบครัวแตกแยก สถานะทาง
เศรษฐกิจของครอบครัวก็แย่แย่ ลูกๆ บางคนจึงเข้าสู่
อาชีพโสเภณีเพื่อความอยู่รอด พ่อแม่บางคนก็ทะเลาะ
ตบตีกันเป็นประจำ พ่ออาจชอบดื่มเหล้าหรือแม่อาจ
ชอบเล่นการพนัน สุดท้ายก็มาถึงลูก ลูกถูกพ่อทุบตี
หรือบางทีก็ถูกแม่ทุบตีเช่นเดียวกัน เมื่อทนไม่ได้หนีออก
จากบ้าน หาทางเลี้ยงตัวเอง ไปทำงานอื่นๆ หรือเข้าสู่
อาชีพโสเภณี หลายคนไม่มีงานทำต้องเป็นเด็กเร่ร่อน
ในที่สุดก็ถูกหลอกไปเป็นโสเภณี

โสเภณีบางคนผ่านการมีชีวิตครอบครัวมาแล้ว แต่
ชีวิตครอบครัวแตกแยก หย่าร้างกับสามี เมื่อขาดที่พึ่งพิง
ประกอบกับการที่ต้องรับผิดชอบดูแลลูกของตน จึงต้อง
ดิ้นรนหางานทำเพื่อเลี้ยงตนเองและลูก อาชีพโสเภณีเป็น
อาชีพที่พอจะทำให้มีเงินพอเลี้ยงตนเองได้ หลายคน
เมื่อหย่าร้างแล้ว จึงเข้าสู่อาชีพโสเภณี ดังจะเห็นได้จาก
ผลการศึกษาวิจัยที่พบว่า มีผู้หญิงจำนวนหนึ่งที่ผ่านชีวิต
ครอบครัวมาแล้ว ก่อนที่จะมาเป็นโสเภณี เช่น งานวิจัย
ของสุลิมาน นฤมล พบว่า ๓ ใน ๙ คนของกลุ่มที่ศึกษา
ได้ผ่านประสบการณ์ของการแต่งงานและการมีลูกมา
แล้ว^{๔๔}

ความกดดันที่ไม่สามารถทำตามความคาดหวัง
ของครอบครัวได้ก็เป็นเหตุปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ผู้หญิงเข้าสู่
อาชีพโสเภณี เช่น กรณีของเดือน จากงานวิจัยของ
สุลิมาน นฤมล พ่อแม่ของเดือนส่งเสียให้เดือนเรียน
แต่เดือนกลับติดดินเนอร์อย่างหนัก จนทางโรงเรียนต้อง
ให้พักการเรียน พ่อแม่พาเดือนไปรักษาที่ถ้ากระบอก
ความสัมพันธ์ต่อกันจึงห่างเหินกันไป แม่ก็จะมองเดือน
ในแง่ร้าย ไม่เชื่อถือน เดือนจึงเก็บตัวเงียบอยู่คนเดียว
เมื่อมีเพื่อนมาชวนก็เลยพากันหนีออกจากบ้านไปเป็น
โสเภณี ในกรณีนี้ ปัจจัยสำคัญของการทำตามความ
คาดหวังของสังคมไม่ได้คือการละเมิดบรรทัดฐานของสังคม

ซึ่งนำไปสู่การประทุตราบอย่างไม่เป็นทางการจากสังคม^{๔๕}
สังคมตราหน้าว่าเป็นคนชั่ว ผู้หญิงบางคนจึงหาทางออก
ด้วยการหนีชุมชนของตนเข้าสู่อาชีพโสเภณี

พ่อแม่บางคนครอบครัวถูกกดดันจากภรรยาหนึ่ง
และมีค่านิยมบริโภคนิยม จึงพร้อมที่จะขายลูกสาวใน
ครอบครัวของตนไปเป็นโสเภณี ดังจะเห็นได้จากครอบครัว
ในภาคเหนือที่ยอมรับวิธีดกเขียว คือรับเงินล่วงหน้า
ก่อนจากเอเยนต์หรือนายหน้า เมื่อลูกของตนจบการ
ศึกษาภาคบังคับ ก็ถูกนายหน้าหรือเอเยนต์นำไปยัง
แหล่งค้าประเวณีทันที เด็กหญิงจำต้องทนกับการถูกเอารัด
เอาเปรียบทางเพศและทางรายได้ ต้องทำงานให้หนี้
อยู่ยาวนานจึงจะเป็นอิสระ บางคนก็ถูกขายต่อไปยังที่อื่นอีก
ต้องทนทุกข์ซ้ำแล้วซ้ำเล่า

๓) เหตุปัจจัยทางสังคม สังคมในที่นี้คือหน่วยที่
แวดล้อมครอบครัวอยู่เกี่ยวข้องกับครอบครัวอย่างใกล้ชิด
ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มเพื่อน ชุมชน รวมทั้งสถาบันการศึกษา
คือโรงเรียนและสถาบันศาสนา คือวัดด้วย ในอดีต หมู่บ้าน
วัด และโรงเรียน มีความสัมพันธ์ในเชิงพึ่งพาอาศัยกัน
ในหมู่บ้านมีความเชื่ออย่างเดียวกัน มีการทำกิจกรรม
ร่วมกัน มีความสามัคคีกัน วัดก็เป็นศูนย์กลางของชุมชน
หลายๆ ด้านซึ่งรวมถึงการศึกษาด้วย ต่อมากระบวนโรงเรียน
ขยายตัวมากขึ้น โรงเรียนก็ทำหน้าที่ให้การศึกษาย่าง
เป็นทางการแก่ชุมชนแทนที่วัด ทั้งบ้าน วัด และโรงเรียน
มีหน้าที่อบรมขัดเกลาสมาชิกในสังคมด้วยจุดมุ่งหมาย
อย่างเดียวกัน ปัจจุบันหมู่บ้านที่เคยสามัคคีกัน เอื้อเพื่อ
ต่อกัน วัดที่เคยเป็นแหล่งศีลธรรม และโรงเรียนซึ่งเคย
แนะนำสั่งสอนสิ่งที่ถูกที่ควร มักไม่ค่อยได้ทำหน้าที่ของ
ตนตามเดิม ผู้ใหญ่บ้านหรือกำนันบางคนตั้งตัวเป็น
นายหน้าหรือเป็นเอเยนต์ส่งเด็กไปยังแหล่งค้าประเวณีด้วย
ตนเองเลยทีเดียว^{๔๖} วัดบางแห่งก็มีส่วนสนับสนุนทาง
อ้อมที่ทำให้อาชีพโสเภณีดำรงอยู่ เช่น ในกรณีที่ต้อง
พึ่งพาเงินทุนที่ได้จากการประกอบอาชีพโสเภณีในการ
สร้างวัดเจ้าอาวาสบางรูปถึงกับเห็นว่าที่วัดของตนไม่เจริญ
เพราะว่าคนในชุมชนไม่ไปทำงานในกรุงเทพฯ โดยกล่าว

เปรียบเทียบกับชุมชนหมู่บ้านอื่นที่มีผู้หญิงไปประกอบอาชีพโสเภณีและมีเงินมาบำรุงวัดในรูปแบบของการทอดกฐินและผ้าป่า ครุบางคนก็เป็นนายหน้าเสียเอง โรงเรียนประสบความล้มเหลวที่จะสร้างคนให้สามารถประกอบอาชีพในชุมชน ปัจจัยเหล่านี้ส่งเสริมให้อาชีพโสเภณีและปัญหาโสเภณีเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และขยายตัวต่อไป

ชุมชนบางแห่งเป็นชุมชนที่ให้ความสำคัญกับวัดทุกคนในชุมชนจึงต้องแข่งขันกันเพื่อให้มีวัดอยู่มากในครอบครองให้มาก ๆ การที่จะแสวงหาวัดมาไว้ในครอบครองให้ได้มาก ๆ โดยแสวงหาภายในชุมชนเป็นเรื่องที่ทำได้ไม่ง่ายเลย อันเนื่องมาจากการที่ทรัพยากรในชุมชนถูกดูดกลืนเข้าสู่ส่วนกลางจนแทบจะไม่มีอะไรเหลือ ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงของฤดูกาลที่ต้องประสบกับภาวะฝนแล้ง ไม่สามารถประกอบอาชีพเกษตรกรรมได้ ผู้คนในชุมชนจึงมักจะเข้าไปหางานทำในเมืองใหญ่ บางส่วนเข้าสู่อาชีพโสเภณี เมื่อสามารถหาเงินเข้าบ้านได้มาก สามารถสร้างบ้านใหม่และซื้อเครื่องอำนวยความสะดวกในบ้านได้มาก ผู้คนในชุมชนก็นิยมยกย่อง จึงมีส่วนทำให้เด็กหญิงในชุมชนต้องการทำตามแบบอย่าง เป็นปัจจัยหนึ่งที่ผลักดันให้เด็กหญิงจำนวนหนึ่งสมัครใจที่จะไปประกอบอาชีพโสเภณี บางคนแม้ไม่ต้องการเป็นโสเภณี แต่ด้วยอิทธิพลของเพื่อนที่ไปทำงานประสบความสำเร็วจึงก็ทนไม่ได้ที่ตนเองจะต้องอยู่ในท่ามกลางของความยากจน ขณะที่เพื่อน ๆ ร่ำรวยขึ้น มีชีวิตสะดวกสบายทางวัดมากขึ้น ในที่สุดก็ต้องเข้าสู่อาชีพโสเภณี

กลุ่มเพื่อนเป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลมากต่อเด็กวัยรุ่น เด็กวัยรุ่นที่อยู่ในเมืองมักจะมีพ่อแม่ซึ่งต้องประกอบอาชีพจนไม่มีเวลาเพียงพอที่จะดูแลลูก เด็ก ๆ จึงพึ่งพิงเพื่อน ๆ มักจะทำอะไรโดยเลียนแบบกัน เด็กบางคนติดยาเสพติดก็เลยชักนำให้เพื่อน ๆ ในกลุ่มติดยาเสพติดด้วย เด็กผู้หญิงหรือเด็กผู้ชายในเมืองเมื่อติดยาเสพติดแล้วมักจะมีปัญหากับครอบครัวและสังคมรอบข้าง กลายเป็น

เป็นคนแตกแยก บางคนหนีออกจากบ้านไปเป็นเด็กเร่ร่อน บางส่วนถูกชักจูงเข้าสู่การค้าประเวณี ซึ่งอาจพบเด็กในกรณีนี้ได้ทั้งในห้างสรรพสินค้าและสวนสาธารณะต่าง ๆ ในเมือง โสเภณีเด็กจึงมีมากขึ้น โสเภณีที่เป็นเด็กนี้มีเด็กผู้ชายอยู่เป็นจำนวนไม่น้อย

เงื่อนไขทางสังคมของการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้ผู้หญิงซึ่งเคยเป็นกำลังผลิตหลักถูกผลักออกจากกิจกรรมทางการผลิตในภาคเกษตรมากขึ้นเรื่อย ๆ เมื่อผู้หญิงเข้าไปทำงานในเมืองก็ถูกจัดให้ทำงานประเภทผลิตซ้ำ เช่นงานบ้าน และงานให้บริการในร้านอาหาร ซึ่งการที่ผู้หญิงต้องทำงานเช่นนี้นั้นความจริงแล้วก็ถูกกำหนดโดยสังคมด้วยการแบ่งงานกันทำระหว่างเพศ สังคมเห็นว่าผู้หญิงควรทำงานเช่นใด ผู้ชายควรทำงานอะไร การที่มีทางเลือกเหลืออยู่น้อยจะทำให้ในที่สุดก็มีหญิงชาวบ้านจำนวนมากหันเข้าสู่อาชีพโสเภณี ในชนบทการที่ผู้หญิงในชนบทต้องทำงานที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการผลิตซ้ำ เช่น ชักผ้า หุงหาอาหารและดูแลบ้านเรือนอยู่ซ้ำแล้วซ้ำเล่า อันเป็นการใช้ชีวิตที่ซ้ำซากจำเจและน่าเบื่อหน่ายนั้น ก็เปิดโอกาสให้หญิงเหล่านี้ถูกชักชวนจากเอเยนต์ให้เดินทางไปค้าประเวณีเพื่อแสวงหาโอกาสที่ดีกว่าได้เช่นเดียวกัน^{๕๑}

๕) เหตุปัจจัยทางการเมือง เป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับอำนาจรัฐในแง่กฎหมายและการบังคับใช้กฎหมายเกี่ยวกับนโยบายของรัฐบาลบางประการที่มีส่วนทำให้เกิดการค้าประเวณีเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และขยายตัว และเกี่ยวกับนักการเมืองบางคนที่มีอิทธิพลโยงใยกับขบวนการค้าหญิงเป็นโสเภณีและได้รับผลประโยชน์จากการค้าประเวณี เมื่อพิจารณาตามกฎหมายเกี่ยวกับโสเภณีที่มีอยู่ จะเห็นว่าเรามีกฎหมายอยู่หลายฉบับที่เกี่ยวข้องกับโสเภณี ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น ๓ ประเภทคือ ประเภทที่ ๑ เป็นกฎหมายห้ามการค้าหญิงและการแสวงหาประโยชน์จากการค้าประเวณีของผู้หญิงและเด็กหญิง เช่น พระราชบัญญัติว่าด้วยการค้าหญิงและเด็กหญิง พ.ศ. ๒๔๗๑ และพระราชบัญญัติปรามการค้าประเวณี พ.ศ. ๒๕๐๓

เป็นต้น ประเภทที่ ๒ เป็นกฎหมายที่ไม่เกี่ยวข้องกับการห้ามการค้าหรือการแสวงประโยชน์ประโยชน์จากการค้าหญิงโดยตรง แต่ก็ส่งเสริมการกระทำดังกล่าว เช่น พระราชบัญญัติสถานบริการ และประเภทที่ ๓ เป็นกฎหมายที่ควบคุมความประพฤติที่ไม่สมควรของเด็กและนักเรียน ซึ่งมุ่งป้องกันการซื้อขายประเวณีในกลุ่มผู้เยาว์ เช่น ประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ ๑๓๒ และกฎกระทรวง กฎหมายเหล่านี้มีบทบัญญัติชัดเจนที่ถือว่าการค้าประเวณีและการแสวงหาประโยชน์จากการค้าประเวณีเป็นความผิด แต่เมื่อกฎหมายเหล่านี้ถูกนำไปใช้ก็มีการเลือกปฏิบัติ โดยเฉพาะพระราชบัญญัติปรามการค้าประเวณี พ.ศ. ๒๕๐๓ นั้น ได้เปิดช่องให้มีการเลือกปฏิบัติได้มาก เจ้าหน้าที่มักจะจับกุมผู้ค้าประเวณี แต่ไม่จับกุมผู้เป็นธุระจัดหาหญิงและเด็กมาค้าประเวณี^{๕๒}

การเลือกปฏิบัติมีความเกี่ยวพันกันในเรื่องผลประโยชน์ระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐและเจ้าของแหล่งค้าประเวณี ดังกรณีฆาตกรรมนางภัสรวา สัมฤทธิ์ เมื่อวันที่ ๒ พฤศจิกายน ๒๕๓๕ ซึ่งเป็นวันเดียวกันกับวันที่นายกรัฐมนตรีชวน หลีกภัย ประกาศขจัดโสเภณีเด็กและการบังคับค้าประเวณีทั่วประเทศ ในคดีนี้ ภัสรวาเป็นผู้ที่ถูกขายตัวให้กับช่องแห่งหนึ่ง เธอทนทารุณกรรมไม่ได้จึงหนีออกมาพยายามขอความช่วยเหลือจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ แต่ไม่มีใครช่วยเหลือเธอ จนในที่สุดเธอก็ถูกฆ่าโดยตำรวจที่มีผลประโยชน์เกี่ยวข้องกับเจ้าของช่อง คดีนี้ผู้ถูกจับกุมในข้อหาร่วมกันสามมี ๖ คน แต่ถูกลงโทษเพียง ๔ คน โดยถูกลงโทษประหารชีวิต ส่วนคนสำคัญที่เป็นธุระในการจัดหาผู้หญิงไปค้าประเวณีนั้นกลับถูกจับกุมในอีกข้อหาหนึ่งและถูกลงโทษเพียงแค่จำคุกเป็นเวลา ๓ ปี^{๕๓}

นโยบายของรัฐบาลก็เป็นเหตุปัจจัยหนึ่งแห่งปัญหาโสเภณี เช่น อดุสทากรรมที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์อันมหาศาลของบุคคลหลายฝ่าย ซึ่งรวมทั้งนักการเมืองบางคนด้วย ดังเช่นนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยว การ

ท่องเที่ยวเป็นธุรกิจที่นำเงินตราจากต่างประเทศได้เป็นจำนวนมาก นักท่องเที่ยวเหล่านี้จะใช้จ่ายเงินไปเป็นจำนวนมากในการแสวงหาความสุขจากแหล่งเริงรมย์ต่างๆ จึงเห็นได้ชัดว่าการท่องเที่ยวนั้นมีความสัมพันธ์กับการขยายตัวของธุรกิจทางเพศ รัฐได้ให้การสนับสนุนการลงทุนด้านกิจการโรงแรม และสถานบริการต่างๆ ตลอดจนจัดปีท่องเที่ยวไทยเพื่อส่งเสริมธุรกิจท่องเที่ยว แต่การส่งเสริมการท่องเที่ยวของรัฐนั้นทำให้บริษัทยาเที่ยวต่างชาติได้รับผลประโยชน์มากที่สุด เพราะว่านักท่องเที่ยวมักจะต้องชำระเงินค่าเดินทางและค่าที่พักล่วงหน้าให้กับบริษัทยาเที่ยวจากต่างประเทศก่อนการเดินทางภาคธุรกิจเอกชนในประเทศจึงต้องแข่งขันกันเรียกลูกค้าหาวิธีการหาเงินจากลูกค้าผู้มาเที่ยวด้วยการให้ “บริการพิเศษ” ในรูปแบบต่างๆ บริการพิเศษเหล่านี้มักจะเป็นบริการทางเพศ ดังนั้นจึงเห็นได้ชัดว่านโยบายการส่งเสริมการท่องเที่ยวของรัฐนั้นได้ทำให้ธุรกิจทางเพศขยายตัวมากขึ้น^{๕๔} ในปี พ.ศ. ๒๕๔๑-๒๕๔๒ นี้รัฐบาลได้ประกาศให้เป็นปีท่องเที่ยวไทย เราจะปฏิเสธได้หรือว่าธุรกิจทางเพศมีส่วนที่สำคัญในการดึงดูดเงินตราจากต่างประเทศ

การท่องเที่ยวมิได้ทำให้ธุรกิจทางเพศในเมืองเท่านั้นที่ขยายตัว แต่ยังก่อให้เกิดการขยายตัวของการค้าประเวณีในชุมชนท้องถิ่นในชนบทด้วย จากงานวิจัยเชิงปฏิบัติการเรื่องวัฒนธรรมชุมชนกับการแก้ไขปัญหาการค้าประเวณีของหญิงสาวเขาเผ่ามูเซอ สารภี สีลา พบว่าการท่องเที่ยวแบบทัวร์ป่าหรือการเดินทางไปท่องเที่ยวและพักผ่อนค้างคืนในชุมชนชาวเขานั้น เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดการค้าประเวณีขึ้นในชุมชนชาวเขา ในหมู่บ้านวนาหลวงและในหมู่บ้านมูเซอริโนเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย หญิงมูเซอหลายคนเป็นคู่นอนของนักท่องเที่ยวแบบเหมาจ่ายระยะยาว เมื่อนักท่องเที่ยวกลับไป หญิงเหล่านั้นก็เข้าไปค้าประเวณีในเมืองต่อไป กรณีเช่นนี้พบว่าเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ^{๕๕}

๕) เหตุปัจจัยทางการศึกษา ตามสถิติที่มีผู้ทำวิจัยไว้ โสเภณีส่วนใหญ่เป็นผู้มีการศึกษาน้อย แสดงว่าการศึกษามีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับการเข้าสู่อาชีพโสเภณี นั่นคือการมีการศึกษาน้อย ทำให้มีความเป็นไปได้มากที่จะทำให้คนเป็นโสเภณี ขณะเดียวกันผู้ที่มีการศึกษามากมักจะมีแนวโน้มที่จะไม่ประกอบอาชีพโสเภณี เนื่องจากมีช่องทางในการประกอบอาชีพอื่นมากกว่า ชาวชนบทมักจะมีมีการศึกษาน้อย ภาพลักษณ์ที่คนชั้นกลางในเมืองมองชาวชนบทก็คือเห็นว่าชาวชนบทนั้น “โง่ จน และเจ็บ” คือมีการศึกษาน้อย ทำให้ยากจนและสุขภาพไม่ดี ซึ่งมีความเกี่ยวข้องเป็นเหตุปัจจัยแก่กันและกัน ไม่ว่าชาวชนบทจะเป็นเช่นนั้นหรือไม่ก็ตาม เราก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าการที่ชาวชนบทได้รับการศึกษาน้อยนั้นทำให้เขามีโอกาสน้อยลงไปอีกในการที่จะเลือกเข้าสู่อาชีพที่ให้ผลตอบแทนสูง ชาวชนบทนั้นขาดโอกาสในการศึกษาระดับสูง แต่การที่เขาขาดโอกาสนั้นมิใช่เพราะว่ารัฐไม่สามารถจัดการศึกษาให้ทั่วถึงหรือหกรหรือ พวกเขาเลือกในอาชีพไม่มากนัก และหนึ่งในอาชีพที่พอจะทำให้พวกเขาโดยเฉพาะผู้หญิงซึ่งมักจะถูกเอารัดเอาเปรียบในเกือบทุกด้านอยู่แล้วได้รับเงินมากพอคืออาชีพโสเภณีด้วยมิใช่หรือ เราจึงพบเห็นว่าโสเภณีส่วนมากมีการศึกษาในระดับประถมศึกษาเท่านั้น

ปัจจุบันรัฐต้องการขยายการศึกษาภาคบังคับออกไปอีก ให้เด็กได้อยู่ในโรงเรียนมากขึ้นกว่าเดิม บางคนเห็นว่านโยบายนี้จะช่วยให้ปัญหาโสเภณีลดลง และจำนวนโสเภณีเด็กจะลดลงด้วย เพราะว่าเด็กที่ได้อยู่ในสถานศึกษานานขึ้นย่อมมีความรู้ความสามารถและมีโอกาสฝึกฝนความถนัดได้มากขึ้น เมื่อจบการศึกษาพวกเขาจะสามารถเลือกอาชีพที่เหมาะสมกับตนได้ดียิ่งขึ้น แต่จะเป็นจริงมากน้อยเพียงใดที่การศึกษาภาคบังคับที่ขยายออกไปจะช่วยแก้ปัญหาโสเภณีได้ ในเมื่อการศึกษาที่เป็นอยู่ทุกวันนี้กระตุ้นให้คนเห็นความสำคัญของวัตถุภายนอก ผู้ที่มีการศึกษาสูงขึ้นที่อยู่ในชนบทก็จะมี ความแปลกแยกกับชุมชนของตนเกิดการรังเกียจ

อาชีพเดิมของบรรพบุรุษ^{๕๖} เพราะว่าการศึกษามีได้เน้นความสำคัญของชุมชนท้องถิ่น การศึกษาโดยเฉพาะการศึกษาภาคบังคับนั้นถูกจัดขึ้นเพื่อผลประโยชน์ของ “ชาติ” เพื่อสร้างคนในชาติให้เหมือนกันหมดและเป็นพลเมืองดีของชาติ รัฐนั้นจัดการศึกษาโดยคล้ายตามโลกทัศน์วิทยาศาสตร์ตะวันตกที่แยกมนุษย์ออกจากธรรมชาติ^{๕๗} แม้แต่มนุษย์ก็ถูกมองว่าเป็นทรัพยากรที่จะต้องถูกใช้ ดังที่เรียกกันว่า ทรัพยากรมนุษย์โดยนัยนี้การศึกษาภาคบังคับจึงเป็นเครื่องสนองความต้องการแรงงานสำหรับการแข่งขันทางเศรษฐกิจเป็นหลักมิใช่หรือ

การศึกษาจากศูนย์กลางที่รัฐจัดให้นั้น ได้เข้าไปครอบงำและทำลายศักยภาพของท้องถิ่นทำลายเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญาชาวบ้าน ประสพการณ์ และเทคโนโลยีชาวบ้านที่เคยสั่งสมกันมาหลายชั่วอายุคน ขณะเดียวกันก็ช่วยเร่งเร้าวัฒนธรรมบริโภคนิยมให้ขยายตัวมากขึ้น^{๕๘} ความสัมพันธ์ในเชิงเอื้อเพื่อเผด็จกันและกันหายไป การเอารัดเอาเปรียบซึ่งเกิดจากการที่แต่ละคนมุ่งจะ “ได้บันไดดารา” มีมากขึ้น ท่ามกลางระบบการศึกษาเช่นนี้ เราได้สูญเสียสิ่งที่มีคุณค่าแบบเดิมในชุมชนท้องถิ่น แต่ก็ไม่สามารถสร้างคุณค่าแบบใหม่ขึ้นมาได้ สิ่งทีสร้างขึ้นมาใหม่กลับเป็นตัวกระตุ้นและผลักดันให้คุณค่าแบบเดิมที่ตึงวมหดหายไป ในพุทธศาสนาเรียกภาวะเช่นนี้ว่า “อุกโตภิกฺขุระ” คือสูญเสียทั้งสองทาง เมื่อเป็นเช่นนี้ เด็กที่จบการศึกษาออกมาเมื่อไม่มีกลไกทางวัฒนธรรมควบคุมให้พร้อมที่จะอยู่ในชุมชนและทำประโยชน์แก่ชุมชนจึงแปลกแยกจากชุมชนพร้อมที่จะออกจากชุมชนท้องถิ่นเข้าไปแสวงหาความสะดวกสบายในเมือง เมื่อไม่สามารถอยู่ในชุมชนของตนเองได้อย่างมีศักดิ์ศรีได้ ประกอบกับมีค่านิยมบริโภคสูง ก็ไม่เป็นการยากเลยที่พวกเขาจะหันไปประกอบอาชีพโสเภณี

การเรียนการสอนเพศศึกษาในสถาบันการศึกษา มิได้ช่วยทำให้ผู้เรียนเข้าใจและมีปฏิสัมพันธ์ทางเพศระหว่างชาย-หญิงที่เหมาะสมได้มากนัก เพราะว่าเพศ

ศึกษาที่สอนกันอยู่นั้นมีอยู่เฉพาะในวิชาสุขศึกษา ทำให้มีเนื้อหาที่เป็นเรื่องทางกายภาพ โดยละเอียดประเด็นความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและค่านิยมที่มีผลต่อพฤติกรรมทางเพศของคนในสังคม เนื้อหาที่มีน้อยไม่เพียงพอการที่เพศศึกษาอยู่ในวิชาสุขศึกษาซึ่งเป็นวิชาที่มีความสำคัญน้อยในแง่ผลการเรียน ผู้เรียนจึงไม่สนใจมากนัก มักคิดว่าเป็นวิชาที่มีไว้เพื่อช่วยคะแนน เมื่อไม่สนใจก็มีความเข้าใจไม่ถ่องแท้ นอกจากนี้ อาจารย์ผู้สอนวิชานี้ก็มีทัศนคติทางเพศที่เห็นเรื่องเพศเป็นเรื่องที่ควรปกปิด เช่นเดียวกับคนส่วนใหญ่ในสังคม มักละอายที่จะพูดเรื่องเพศ เมื่อมีปัญหาทางเพศ เด็กวัยรุ่นมักจะไม่กล้าปรึกษากับอาจารย์หรือผู้ปกครอง แต่มักจะแก้ปัญหาด้วยตนเอง เพศศึกษาซึ่งไม่เหมาะสมก่อให้เกิดปัญหาหลายประการตามมาเช่นปัญหาการตั้งครรภ์ระหว่างเรียน และการทำแท้ง ปัญหาโรคติดต่อทางเพศ และปัญหาค่านิยมในการซื้อประเวณีของเด็กวัยรุ่นชาย^{๕๔}

๖) เหตุปัจจัยทางวัฒนธรรม เป็นเหตุปัจจัยที่มีความซับซ้อนและเชื่อมโยงเกี่ยวพันกับปัจจัยอื่น ๆ มากมาย วัฒนธรรมมีความหลากหลาย เป็นเรื่องที่เข้าใจยาก แต่เป็นสิ่งที่ต้องทำความเข้าใจปัจจัยทางวัฒนธรรมทำให้ปัญหาโสเภณีดำรงอยู่และขยายตัวมากขึ้นเนื่องจากวัฒนธรรมมีความหมายกว้างขวาง เมื่อพิจารณาปัจจัยทางวัฒนธรรมจึงเป็นเรื่องยากที่จะพิจารณาให้ครอบคลุมได้ทั้งหมด บางเรื่องแยกได้ยากว่า เป็นเรื่องทางเศรษฐกิจ สังคม หรือประเด็นอื่นใด แต่เมื่อพิจารณาคำว่าวัฒนธรรมในความหมายกว้าง ประเด็นต่าง ๆ เกือบทั้งหมดก็เป็นประเด็นทางวัฒนธรรม ด้วย ในที่นี้จะได้นำประเด็นที่ยังมิได้พิจารณามาเสนอต่อไป

การที่ชาวบ้านทางภาคเหนือนิยมขายลูกสาวไปเป็นโสเภณี มักจะมีผู้ตีความว่าพ่อแม่ไม่มีศีลธรรม แต่เราเคยคิดหรือไม่ว่าเราให้ค่านิยมคำว่าศีลธรรมตรงกับพวกเขาหรือไม่ เราจึงพบว่าพฤติกรรมที่ผิดศีลธรรมในความคิดของเรากลับเป็นพฤติกรรมที่ชาวบ้านบางกลุ่มมองว่าไม่ผิดศีลธรรม นี่หมายความว่าเรายึดถือ

ระบบศีลธรรมหรือมาตรฐานทางศีลธรรมคนละชุดหรือไม่ การคบชู้กันชาวบ้านทางภาคเหนือมองว่าเป็นความผิด ขณะที่การไปค้าประเวณีนั้นชาวบ้านหลายคนมิได้มองว่าเป็นการเสียหายอะไร ดังที่ชาวบ้านคนหนึ่งกล่าวว่า “การล่องใต้ไปค้าประเวณีกับการคบชู้เป็นคนละเรื่องกัน การค้าประเวณีนั่นทำนอกหมู่บ้าน แต่การคบชู้กันทำในหมู่บ้าน และทำให้บ้านผีเรือนไม่พอใจ”^{๕๕} จะเห็นว่าชาวบ้านจะแบ่งแยกชัดเจนระหว่างพฤติกรรมภายในและภายนอกหมู่บ้าน ใช้มาตรฐานคนละชุดในการวัดพฤติกรรมเหล่านี้ แต่มาตรฐานทางศีลธรรมทั้งสองชุดนี้ ก็มีความลักลั่นขัดแย้งกัน ทำให้การประเมินพฤติกรรมมีความสับสนเกิดขึ้นด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ ชาวบ้านจึงมักจะสร้างกลไกขึ้นมาปลอบประโลมใจตนเองที่ต้องขายลูกสาวไปเป็นโสเภณี หรือแม้แต่โสเภณีเองก็สร้างกลไกขึ้นมาปลอบประโลมใจตนเองเช่นเดียวกัน แม้ว่าพวกเขาเหล่านั้นจะเจ็บปวดเพียงใดก็ตาม การประณามพวกเขาว่าไร้ศีลธรรม โดยไม่มองดูโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรม มีแต่จะทำให้พวกเขาเจ็บปวดยิ่งขึ้น^{๕๖}

เรามักจะโทษวัฒนธรรมตะวันตกโดยเฉพาะวัฒนธรรมบริโศคนิยมว่าเป็นตัวทำลายวัฒนธรรมไทย วัฒนธรรมบริโศคนิยมที่มีอยู่ทั่วไปในโลกในปัจจุบันนี้เป็นสิ่งที่เรานำเข้ามาจากตะวันตกจริงหรือ ในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ มนุษย์มีแนวโน้มที่จะเป็นนักบริโศคอยู่แล้ว การบริโศคเป็นวิถีชีวิตของมนุษย์และในการบริโศคนั้นผู้บริโศคก็ได้บริโภควัตถุสิ่งของที่มองเห็นได้เท่านั้น แต่ยังบริโภคคุณค่าและความหมายในเชิงวัฒนธรรมด้วย และการบริโศคมักจะมีสูงเกินพิกัดในขณะประกอบพิธีกรรม ซึ่งแสดงให้เห็นว่ามนุษย์มีแนวโน้มที่จะบริโศคอย่างเข้มข้นมาตั้งแต่บุพกาลแล้ว^{๕๗} วัฒนธรรมบริโศคจึงมิใช่สิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ หากแต่เป็นสิ่งที่มีความพร้อม ๆ กับการเกิดขึ้นของสังคมมนุษย์

แต่เราก็ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าวัฒนธรรมบริโศคนิยมในปัจจุบันนั้นมีความเข้มข้นมากกว่า เพราะมีปัจจัยเสริมหลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอิทธิพลของความ

ก้าวหน้าทางการสื่อสารโทรคมนาคม ทำให้การโฆษณา
งูใจมีอิทธิพลต่อผู้คนทั่วโลก ชาวโลกถูกกระตุ้นให้
แสวงหาสิ่งบำรุงบำเรออยู่ตลอดเวลา ความก้าวหน้าใน
ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้มีบทบาทสำคัญใน
การกระตุ้นให้คนจำนวนมากที่สุดเท่าที่จะทำได้เกิดความ
ต้องการที่จะบริโภคสินค้า^{๖๓} และการบริโภคสินค้านั้น
ผู้บริโภคมีได้คำนึงถึงเพียงแค่รรถประโยชน์และความ
พอใจเท่านั้น แต่ยังถูกกำหนดด้วยระบบคุณค่าในเชิง
สัญลักษณ์ การบริโภคโดยนัยนี้จึงเป็นการบริโภคเชิง
สัญลักษณ์^{๖๔} โดยที่ผู้บริโภคกับบริโภคสินค้าต่าง ๆ เพื่อภาพ
ลักษณ์ที่แตกต่าง เช่น การมีรถยนต์ยี่ห้อดี ๆ จาก
ตะวันตกมาใช้ บ่งถึงความทันสมัยของผู้บริโภค จึงเป็น
เรื่องยากที่จะหยุดยั้งพลังของวัฒนธรรมบริโภคนิยม

พลังของวัฒนธรรมบริโภคนิยมเป็นปัจจัยส่งผลให้
เกิดการเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์ของคนในสังคมผนวกกับ
ทุนนิยมที่ทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างกลายเป็นสินค้า ผู้หญิงจึง
ถูกมองว่าเป็นวัตถุทางเพศ หรือเป็นสินค้าชิ้นหนึ่ง
ที่สามารถซื้อขายได้ มีการจัดกิจกรรมบางอย่างเพื่อ
แสวงหาผู้หญิงที่เป็นสินค้าที่มีระดับ เช่นการจัดประกวด
ความงามในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าผู้จัดจะอ้างว่าจัดขึ้นเพื่อ
ส่งเสริมการท่องเที่ยวหรือเพื่ออะไรก็ตาม แต่ผู้ที่ได้
ผลประโยชน์หลักก็คือผู้ที่มุ่งจะใช้ประโยชน์จากผู้หญิง
ค่านิยมของคนในสังคมในเรื่องความงาม ทำให้ผู้หญิง
จำนวนมากนิยมชมชอบการประกวดซึ่งเน้นความงาม
ภายนอกเป็นสำคัญ แม้ว่าสติปัญญาของผู้เข้าประกวด
จะเป็นสิ่งสำคัญ แต่โดยทั่วไปคนที่จะเข้ารอบเพื่อได้รับ
การตัดสินรอบสุดท้ายถูกกำหนดที่ความสวยงามเป็น
หลัก^{๖๕}

สื่อมวลชนมีบทบาทสำคัญในการสร้างภาพลักษณ์
ให้แก่ผู้หญิง โดยเฉพาะในการโฆษณาสินค้ามักจะให้
ผู้หญิงเป็นผู้นำเสนอสินค้า โฆษณาจะชี้ให้เห็นว่าเป้าหมาย
สูงสุดของผู้หญิงคือการได้รับความสนใจจากผู้ชายและ
การได้เป็นเจ้าของของผู้ชาย ผู้หญิงในโฆษณาจึงมี
ลักษณะเป็นหญิงสาวสวยที่น่าสนใจและน่าดึงดูดใจ

โฆษณามักจะตอกย้ำว่างานที่เหมาะสมกับผู้หญิงคืองาน
ประเภทผลิตซ้ำ คือการเป็นภรรยา การเป็นแม่ และการ
เป็นแม่บ้าน ซึ่งไปเสริมกับทัศนคติการมองผู้หญิงว่าเป็น
วัตถุทางเพศ ภาพลักษณ์ของผู้หญิงที่ปรากฏออกมาซึ่ง
อาจไม่เป็นจริงเช่นนั้นจึงเป็นอุปสรรคสำคัญในการพัฒนา
ตนเองของผู้หญิง ทำให้ความไม่เสมอภาคดำรงอยู่
ทำให้ผู้หญิงยอมรับว่าตนเป็นเพศที่อ่อนแอ ต้องพึ่งพา
ผู้ชาย และทำให้เกิดความลำเอียงที่จะได้รับการช่วยเหลือ
ในระดับนานาชาติ^{๖๖}

พลังของวัฒนธรรมบริโภคนิยมที่มีอยู่ทั่วไปทั้งใน
เมืองและชนบท ประกอบกับระบบเศรษฐกิจแบบเสรี-
ทุนนิยมที่มีสื่อโครยาสาวได้สาวเอา และโลกทัศน์แบบ
วัตถุนิยมที่มองทุกสิ่งทุกอย่างเป็นวัตถุที่จะสามารถนำ
มาใช้สนองความต้องการได้ เป็นปัจจัยสำคัญให้คนเรา
ไขว่คว้าหาสิ่งบำรุงบำเรอมาให้ตนพยายามแข่งขันเพื่อ
เอาชนะคนอื่นให้ได้ ทำทุกวิถีทางเพื่อครอบครองวัตถุให้
มากที่สุด โดยละเลยความชอบธรรมและค่านิยมที่ดีงาม
ที่เคยยึดถือในอดีต การเข้าสู่อาชีพโสเภณีเป็นวิถีทาง
หนึ่งที่จะทำให้ได้เงินมาใช้จ่ายเพื่อสนองความต้องการ
ด้านต่าง ๆ ได้ ไม่ว่าจะเป็นบ้านหลังใหม่ รถยนต์คันใหม่
หรืออะไรอื่น ๆ ที่ใหม่ ๆ ดังนั้นจึงมีโสเภณีจำนวนหนึ่งที่
ประกอบอาชีพนี้ด้วยอิทธิพลของวัฒนธรรมบริโภคนิยม

ยังมีความเชื่อและค่านิยมที่ไม่ถูกต้องหลาย
ประการที่เป็นปัจจัยให้ปัญหาโสเภณีคงอยู่และขยายตัว
เช่นคนบางกลุ่มมีความเชื่อว่าการได้ร่วมเพศกับเด็กสาว
พรหมจารีจะทำให้มีพลัง ทำให้ประสบความสำเร็จทาง
ธุรกิจ มีอายุยืนยาว หรือรักษาโรคได้ โดยเห็นว่าใน
ร่างกายของเด็กสาวบริสุทธิ์จะมีพลังเร้นลับมหัศจรรย์
แฝงอยู่^{๖๗} และสามารถดึงพลังนี้ออกมาได้ด้วยการร่วมเพศ
จึงมีผู้จัดการหาหญิงสาวมาสนองตัณหาของคนกลุ่มนี้ซึ่ง
มักจะเป็นคนร่ำรวย โสเภณีเด็กจึงมีเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ

ในวัฒนธรรมไทยมีธรรมเนียมว่าใครมาถึงเรือน
ชานต้องต้อนรับ การต้อนรับแบบไทยก็คือการเลี้ยงดู
และจัดที่พักให้ ธรรมเนียมนี้ผนวกกับวัฒนธรรมใน

ระบบอุปถัมภ์ ทำให้ลูกน้องต้องเอาอกเอาใจเจ้านายเป็นพิเศษ จึงพบเห็นได้ทั้งในวงการธุรกิจ การเมือง และวงการทหารที่ลูกน้องพานายไป “เลี้ยงดูปู่เสือ” ซึ่งก็มักไปตามสถานเริงรมย์อันมีอาหารที่อร่อยและเสียงดนตรีที่ไพเราะ รวมทั้งมีหญิงบริการทางเพศ^{๖๔} ทั้งนี้ผู้ที่เลี้ยงดูปูเสือนั้นก็จะได้รับ “ความดีความชอบ” เป็นการตอบแทน เช่นอาจจะได้เลื่อนยศ เลื่อนชั้น หรือได้เงินเดือนเพิ่ม เป็นต้น

พฤติกรรมและค่านิยมของผู้ชายก็เป็นปัจจัยสำคัญต่อการคงอยู่และขยายตัวของปัญหาโสเภณีเช่นเดียวกัน ในเมื่อยังมีอุปสงค์คือผู้ชายผู้ยังต้องการซื้อประเวณี ก็ยังมีอุปทานคือผู้หญิง ผู้เสนอขายประเวณี จากงานวิจัยของกฤตยา อาชวนิจกุล และวราภรณ์ แซ่มสนธิ พบว่ามีแรงจูงใจที่สำคัญ ๒ ประการที่ทำให้ผู้ชายซื้อบริการทางเพศ คือเพื่อบำบัดอารมณ์เพศ (๓๒%) และอยากลอง (๓๐%) ซึ่งสะท้อนให้เห็นมาตรฐานซ้อนในเรื่องเพศที่ผู้ชายถูกสอนว่าควรมีประสบการณ์ทางเพศก่อนการแต่งงาน และถูกปลูกฝังว่าการปลดปล่อยอารมณ์เพศด้วยการซื้อบริการทางเพศมิได้เป็นเรื่องที่เสียหายเลย^{๖๕} อีกประการหนึ่งที่ผู้ชายถูกอบรมขัดเกลาจากสังคมคือค่านิยม “การขึ้นครู” การขึ้นครูคือการได้มีประสบการณ์ทางเพศด้วยการมีเพศสัมพันธ์กับผู้หญิงซึ่งทำหน้าที่สอนประสบการณ์นี้ให้แก่ผู้ชายที่ยังไม่มีประสบการณ์ ผู้หญิงที่จะเป็น “ครู” ให้ผู้ชายได้ขึ้นครูนั่นก็มักจะหนีไม่พ้นโสเภณี^{๖๖} ค่านิยมการขึ้นครูนี้นำให้มีผู้ซื้อบริการทางเพศอยู่เรื่อยไป ตราบใดที่ยังมีความต้องการซื้อบริการทางเพศ ตราบนั้นผู้เสนอขายบริการทางเพศก็จะยังคงอยู่เช่นเดียวกัน

ในส่วนของผู้หญิง สังคมก็ได้สอนให้พวกเธอให้ความสำคัญกับพรหมจรรย์ เมื่อผู้หญิงสูญเสียพรหมจรรย์ก็จะถูกสังคมตำหนินินทา ผู้หญิงส่วนหนึ่งที่สูญเสียพรหมจรรย์ไปแล้วไม่จะเป็นด้วยเหตุใดก็ตาม จึงรู้สึกว้าวนใจตนเองหมดคุณค่า หมดความสำคัญ และเมื่อยังมีฐานะยากจนอยู่แล้ว จึงเลือกเดินทางเข้าสู่อาชีพโสเภณี เพื่อ

สร้างฐานะทางเศรษฐกิจชดเชยคุณค่าที่สูญเสียไป ซึ่งทำให้ตนเองได้รับการยอมรับจากสังคมมากขึ้น^{๖๗} อย่างน้อยก็ได้ชื่อว่าเป็นลูกกตัญญู และความกตัญญูนี้เองที่เป็นค่านิยมที่ถูกนำไปย่ำกับผู้หญิง

ผู้หญิงถูกปลูกฝังให้เป็นผู้รับภาระเลี้ยงดูพ่อแม่ ไม่ทำให้พ่อแม่ลำบาก จึงต้องพยายามทุกวิถีทางเพื่อทำงานจนเจือฐานะของครอบครัว เมื่อไปทำงานรับจ้างที่แดนไกลก็ต้องส่งเงินไปให้ทางบ้าน ขณะที่ผู้ชายถูกคาดหวังแตกต่างออกไป ผู้ชายสามารถแสดงความกตัญญูต่อพ่อแม่ได้ด้วยการบวชเป็นพระ ซึ่งผู้หญิงจะทำเช่นนั้นก็ไม่ได้ พวกเธอมีทางเลือกอยู่ไม่มากนัก ผู้หญิงจำนวนหนึ่งจึงหันไปประกอบอาชีพโสเภณี เพราะมันเป็นช่องทางที่จะทำงานเพื่อหาเงินส่งให้พ่อแม่ใช้และเป็นทุนในการจัดงานบวชให้พี่น้องผู้ชายได้ อันจะได้ชื่อว่าได้ทำหน้าที่ของลูกกตัญญู

การที่ผู้หญิงกับผู้ชายทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้วสังคมมิได้ถือมาตรฐานเดียวกันมาตัดสิน เช่นการที่ผู้ชายสามารถเที่ยวโสเภณีได้ ไม่มีใครว่ากล่าวตำหนินินทา แต่ถ้าเป็นผู้หญิงไปทำเช่นนั้น เช่นคบชู้ผู้ชายหรือไปเที่ยวโสเภณีขายบ้าง สังคมก็จะตราหน้าว่าเป็นหญิงแพศยา เป็นหญิงคนชั่ว ลักษณะเช่นนี้เรียกว่ามาตรฐานซ้อนในสังคม^{๖๘} ซึ่งมีอยู่หลายเรื่อง มาตรฐานซ้อนในสังคมเหล่านี้แหละที่เป็นส่วนหนึ่งของการดำรงอยู่ของปัญหาโสเภณี

มาตรฐานซ้อนทางสังคมและค่านิยมที่ยกให้ผู้หญิงอยู่เหนือผู้หญิง ตลอดถึงความไม่เสมอภาคในด้านต่างๆ ก่อให้เกิดความตึงเครียดทางวัฒนธรรม คือการที่ผู้หญิงกำหนดบทบาทของตนเองไม่ถูก ไม่รู้ว่าจะเอา อย่างไรกันแน่ กับกรณีที่ทั้งหญิงและชายไม่สามารถอาศัยรูปแบบความสัมพันธ์เก่าในการดำเนินชีวิตได้อีกต่อไป หรือแม้รักษาไว้ได้ก็เกิดความล้าหลังบางอย่าง เช่น ผู้หญิงคนหนึ่งไปชนบทเข้ามาทำงานในเมือง ใจหนึ่งก็อยากจะใช้ชีวิตอิสระ แต่อีกใจหนึ่งก็ต้องคำนึงถึงภาระผูกพันทาง

ครอบครัว จะใช้ชีวิตแบบสบายๆ ก็ไม่ได้ แม้อยากจะ
เป็นอิสระ แต่เธอก็มีภาระที่ต้องรับผิดชอบครอบครัว จึง
เกิดความขัดแย้งและสับสน หรือการที่ผู้หญิงนั้นเป็น
ผู้อุปถัมภ์ที่สำคัญแก่ตัวยิ่งกว่าผู้ชาย แต่เมื่ออยู่ในพิธี
กลับกลายเป็นฝ่ายรอง นี่ก็เป็นตัวอย่างความตึงเครียด
ทางวัฒนธรรมเช่นเดียวกัน^{๙๓}

การที่ผู้หญิงและผู้ชายไม่เท่าเทียมกันนี้ ก่อให้เกิด
ความรุนแรงทางตรงและความรุนแรงเชิงโครงสร้าง และ
ในทางกลับกันทั้งความรุนแรงทางตรงและความรุนแรง
เชิงโครงสร้างที่มีอยู่ก็ก่อให้เกิดความไม่เสมอภาคระหว่าง
ผู้หญิงและผู้ชายได้เช่นเดียวกัน ความรุนแรงทั้ง ๒
ประเภทนี้เมื่อมีวัฒนธรรมมารองรับ เช่นมีแนวคิด ค่านิยม
หรือคำสอนในศาสนา มารองรับ ก็จะทำให้เกิดความ
ชอบธรรมในการใช้ความรุนแรงทั้งทางตรงและเชิง
โครงสร้าง^{๙๔} เราจึงควรตรวจสอบดูว่าในสังคมของเรามี
ความรุนแรงเชิงวัฒนธรรมมากน้อยเพียงใด เราจะได้
ขจัดปัดเป่าไปได้อย่างไร เพื่อจะได้ช่วยลดความ
รุนแรงทางตรงและความรุนแรงเชิงโครงสร้างลงได้บ้าง

๗) เหตุปัจจัยจากขบวนการค้าหญิง (และชาย)
ปัจจุบันธุรกิจการค้าประเวณีเป็นธุรกิจที่มีเครือข่าย
โยงใยทั่วโลก เป็นการค้ำคานข้ามชาติข้ามพรมแดนซึ่ง
เป็นลักษณะของโลกาภิวัตน์ในแง่ที่ไม่ดี เราจะพิจารณา
แต่ผู้หญิงที่ค้าประเวณีหรือผู้ชายซื้อประเวณีหรือค้า
ประเวณีอย่างเดียวย่อมไม่อาจทำความเข้าใจความ
ซับซ้อนของปัญหานี้ได้ เพราะผู้ที่ได้รับผลประโยชน์
โดยตรงจากธุรกิจนี้มีเป็นจำนวนมาก เช่น นายหน้า
เอเยนต์ เจ้าของสถานบริการทางเพศ แมงดา คนเชียร์
แขก และลูกจ้างอื่นๆ ในสถานบริการ อีกทั้งผู้ที่เอื้อ
อำนวยความสะดวกต่อการประกอบธุรกิจการค้าประเวณี
อีกมาก เช่นตำรวจและข้าราชการที่รับสินบน นอกจากนี้
ยังมีผู้ได้รับประโยชน์ทางอ้อมจากธุรกิจประเภทนี้อีก
มากมาย เช่นโรงแรม ร้านอาหาร และองค์กรของรัฐ
และเอกชนบางแห่งที่ได้เงินตราจากนักท่องเที่ยว^{๙๕}

ด้วยความซับซ้อนเช่นนี้เอง ที่เราควรพิจารณาให้เห็น
ถึงความสัมพันธ์ของขบวนการค้าหญิงกับเหตุปัจจัยอื่น ๆ

การค้าหญิงในประเทศไทยเกิดขึ้นพร้อมกับการนำ
แรงงานชาวจีนเข้ามาในประเทศไทยในช่วงหลังสนธิ
สัญญาเบาว์ริง หญิงและเด็กชาวจีนเป็นจำนวนมากถูก
นำหรือลักพาตัวเข้ามาในประเทศไทย หรือส่งต่อไปยัง
ประเทศใกล้เคียงเพื่อแต่งงาน และ/หรือเพื่อค้าประเวณี
ให้แก่ชาย ใน พ.ศ. ๒๔๗๖ รายงานของสันนิบาตชาติ
ระบุว่า ประเทศไทยเป็นแหล่งรับซื้อหญิงต่างชาติมากกว่า
จะเป็นแหล่งต้นทางในการส่งหญิงออกไปยังต่างประเทศ
ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๐๓ รัฐได้ออกกฎหมายปรามการ
ค้าประเวณีทำให้การค้าประเวณีกลายเป็นสิ่งผิดกฎหมาย
แต่การค้าประเวณีก็ยังขยายตัวเพิ่มขึ้นเรื่อยมา และเริ่ม
มีความซับซ้อน มีเครือข่ายโยงใย และมีปัจจัยเสริม
เพิ่มขึ้นคือนโยบายส่งเสริมอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว
และนโยบายส่งออกแรงงานไทยนั่นเอง การส่งออก
แรงงานมีทั้งที่ถูกกฎหมาย และผิดกฎหมาย การส่งออก
หญิงในลักษณะแรงงานย้ายถิ่นถือเป็นสิ่งที่ผิดกฎหมาย
แต่กระนั้นก็ยังเป็นขบวนการที่เติบโตและเป็นระดับข้ามชาติ
ในที่สุด^{๙๖}

ในช่วง ๓ ทศวรรษที่ผ่านมา ขบวนการค้าหญิงไทย
ข้ามชาติถือเป็นปรากฏการณ์ที่เพิ่มความรุนแรงและ
ความซับซ้อนมากขึ้น โดยในช่วงปลายทศวรรษ ๑๙๗๐
และต้นทศวรรษ ๑๙๘๐ หญิงไทยถูกนำไปค้าประเวณี
ในประเทศเพื่อนบ้านและในยุโรปตะวันตก เช่นเยอรมัน
สวิตเซอร์แลนด์ และเนเธอร์แลนด์ ในช่วงปลายทศวรรษ
๑๙๘๐ จนถึงต้นทศวรรษ ๑๙๙๐ หญิงไทยถูกนำไป
ค้าประเวณีในประเทศญี่ปุ่นมากที่สุด ปรากฏการณ์ใหม่
ที่พบในทศวรรษนี้ก็คือมีชายต่างชาติเดินทางมาเลือกสรร
และซื้อตัวผู้หญิงที่ตนเองพอใจในหมู่บ้านของผู้หญิงเอง
เลยทีเดียว^{๙๗}

มิใช่เพียงแค่นหญิงไทยเท่านั้นที่ถูกขบวนการค้า
หญิงนำไปขายยังต่างประเทศ แม้แต่นหญิงชาวต่างประเทศ
โดยเฉพาะประเทศเพื่อนบ้านของไทย ก็ถูกขบวนการค้า

หญิงข้ามชาตินำมาบังคับขายประเวณีในประเทศไทย ดังกรณีที่มีหญิงชาวพม่าจำนวนมากถูกนำมาค้าประเวณีในประเทศไทยได้อย่างง่ายดาย ซึ่งมีปัจจัยอื่นๆ เสริมด้วย คือสภาพเศรษฐกิจของพม่า การละเมิดสิทธิมนุษยชนในพม่า การเปิดการค้าและจุดผ่านแดนอำนวยความสะดวกแก่การลักลอบค้าชาวพม่าทั้งผู้ชาย ผู้หญิง และเด็กด้วยเส้นทางเดียวกันกับที่ใช้ในการขนส่งยาเสพติดและสินค้า โดยเฉพาะตรงจุดชายแดนระหว่างแม่สาย และท่าขี้เหล็ก แม่สอดและเมียวดี ด้านเจดีย์สามองค์ และที่ชายแดนระนอง ปัจจุบันมีเด็กสาวและหญิงชาวพม่าทำงานอยู่ในประเทศไทยประมาณ ๒-๓ หมื่นคน และมีเพิ่มเข้ามาใหม่ประมาณปีละหมื่นคน^{๗๔}

การค้าหญิงเป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชน และเป็นปัญหาระดับนานาชาติที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง และมีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ปัจจุบันประเทศไทยได้มีส่วนเกี่ยวข้องในขบวนการค้าหญิงทั้งในฐานะที่เป็นแหล่งส่งหญิงไทยไปต่างประเทศ และแหล่งรับหญิงชาติอื่นมาค้าประเวณีในประเทศไทย ตลอดถึงเป็นประเทศแวะพักและส่งต่อหญิงไปค้าประเวณียังประเทศที่สามด้วย^{๗๕}

จากเหตุปัจจัยต่างๆ ที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าเหตุปัจจัยต่างๆ นั้นมีความเชื่อมโยงกัน สัมพันธ์กันจนแยกออกได้ยากว่าเหตุปัจจัยใดสำคัญที่สุด การทำความเข้าใจสาเหตุแห่งปัญหาโสเภณีเป็นเรื่องที่ต้องมองอย่างองค์รวม จนเข้าใจเงื่อนไขความซับซ้อนที่ดำรงอยู่ จึงจะสามารถหาวิธีการมาแก้ปัญหาได้ ซึ่งไม่ใช่เรื่องง่ายเช่นเดียวกัน วิธีการมองสิ่งต่างๆ ว่ามีความเกี่ยวข้องกันเป็นเหตุเป็นผลแก่กันและกันไม่โดยตรงก็โดยอ้อมเช่นนี้ พุทธศาสนาเรียกว่าการมองแบบปฏิจจสมุปบาทหรือการมองแบบอหิทัปปัจจยตา ซึ่งเป็นสังขธรรมที่จะนำไปสู่การแก้ปัญหาที่ถูกต้อง ให้ปัญหาเหลือน้อยลงและหมดไปในที่สุด แต่ก่อนที่จะเสนอวิธีการแก้ปัญหาในมุมมองของพุทธศาสนานั้น ควรพิจารณาทัศนะของพุทธศาสนาต่อปัญหาโสเภณีในแง่อื่นๆ อีก เช่นจุดยืนในทาง

จริยศาสตร์ ซึ่งต้องมีการตัดสินใจและการประเมินคุณค่าในประเด็นนั้นๆ ด้วย ต่อไป

๗. ทัศนะของพุทธศาสนาต่อปัญหาโสเภณี

เนื่องจากความสลับซับซ้อนของเหตุปัจจัยต่างๆ ทำให้เราไม่สามารถที่จะตอบปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบันได้อย่างง่ายดายเลย ปัญหาโสเภณีเป็นปัญหาทางสังคมที่มีความสลับซับซ้อนมากปัญหาหนึ่ง มีหลายคนตั้งคำถามขึ้นมาเพื่อที่จะได้ทราบจุดยืนของพุทธศาสนาต่อปัญหาโสเภณี ปัญหาหรือคำถามบางข้อ หากนำเอาหลักธรรมในพุทธศาสนามาตอบก็สามารถให้ความกระจ่างได้ ขณะเดียวกันก็มีหลายปัญหาหรือหลายประเด็นคำถามที่จำเป็นต้องตอบด้วยความระมัดระวังและรัดกุม และพิจารณาปัจจัยอื่นๆ ที่ส่งผลกระทบจนทำให้ประเด็นปัญหานั้นยากที่จะตอบด้วยหลักคำสอนในพุทธศาสนาเพียงอย่างเดียว เพื่อที่จะแสดงทัศนะของพุทธศาสนา จึงจะได้นำเอาประเด็นคำถามที่มีผู้คนยกขึ้นมาถามมาพิจารณาต่อไป

๑) ประเทศไทยเป็นประเทศที่คนส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนา เป็นประเทศที่ได้ชื่อว่าเมืองพุทธ แต่เพราะเหตุใดประเทศไทยจึงมีโสเภณีมาก? ปัญหานี้ก็เช่นเดียวกันกับปัญหาสังคมอื่นๆ ในทำนองเดียวกันนี้ที่เรามักจะพบเห็นได้ทั่วไป เช่น เมืองไทยเป็นเมืองพุทธทำไมจึงมีคนฆ่ากันตายมาก หรือมีปัญหาอาชญากรรมมาก การตอบปัญหาเช่นนี้ต้องพิจารณาปัจจัยที่เกี่ยวข้องต่างๆ ให้รอบคอบ จะมากล่าวโทษพุทธศาสนาอย่างเดียวย่อมไม่ยุติธรรม ความจริงแม้ว่าคนไทยจะยอมรับนับถือพุทธศาสนามาเป็นเวลานาน แต่คนไทยก็มิได้นับถือเฉพาะพุทธศาสนาอย่างเดียวเท่านั้น คนไทยยังมีความเชื่อในความลึกลับในธรรมชาติ ยังมีความเชื่อในอำนาจของภูตผีปิศาจ มีความเชื่อในเวทย์มนตร์คาถา และความศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ความเชื่อพื้นบ้านและความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ผสมผสานเข้ากับความเชื่อในพุทธศาสนา กลายเป็นพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน พุทธศาสนาแบบชาวบ้านมีอะไรที่ผิดแผกออกไปจาก

พุทธศาสนาบริสุทธิ์อยู่มากพอสมควร ความเชื่อบางอย่างที่คนไทยเชื่อเมื่อตรวจสอบดูในคำสอนในพุทธศาสนาก็ปรากฏว่ามีได้ตรงกับคำสอนที่แท้จริงในพุทธศาสนา ระบบเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปก็ทำให้พฤติกรรมของคนไทยเปลี่ยนแปลงไปเช่นเดียวกัน ระบบอุปถัมภ์นั้นยังฝังรากลึกอยู่ในสังคมไทยปัจจุบัน ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ยังพบเห็นได้ทั่วไปในทุกวงการ ความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์ทำให้คนเรายึดถือตัวบุคคลเป็นหลัก มิได้ยึดถือความถูกต้องเป็นหลัก เราจึงพบว่าในประเทศไทยมีนักเลง มีเจ้าพ่อ ซึ่งเป็นผู้มีอำนาจในท้องถิ่นและมีสมัครพรรคพวกมีลูกน้องอยู่มากมายทั่วทุกหนแห่งในประเทศ ผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นเหล่านี้มักจะดำเนินธุรกิจโดยผิดกฎหมาย และมีการแย่งชิงผลประโยชน์กันเอง จึงได้สะสมมีเงินไว้จำนวนหนึ่ง เมื่อมีการขัดแย้งกันหรือมีปัญหา มักจะใช้ความรุนแรงเข้าตัดสินคนเหล่านี้แม้จะนับถือพุทธศาสนา แต่มีได้นำหลักธรรมในพุทธศาสนาไปใช้จริง ความจริงแล้ว คนไทยมีความเชื่อที่หลากหลาย แม้จะเป็นชาวพุทธ แต่คนไทยก็เป็นชาวพุทธที่นิยมในวัตถุ อันเนื่องมาจากอิทธิพลของวัตถุนิยมและบริโภคนิยม จึงไม่แปลกที่เราจะเห็นว่ามีผู้คนที่พร้อมจะเอาวัดเอาเปรียบกันอยู่ตลอดเวลา ขบวนการค้ากามนั้นเป็นกลุ่มคนที่ต้องการความมั่งคั่งต้องการอำนาจอิทธิพล และคนไทยในชนบทก็ถูกอิทธิพลของบริโภคนิยมเข้าครอบงำ ประกอบกับฐานะทางเศรษฐกิจที่ย่ำแย่ จึงเป็นเหตุปัจจัยให้จำนวนโสเภณีเพิ่มขึ้น นอกจากนี้แม้แต่คำสอนในพุทธศาสนาก็ถูกนำไปสอนผิดจุดประสงค์ดั้งเดิม ดังที่เราจะเห็นได้จากความหมายของคำว่า “วาสนา” “บารมี” และ “มานะ” เป็นต้น ได้แปรเปลี่ยนไปชนิดที่ตรงกันข้ามหรือเกือบจะตรงกันข้ามกับความหมายเดิม สถาบันสงฆ์เองก็ถูกทำให้เป็นเครื่องมือทางการเมืองมานาน ชาติความเป็นอิสระและมีความอ่อนแอ จึงไม่สามารถชี้นำสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ สรุปว่า แม้เมืองไทยจะเป็นเมืองพุทธ แต่สังคมในบ้านเราก็เป็นสังคมที่มีความหลากหลาย ทางความเชื่อและค่านิยม มีมาตรฐานทางศีลธรรมที่แตกต่างกันไป และถูกอิทธิพล

ของคำสอนที่มีใช้พุทธศาสนาครอบงำจิตใจ เราจึงพบปัญหาทางสังคมต่างๆ มากมายรวมทั้งปัญหาโสเภณีด้วย

๒) คนเกิดมาเป็นโสเภณี เป็นผลมาจากอกุศลกรรมในอดีตจริงหรือ? ปัญหาข้อนี้ต้องพิจารณาด้วยความเป็นธรรม จริงอยู่ที่มีข้อมูลในวรรณกรรมพุทธศาสนาที่กล่าวถึงประวัติของโสเภณีบางคนว่าเป็นผู้ที่เคยประกอบอกุศลกรรมในอดีตซึ่งเป็นกรรมหนักถึงขั้นทำให้เป็นโสเภณี เช่นประวัติของพระอัทธมกาสิเถรี ซึ่งเคยเป็นโสเภณีแล้วภายหลังมาบวชเป็นภิกษุณีจนบรรลุอรหัตผล ตามประวัติเล่าว่าในอดีตชาติเธอได้บวชเป็นภิกษุณีในศาสนาของพระกัสสปพุทธเจ้า ครั้นนั้นเธอได้ดำพระเถรีซึ่งเป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งว่าเป็นหญิงแพศยา การดำเนินชีวิตเป็นการกล่าวดูด้วยความไม่เป็นจริงโดยที่ผู้ถูกดำเนินนั้นเป็นพระอรหันต์จัดว่าเป็นกรรมหนัก ที่เรียกว่าอุบาทว์ตราบาปกรรม เป็นเหตุให้เธอต้องมาเกิดเป็นโสเภณีในชาติสุดท้าย ในกรณีนี้จะเห็นว่าการเกิดเป็นโสเภณีเกิดจากสาเหตุหลักคือการกล่าวดูพระอรหันต์ แต่เราคงไม่สามารถที่จะใช้กรณีเฉพาะนี้ไปอธิบายปรากฏการณ์ทั้งหมดได้ แม้ว่าจะมีโสเภณีบางคนที่ต้องเกิดเป็นโสเภณีเพราะทำกุศลกรรมในอดีต แต่ก็มีโสเภณีจำนวนมากที่ต้องเป็นโสเภณีโดยมิได้มีเหตุปัจจัยในอดีต แต่เป็นเหตุปัจจัยในปัจจุบันมากกว่า ความจริง ความเชื่อที่ว่าเราเป็นอยู่ทุกวันนี้เช่นนี้ เพราะในอดีตเราได้ทำกรรมอย่างนั้นอย่างนี้ไว้ โดยมีได้มองดูปัจจัยอื่นเลย เช่นปัจจัยทางกายภาพชีวภาพและปัจจัยทางสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน ถือว่าเป็นความเห็นผิดอย่างหนึ่ง ในอังคุตตรนิกายติกนิบาต พระพุทธองค์ตรัสว่ามีความเชื่อ ๓ ประการที่เป็นมิจฉาทิฎฐิ์ ประการแรกคือความเชื่อที่ว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่เราประสบอยู่ในปัจจุบัน ล้วนเกิดจากกรรมในอดีตชาติ ประการที่สองคือความเชื่อที่ว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่เราประสบอยู่ในปัจจุบัน ล้วนเกิดจากการดลบันดาลของพระเจ้า และประการสุดท้ายคือความเชื่อที่ว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่เราประสบอยู่ในปัจจุบัน ล้วนหาเหตุปัจจัยมิได้ เกิดขึ้นมาลอยๆ เป็นเรื่องของความบังเอิญ คนที่มีความเชื่อ ๓ ประการนี้จะไม่มีความเพียรพยายามที่จะ

ทำความดีหรือทำสิ่งที่ควรทำ เพราะเห็นว่าทำไปแล้วก็ไม่ได้ผล เพราะมีเหตุปัจจัยที่ตนไม่สามารถควบคุมได้ ดังนั้นการกล่าวโทษโสเภณีว่าเขาต้องมาเป็นโสเภณี เพราะกรรมในอดีตชาติจึงเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้องและไม่ควรทำ ต้องชี้ให้เห็นเหตุปัจจัยในปัจจุบันซึ่งเราสามารถสร้างขึ้นมาได้ ซึ่งก็ได้ขัดแย้งกับกฎแห่งกรรมเลย กรรมในปัจจุบันคืออะไร กรรมที่มีอยู่ในปัจจุบันคือการกระทำ คำพูด ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ตลอดจนโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมที่มีอยู่นั่นเอง อันเป็นกรรมร่วมกันของสังคม ขอยกตัวอย่างในเรื่อง ค่านิยม ค่านิยมนั้นจัดว่าเป็นกรรม^{๑๐} การที่สังคมมี ค่านิยมอย่างไรก็จะไปกำหนดพฤติกรรมของคนในสังคมนั้นได้ เมื่อคนในสังคมมีค่านิยมในวัตถุ ค่านิยมบริโภค ทำให้เกิดความไม่พอใจเกิดความโลภขึ้นมา ความโลภนั้นจัดเป็นอกุศลกรรมอย่างหนึ่ง เมื่อคนมีความโลภมาก อกุศลกรรมก็มาก ผลจากอกุศลกรรมก็มาก เราจึงได้ประสบปัญหาต่างๆ มากมาย กรรมร่วมกันของสังคมนั้นก็มีอิทธิพลต่อกรรมของปัจเจกบุคคล มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจและการลงมือทำของปัจเจกบุคคล ทำให้บุคคลแต่ละคนตัดสินใจลงมือทำกรรมซึ่งอาจจะดีหรือไม่ดีก็ได้ ปัญหาโสเภณีจึงสามารถอธิบายได้ด้วยกรรมในปัจจุบัน

๓) การเที่ยวโสเภณีถือเป็นการทำผิดศีลข้อ ๓ หรือไม่? และตัวโสเภณีเองถือว่าได้ทำผิดศีลข้อ ๓ หรือไม่ ในประเด็นการเที่ยวโสเภณี ถ้าเป็นโสเภณีเด็กหรือโสเภณีที่ถูกล่อลวงมาแล้วถูกบังคับให้ค้าประเวณีโดยไม่สมัครใจ ผู้ที่มีความสัมพันธ์ทางเพศกับโสเภณีประเภทนี้ ถือว่าทำผิดศีลข้อ ๓ ในกรณีที่เป็นโสเภณีเด็กเป็นความผิดเพราะละเมิดสตรีที่อยู่ในความคุ้มครองของพ่อแม่หรือญาติมิตร ในกรณีโสเภณีที่ถูกล่อลวงแม้จะบรรลุนิติภาวะแล้วหรือไม่มีใครดูแลคุ้มครอง ก็เป็นความผิดเช่นเดียวกันเพราะถือว่าเป็นการข่มขืน การข่มขืนเป็นการละเมิดหญิงนั้นโดยตรง ความผิดในกรณีนี้ไม่จำเป็นต้องโยนไปหาคนอื่นเช่นสามีหรือพ่อแม่

โสเภณีอีกประเภทหนึ่งคือโสเภณีที่มาทำงานโดยสมัครใจและบรรลุนิติภาวะแล้ว ผู้ที่มีความสัมพันธ์ทางเพศกับโสเภณีประเภทนี้แยกเป็น ๒ ประเภท ประเภทแรกคือผู้ที่ผู้ชายโสเภณีที่บรรลุนิติภาวะแล้ว ไม่ถือว่าเป็นการผิดศีลข้อ ๓ เพราะมิได้ละเมิดใคร แต่สำหรับผู้ชายที่มีครอบครัว การมีความสัมพันธ์ทางเพศกับโสเภณีประเภทนี้เป็นการทำผิดศีลข้อ ๓ เพราะถือว่าเป็นการนอกใจภรรยาของตน

ตัวโสเภณีเอง หากเป็นโสเภณีเด็กหรือโสเภณีที่ถูกบังคับ ไม่ถือว่าทำผิดศีลข้อ ๓ แต่โสเภณีที่มีความสมัครใจและบรรลุนิติภาวะแล้ว เมื่อมีเพศสัมพันธ์กับชายที่มีครอบครัวก็ถือว่าทำผิดศีลข้อ ๓ ด้วย เกณฑ์ในการวินิจฉัยว่าความสัมพันธ์ทางเพศผิดหรือไม่ผิดศีลข้อ ๓ อยู่ที่ว่าหากเพศสัมพันธ์นั้นมีใช้การข่มขืน เมื่อฝ่ายหนึ่งผิด อีกฝ่ายหนึ่งยอมผิดด้วย^{๑๑}

ปัจจุบันปัญหาโสเภณีมีความซับซ้อนมาก เป็นเรื่องยากที่เราจะรู้ว่ามิโสเภณีที่สมัครใจมากน้อยเพียงใด เมื่อพิจารณาอย่างถี่ถ้วนแล้วอาจจะมิโสเภณีที่สมัครใจเพียงเล็กน้อยก็ได้ ปัญหาโสเภณีในปัจจุบันจึงเป็นปัญหาการละเมิดศีลข้อ ๓ ที่ส่งผลกระทบอย่างกว้างขวาง จัดเป็นมหากาเมศุมิจฉาจารที่มีอยู่เต็มบ้านเต็มเมือง^{๑๒}

๔) โสเภณีสามารถเป็นชาวพุทธที่ดีได้หรือไม่? เมื่อเราดูความเป็นจริงในสังคม จะเห็นว่าคนทั่วไปซึ่งเป็นปุถุชนนั้นทำทั้งความดีและความชั่วปะปนกันไป มากบ้างน้อยบ้าง ไม่มีปุถุชนคนไหนหรอกที่จะไม่ทำความชั่วเลย แต่การทำความชั่วนั้นไม่ควรทำบ่อยๆ และทำนานๆ จนติดเป็นนิสัยสันดาน ผู้ที่เป็นโสเภณินั้นต้องเป็นโสเภณีเพราะปัจจัยต่าง ๆ ที่แตกต่างกันออกไป ในขณะที่ยังเป็นโสเภณีอยู่นั้น ก็ต้องไม่ทำความเดือดร้อนให้สังคมในด้านอื่นๆ เมื่อมีโอกาสที่จะหันไปประกอบอาชีพอื่นที่ดีกว่าก็ควรจะทำ ในพุทธกาลมิโสเภณีหลายคน ที่เลิกอาชีพโสเภณี แล้วนำตัวเองเข้าสู่ศาสนา ได้เป็นพระอรหันต์หรือได้ทำคุณประโยชน์แก่พุทธศาสนาอย่างมากมายมหาศาล

๕) พุทธศาสนาสันนิษฐานอาชีพอิสระหรือไม่? คำถามนี้เกิดจากการที่บางคนเห็นว่าประเทศไทยเป็นประเทศที่พลเมืองนับถือพุทธศาสนา แต่กลับมีโสเภณีมากมาย แสดงว่าพุทธศาสนาน่าจะสนับสนุนอาชีพอิสระ ความจริงก็คือพุทธศาสนามีสนับสนุนอาชีพอิสระเลย ดังจะเห็นได้ว่าพุทธศาสนาเห็นว่าการค้าขาย ๕ อย่าง คือค้าขายอาวุธ ค้าขายมนุษย์ ค้าขายเนื้อสัตว์ ค้าขายน้ำเมา และค้าขายยาพิษ^{๕๕} เป็นการค้าขายที่ผิดหรือไม่ ชอบธรรม เป็นสิ่งที่ไม่ควรทำ อาชีพอิสระส่วนหนึ่ง ถือว่าเป็นการค้าขายมนุษย์ ดังนั้นพุทธศาสนาย่อมไม่สนับสนุนอาชีพอิสระแน่นอน แต่ก็มีได้หมายความว่า พุทธศาสนามีได้เอื้ออาทรต่อผู้ที่เป็โสเภณี พุทธศาสนาพร้อมที่จะให้ความช่วยเหลือแก่ทุกคนโดยเฉพาะ คนที่มีความทุกข์

๖) การที่พ่อแม่บางคนขายลูกสาวไปเป็นโสเภณี ถือว่าเป็นการทำบาปหรือไม่? ดังที่ได้กล่าวแล้วในข้อ ๕) ว่าการขายคนเป็นความผิด พ่อแม่ไม่ควรคิดว่าตนในฐานะผู้ปกครองย่อมมีสิทธิที่จะขายลูกของตน หรือให้ลูกของตนทำอะไรก็ได้เพื่อประโยชน์แก่ตน ผู้ที่เป็นพ่อแม่ มีหน้าที่หรือพันธะทางศีลธรรมที่จะต้องทำต่อลูก ๆ ของตน ๕ ประการคือ ต้องห้ามลูกมิให้ทำความชั่ว ต้องแนะนำให้ลูกทำความดี ให้ลูกได้ศึกษาเล่าเรียน จัดการหาครูสอนที่เหมาะสมให้ และมอบทรัพย์สมบัติให้ลูกในโอกาสอันสมควร^{๕๖} พ่อแม่ที่ขายลูกย่อมได้ชื่อว่าไม่ได้ทำหน้าที่ในข้อแรกและข้อที่สอง ดังนั้นการที่พ่อแม่ขายลูกของตนไปเป็นโสเภณีจึงผิดศีลธรรมและเป็นบาป

๗) การแสดงความกตัญญูต่อบุคคลที่พ่อแม่ด้วยการไปเป็นโสเภณี ถือว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องหรือไม่? ปัจจุบันมีคนจำนวนหนึ่งที่เห็นว่าเด็กผู้ชายสามารถบวชเป็นสามเณรได้ ถือว่าได้ตอบแทนบุญคุณพ่อแม่ แต่ผู้หญิงไม่มีการบวช จึงต้องตอบแทนบุญคุณพ่อแม่ด้วยวิธีอื่น ทำให้เกิดค่านิยมว่าเด็กผู้หญิงต้องทดแทนบุญคุณพ่อแม่ด้วยการไปเป็นโสเภณีเพื่อช่วยฐานะทางครอบครัว ให้พ่อแม่มีเงินใช้ พันความลำบากยากจน ค่านิยมนี้เป็น

ค่านิยมที่ผิด ความจริงลูกทุกคนมีหน้าที่ที่จะต้องตอบแทนบุญคุณของพ่อแม่อยู่แล้วด้วยการทำหน้าที่ ๕ ประการ คือ ท่านเลี้ยงเรามาแล้วก็เลี้ยงท่านตอบแทน ช่วยทำกิจการงานของท่าน ดำรงวงศ์ตระกูล ปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท และเมื่อท่านล่วงลับไปก็ทำบุญอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้ท่าน^{๕๗} การตอบแทนคุณท่านโดยเฉพาะการเลี้ยงดูท่านต้องคำนึงถึงศีลธรรมด้วยว่าสิ่งที่เราทำตอบแทนนั้นผิดศีลธรรมหรือไม่ จึงเป็นการไม่ถูกต้องที่จะตอบแทนบุญคุณพ่อแม่ด้วยการไปเป็นโสเภณี ในประเด็นค่านิยมการทดแทนบุญคุณพ่อแม่ด้วยการเป็นโสเภณีนี้ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ได้แสดงทัศนะ ไว้ว่า

เป็นค่านิยมที่ผิด พ่อแม่เองถ้าไม่เห็นแก่ได้ก็ควร จะยับยั้ง เพราะความกตัญญู ก็ต้องถูกระงับ ถูก หลักการด้วย ต้องไม่กลายเป็นพ่อแม่ที่หวังผลประโยชน์ และตัวพ่อแม่เองต้องเป็นฝ่ายพยายามยับยั้ง เพราะวิธีการนี้ไม่ใช่การแสดงความรักกตัญญู เช่นลูกจะไปลักขโมยของเขามาให้พ่อแม่แล้วพ่อแม่ไปสนับสนุน เพราะว่าอยากได้ ลูกเป็นคนกตัญญูสุดส่าห์ไปลักขโมยของเขามาให้เพื่อพ่อแม่จะได้เงิน เป็นสิ่งที่ถูกไหม เราควรจะโทษใคร แสดงว่าพ่อแม่เห็นแก่ตัวและไปสนับสนุนลูกในทางที่ผิด แต่เราอย่าไปว่าเด็กผู้หญิงเหล่านี้ เพราะแก่ไม่ได้ไปลักของ แต่กรณีความกตัญญูอย่างนี้จะใช้ได้หรือในทางธรรม^{๕๘}

๘) ควรที่วัดบางแห่งยอมรับการสนับสนุนจากโสเภณีและกลุ่มธุรกิจการค้าประเวณี ถือว่าเป็นการสร้าง ความชอบธรรมให้กับอาชีพอิสระหรือไม่? ในพุทธ ศาสนามีการเปิดโอกาสให้ทุกคนได้ทำบุญ ทำคุณงาม ความดี ไม่ว่าเขาจะประกอบอาชีพอะไรก็ตาม ในสมัย พุทธกาลก็มีตัวอย่างของโสเภณีที่ทำบุญในพุทธศาสนา เช่นนางอัมพปาลี เป็นโสเภณีที่นิมนต์พระพุทธเจ้าและ ภิกษุสงฆ์ไปฉันภัตตาหารและเธอก็ได้ถวายสวนมะม่วง ให้เป็นวัดมีชื่อว่า “อัมพปาลิวัน” ด้วย แม้ในประเทศไทยก็มีวัดที่สร้างขึ้นจากน้ำพักน้ำแรงของโสเภณี เช่นวัด คณิกาผล เป็นต้น เราไม่สามารถไปจำกัดสิทธิเสรีภาพ

ของใครได้เลย เมื่อโสเภณีต้องการทำบุญ พวกเธอก็สามารถทำได้ แต่พระสงฆ์ไม่ควรเข้าไปชักชวนหรือชักนำให้เด็กหญิงไปเป็นโสเภณีเพื่อจะได้มีเงินมาบริจาคแก่วัดทั้งทางตรงและทางอ้อม ทางตรงคือการแนะนำให้ไปเป็นโสเภณี ทางอ้อมคือการสร้างค่านิยมโดยการนิยมยกย่องผู้บริจาคที่เป็นโสเภณี พระสงฆ์ไม่ควรไปบอกบุญหรือเรียกรับผ้าป่าหรือกรฐินจากแม่เล้าหรือโสเภณีไม่ควรสนับสนุนเอเยนต์หรือนายหน้าผู้ชักพาผู้หญิงไปค้าประเวณี และไม่ควรตกเป็นเครื่องมือของขบวนการที่พยายามให้สถาบันสงฆ์เป็นเครื่องมือที่จะสร้างความชอบธรรมให้กับอาชีพโสเภณีเพื่อผลประโยชน์ของกลุ่มตน ดังนั้น ในประเด็นนี้ หากพระสงฆ์พยายามเพื่อให้ได้รับการสนับสนุนจากโสเภณีหรือกลุ่มธุรกิจการค้าประเวณี อาจมองได้ว่าเป็นการสร้างความชอบธรรมให้แก่อาชีพโสเภณีได้

๙) ประเด็นปัญหาโสเภณีมีความเกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหาสถานภาพสตรี ปรากฏว่าในวรรณกรรมพุทธศาสนา มีคำสอนที่แสดงท่าทีต่อสตรี ๒ แบบ คือท่าทียกย่องให้เกียรติ และท่าทีดูหมิ่นเหยียดหยาม คำสอนที่แสดงท่าทีดูหมิ่นเหยียดหยามสตรี จะถือว่าเป็นความรุนแรงเชิงวัฒนธรรมที่เป็นเครื่องรองรับความรุนแรงทางตรงและความรุนแรงเชิงโครงสร้างได้หรือไม่? เมื่อเราตรวจสอบดูในวรรณกรรมพุทธศาสนาจะพบว่าข้อความที่แสดงท่าทีดูหมิ่นเหยียดหยามสตรีมักจะปรากฏอยู่ในระดับที่เป็นอรรถกถามากกว่าในพระไตรปิฎก จริงอยู่แม้ว่าในพระไตรปิฎกจะมีข้อความที่มองสตรีในเชิงลบอยู่บ้าง แต่ข้อความเหล่านั้นเป็นการกล่าวไปตามบริบทสังคมในสมัยนั้น และเป็นเรื่องโลกียะ แต่ถ้าเป็นคำสอนในระดับโลกุตระจะไม่มีข้อความที่แสดงอคติทางเพศเลย เพราะสิ่งที่ปรากฏในระดับโลกุตระนั้นอยู่เหนือเรื่องเพศ เป็นอิสระจากเพศไม่ว่าจะเป็นเพศใด^{๙๙} ในระดับโลกุตระแล้วทั้งผู้ชายและผู้หญิงมีความเสมอภาคกันทั้งในทางปัญญาและทางจิตวิทยา ในทางปัญญาคือมีความสามารถที่จะตรัสรู้ได้เท่าเทียมกัน ส่วนในทางจิตวิทยาคือมีความรู้สึก

นึกคิด มีอารมณ์ มีความไฝฝั่นได้เช่นเดียวกัน^{๑๐๐} การที่ข้อความในระดับโลกียะแสดงท่าทีเชิงลบต่อผู้หญิง มิได้หมายความว่าพระพุทธเจ้ายังทรงได้รับอิทธิพลแนวคิดที่กดขี่สตรีของสังคมในสมัยนั้น พระองค์ตรัสรู้แล้ว ทรงทำลายกิเลสพร้อมทั้งवासนาได้ทุกอย่างแล้ว ดังนั้นจึงทรงเป็นอิสระจากค่านิยมของสังคมในสมัยนั้น แต่พระองค์ทรงอนุญาตให้เป็นไปตามสังคมในสมัยนั้นบ้างเพื่อความเรียบร้อยในขณะนั้น ดังจะเห็นได้จากการทรงบัญญัติสิกขาบท ซึ่งเมื่อเหตุการณ์ผ่านไป สิกขาบทนั้นอาจจะไม่เหมาะสมก็ได้ จึงทรงอนุญาตให้สงฆ์ถอนสิกขาบทเล็กน้อยได้ ดังนั้น ในประเด็นนี้เมื่อพิจารณาข้อความในระดับโลกุตระ เราจะไม่พบข้อความที่แสดงท่าทีเชิงลบต่อผู้หญิง ที่จะเป็นความรุนแรงเชิงวัฒนธรรมมารองรับความรุนแรงทางตรงและความรุนแรงเชิงโครงสร้างได้ แต่ศาสนาต่างๆ รวมทั้งพุทธศาสนาก็มีวิวัฒนาการ เราจึงพบเห็นข้อความในช่วงหลังๆ ที่ปรากฏอยู่ในนิกายเถรวาทและมหายาน ที่แสดงท่าทีเชิงลบต่อผู้หญิงเพิ่มมากขึ้น^{๑๐๑} เป็นเรื่องที่พระสงฆ์ควรระมัดระวังในการนำมาสั่งสอนประชาชน

๑๐) พระสงฆ์เข้าไปเกี่ยวข้องกับปัญหาโสเภณีได้หรือไม่? คำถามนี้สืบเนื่องมาจากกรณีที่มีโสเภณีคนหนึ่งถูกฆาตกรรมที่ศาลากลางจังหวัดสงขลาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๕ พระพยอม กัลยาโณ (ปัจจุบันเป็นพระพิศาลธรรมพาทิ) ได้ให้สัมภาษณ์นักข่าว และเขียนแสดงความเห็นลงในหนังสือพิมพ์ จนมีบางคนเห็นว่าไม่ใช่กิจของสงฆ์หรือหน้าที่ของพระ ซึ่งท่านก็ได้ได้ตอบไปว่าหน้าที่ที่สำคัญของพระสงฆ์คือการเป็นผู้ให้ โดยเฉพาะการให้ธรรมทาน ท่านจึงได้แสดงทัศนะเพื่อเตือนให้สังคมมองเห็นปัญหาที่มีอยู่ในสังคม เพื่อจะได้ช่วยกันแก้ไข การแสดงความเห็นของพระสงฆ์ต่อปัญหาเรื่องใดก็ตามเป็นสิ่งที่พระสงฆ์ทำได้และควรทำหากทำไปด้วยความบริสุทธิ์ใจ หวังความดีงามแก่สังคมเป็นที่ตั้ง การที่พระสงฆ์จะเข้าไปเกี่ยวข้องกับปัญหาได้มากนักย่อมเพียงใดก็ต้องดูความเหมาะสมเป็นกรณีๆ ไป หากเข้าไปเกี่ยวข้องแล้วไม่

สร้างปัญหา แต่เป็นการช่วยแก้ปัญหา ย่อมเป็นการสมควรที่พระสงฆ์จะเข้าไปเกี่ยวข้องได้ ในกรณีปัญหาโสเภณี พระสงฆ์จะช่วยได้อย่างไร จะได้กล่าวถึงในตอนท้ายๆ ของบทความนี้ ซึ่งเป็นการแสดงถึง “มรรค” คือหนทางที่จะดำเนินไปเพื่อความดับทุกข์คือแก้ปัญหาได้นั่นเอง แต่ก่อนที่จะถึงวิธีการ เราควรมีความชัดเจนในเป้าหมายของเราก่อนว่าต้องการอะไร เป้าหมายในที่นี้คือ “นิโรธ” ซึ่งเป็นอริยสัจประการที่ ๓ ในพุทธศาสนา หากเราไม่มีเป้าหมายคือนิโรธ เราก็ย่อมกำหนดวิธีการคือมรรคที่เหมาะสมไม่ได้

๘. เป้าหมายในการแก้ปัญหาโสเภณี

การที่จะทำให้โสเภณีหมดไปจากสังคมไทยเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ยากมาก แต่ถ้าเราเห็นพ้องต้องกันว่าเรามีโสเภณีอยู่ถือว่าเป็นปัญหาของสังคม เราต้องพยายามลดจำนวนโสเภณีให้เหลือน้อยที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ แม้ว่าอุดมคติที่ตั้งไว้จะเป็นเรื่องที่อยู่ไกล ก็ยังดีกว่าเราไม่มีอุดมคติอะไรเลย อุดมคติจึงจำเป็นสำหรับเราที่จะยึดถือเป็นเป้าหมายให้เราดำเนินไปถึงให้ได้ เพื่อให้สังคมไทยได้เป็นสังคมที่มีปัญหาโสเภณีน้อยที่สุด จะขอเสนอเป้าหมายของสังคมไทยไว้ดังนี้

๑) เป็นสังคมที่สมาชิกในครอบครัวอยู่ร่วมกันด้วยความอบอุ่น จะเห็นว่าปัญหาโสเภณีส่วนหนึ่งเกิดจากปัญหาภายในครอบครัวที่คนในครอบครัวขาดความรักความเข้าใจต่อกัน สังคมไทยควรจะเป็นสังคมที่สมาชิกในครอบครัวคือพ่อ แม่ ลูก และสมาชิกอื่นๆ ด้วยในกรณีที่ครอบครัวขยายเป็นคนที่มีความรักความห่วงใยต่อกัน อดทน และแก้ปัญหาครอบครัวอย่างประนีประนอมกัน

๒) เป็นสังคมที่มีระบบการเมืองและระบบเศรษฐกิจที่เหมาะสม ระบบการเมืองจะต้องเปิดโอกาสให้ทุกคนมีสิทธิเสรีภาพเท่าเทียมกัน มีระบบตรวจสอบถ่วงดุลอำนาจในสังคมได้อย่างเหมาะสม จะต้องไม่มีนักการเมืองที่แสวงหาผลประโยชน์จากธุรกิจทางเพศ ส่วนระบบ

เศรษฐกิจก็ต้องทำให้คนมีคุณภาพชีวิตดีขึ้น ไม่ปล่อยให้มีการเอารัดเอาเปรียบกัน การเมืองกับเศรษฐกิจต้องเอื้อต่อกัน

๓) เป็นสังคมของคนที่มีศีล ๕ ศีล ๕ เป็นคุณธรรมพื้นฐานของความเป็นคน คนในสังคมต้องไม่เบียดเบียนกัน ไม่ลักขโมยทรัพย์สินสมบัติของผู้อื่น ไม่ประพฤติผิดในกาม ไม่ไปปดมดเท็จ และไม่เบียดเบียนของสุราเมรัยและยาเสพติดต่างๆ โดยเฉพาะการประพฤติผิดศีลข้อ ๓ เป็นเหตุหนึ่งแห่งปัญหาโสเภณี คนในสังคมไม่ควรทำผิดศีลข้อนี้ และควรรักษาศีล ๕ ไว้เพื่อจรรโลงสังคม

๔) เป็นสังคมที่ยึดถือในค่านิยมที่ถูกต้องดีงาม คนในสังคมไม่ควรเป็นทาสของวัตถุนิยม และบริโภคนิยมจนเกินไป การที่พ่อแม่นิยมขายลูกสาวไปเป็นโสเภณีโดยเห็นว่าเป็นหน้าที่ของลูกที่จะต้องตอบแทนบุญคุณของพ่อแม่ก็ผิด การที่เด็กหญิงยอมไปเป็นโสเภณีเพื่อจะได้หาเงินส่งให้พ่อแม่เป็นการตอบแทนบุญคุณพ่อแม่ก็ผิด จะต้องหมดไปจากสังคมไทย

๕) เป็นสังคมที่คนในสังคมทุกเพศ ทุกชนชั้น ทุกอาชีพ มีความเสมอภาคกันในสิทธิและเสรีภาพ สถานภาพของสตรีจะต้องเท่าเทียมกับบุรุษ ไม่มีการเอารัดเอาเปรียบระหว่างเพศ ไม่มีอคติระหว่างเพศ และไม่มีการเลือกปฏิบัติระหว่างเพศ

๖) เป็นสังคมที่ไม่มีโสเภณีเด็กและโสเภณีที่ถูกบังคับหลอกลวงให้ค้าประเวณี และเป็นสังคมที่โสเภณีประเภทสมัครใจมีอยู่น้อยที่สุดหรือไม่มีเลย อันเนื่องมาจากการประกอบอาชีพอื่นที่มีเกียรติ มีศักดิ์ศรี และมีความมั่นคงกว่า

เมื่อเราสามารถทำให้สังคมของเราเป็นสังคมดังที่กล่าวข้างต้น ปัญหาโสเภณีย่อมลดลงแน่นอน ส่วนจะเป็นไปได้เพียงใดอยู่ที่คนในสังคมทุกคนจะต้องช่วยกันทำ ทุกส่วนต้องระดมความคิดและการกระทำเพื่อไปสู่จุดหมายอย่างเดียวกัน ต่อไปจะได้กล่าวถึงวิธีการในการแก้ปัญหา โดยเฉพาะจากมุมมองของพุทธศาสนา

๔. วิธีการแก้ปัญหาโสภณ

วิธีการในการแก้ปัญหาในพุทธศาสนา จำเป็นต้องเข้าใจสภาพปัญหาและสาเหตุแห่งปัญหา เมื่อเราทราบสาเหตุของปัญหาและสภาพของปัญหามีความลับซับซ้อน เราก็ต้องมองอย่างรอบด้านให้เห็นความเชื่อมโยงขององค์ประกอบต่างๆ ที่จะช่วย ให้ปัญหามองเห็นภาพบางลงได้ ในที่นี้จึงขอเสนอให้สถาบันต่างๆ มีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาโดยใช้หลักธรรมในพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ครอบครัวครอบครัวเป็นหน่วยพื้นฐานในสังคม สมาชิกในสังคมจะเป็นคนดีหรือคนชั่วอย่างไร ครอบครัวมีส่วนกำหนดอยู่มาก แต่ปรากฏว่าสถาบันครอบครัวมีปัญหาмаากดั่งที่ทราบกันอยู่ หากคนในครอบครัวคำนึงถึงหน้าที่ของตนที่จะต้องทำต่อกัน คงจะทำให้ปัญหาครอบครัวลดลง เป็นครอบครัวที่สงบสุข ไม่มีปัญหาระหว่างพ่อแม่หรือระหว่างพ่อแม่กับลูกจนผลักดันให้ลูกบางคนไปเป็นโสภณ หลักธรรมที่คนในครอบครัวควรถือปฏิบัติมีดังนี้

มรวาธธรรม ๔ หลักธรรมสำหรับอยู่ครองเรือนร่วมกัน สามภรรยาจะต้องมีศรัทธาเสมอกัน คือเคารพนับถือศาสนาเดียวกัน เชื่อในหลักการเดียวกัน มีความสนใจคล้ายคลึงกัน มีความหนักแน่น แม้จะนับถือศาสนาต่างกันหรือมีความสนใจต่างกัน ก็ควรจะปรับตัวเข้าหากันให้ได้โดยไม่ถือเรื่องความแตกต่างในแนวความคิดเป็นเรื่องสำคัญ มีความประพฤติ ศีลธรรมจรรยา มารยาทที่ไปด้วยกันได้ มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โอบอ้อมอารี ใจกว้าง เสียสละ พร้อมทั้งจะช่วยเหลือกันและกัน และช่วยเหลือผู้อื่นในสังคม และมีปัญญารู้เหตุผล เข้าใจกัน พุดกันรู้เรื่อง

หลักทศ ๖ ที่ว่าด้วยทิศเบื้องหลัง สามภรรยาจะต้องปฏิบัติหน้าที่ต่อกัน คือสามีจะต้องยกย่องให้เกียรติภรรยาสมกับที่เป็นภรรยาของตน ไม่ดูหมิ่น ไม่นอกใจ มอบความเป็นใหญ่ในบ้าน และให้ของขวัญในโอกาส

อันควร ภรรยาก็ต้องจัดงานบ้านให้เรียบร้อย สงเคราะห์ญาติมิตรของทั้งสองฝ่ายด้วยดี ไม่นอกใจ รักษาทรัพย์สมบัติ และมีความขยันขันแข็งเอาการเอางาน หลักทศ ๖ ที่เกี่ยวกับหน้าที่ของสามีภรณานี้ พระพุทธองค์ทรงบัญญัติตามบริบทของสังคมอินเดียในสมัยพุทธกาล ปัจจุบันมีผู้หญิงมากมายที่ต้องออกไปทำงานนอกบ้าน ดังนั้นเรื่องของงานบ้านจึงเป็นสิ่งที่ทั้งสามีและภรรยาควรจะช่วยกันรับภาระ

สำหรับลูกๆ พ่อแม่ก็ต้องทำหน้าที่ของตนต่อลูกๆ คือต้องคอยห้ามปรามมิให้ลูกทำความชั่ว แนะนำให้ลูกทำความดี ให้การศึกษาเล่าเรียน ทั้งโดยการเรียนรู้ในครอบครัวและจัดให้เข้าศึกษาในสถาบันการศึกษา ช่วยเลือกคู่ครองที่เหมาะสมให้ และมอบทรัพย์สินสมบัติให้เมื่อถึงโอกาสอันสมควร ลูกๆ เองก็ต้องปฏิบัติหน้าที่ของตนต่อพ่อแม่ คือต้องเลี้ยงดูท่านเป็นการตอบแทน ช่วยทำกิจของท่าน ดำรงวงศ์ตระกูล ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาทและเมื่อท่านล่วงลับไปก็ทำบุญอุทิศให้ท่านด้วย

เมื่อเกิดปัญหาขึ้นมาภายในครอบครัว พ่อแม่และลูกๆ จะต้องหาทางแก้ไขให้ได้ ต้องสร้างความรู้ความเข้าใจขึ้นมา ปัจจุบันสังคมสลับซับซ้อนมาก แต่ละคนก็มีปัญหามากกระทบมาก จะต้องอาศัยความเข้าใจกัน เห็นอกเห็นใจกัน บางครั้งลูกอาจจะปฏิบัติตนให้เป็นไปตามความคาดหวังของพ่อแม่ไม่ได้ หรือบางครั้งพ่อแม่มีงานมากจนมีเวลาให้ลูกน้อยเกินไปบ้าง หากพ่อแม่ลูกเข้าใจกัน ปฏิบัติหน้าที่ต่อกันให้สมบูรณ์ ก็จะช่วยแก้ปัญหาได้ เป็นภูมิคุ้มกันมิให้ลูกๆ ต้องหันไปพึ่งพาราเซตามอลหรือถึงกับต้องไปเป็นโสภณ

๒) สังคม คนรอบข้างนอกจากพ่อแม่แล้ว เพื่อนๆ ก็มีความสำคัญมาก คนเราจะต้องรู้จักเลือกคบเพื่อน โดยเฉพาะวัยรุ่น นั่นถือว่าเป็นวัยที่เพื่อนมีอิทธิพลต่อคนเรามาก พุทธศาสนาจึงสอนให้คบเพื่อนที่ดีงาม เพื่อนที่ดีงามคือเพื่อนที่คอยช่วยเหลือเกื้อกูล ร่วมสุขร่วมทุกข์

กับเรา แนะนำเราในทางที่ดี และรักเราอย่างจริงใจ ต้อง
หลีกเลี่ยงคบเพื่อนที่เป็นคนมักได้ ดีแต่พูด ชอบ
ประจบประแจง และชักชวนทำความชั่ว

คนทั่วไปในสังคมก็ต้องทำตัวเป็นกัลยาณมิตรต่อกัน
เด็กและเยาวชนเป็นผู้ที่ยังมีประสบการณ์น้อย จึงต้อง
แนะนำเขาในทางที่เหมาะสม เป็นตัวอย่างในทางที่ดี ให้
เด็กและเยาวชนรู้จักคิดและพิจารณาสิ่งที่เป็นประโยชน์
และตัดสินใจได้ด้วยตนเอง ครูอาจารย์ก็เช่นเดียวกันที่
ต้องทำหน้าที่ของตนให้ดี สอนแต่สิ่งที่ดี ไม่สอนให้
ทำความชั่ว ไม่สอนเทคนิคที่ทำให้ประสบผลสำเร็จโดย
ละทิ้งคุณธรรม ไม่สอนให้แข่งขันเอาวัดเอาเปรียบกัน
แต่ต้องสอนศิษย์ให้ร่วมมือกันทำสิ่งที่ดี ๆ

สื่อมวลชนจะต้องเป็นกัลยาณมิตรของสังคม
สื่อมวลชนไม่ควรจะส่งเสริมค่านิยมบริโภค โดยเฉพาะ
การโฆษณาที่ทำให้แต่ละคนไขว่คว้าหาสิ่งบำรุงบำเรอจน
เกินพอดี แต่ควรนำเสนอวิถีชีวิตที่มีการบริโภคแต่พอดี

๓) การศึกษา การศึกษาจะต้องเป็นการศึกษาที่
ครบกระบวนการ คือเป็นการศึกษาที่ทำให้รู้ให้เข้าใจถึง
หลักการและจุดประสงค์ของสิ่งต่าง ๆ อย่างแท้จริง และ
ต้องปฏิบัติตามหลักการนั้นจนบรรลุจุดประสงค์ที่ต้อง
การให้ได้ โดยนัยนี้การศึกษาจึงมิใช่ความรู้เท่านั้น แต่
หมายถึงการมีความสามารถนำความรู้ไปใช้ได้อย่างมี
ประสิทธิผลด้วย การศึกษาจะต้องช่วยให้คนแก้ปัญหา
ของตนเองและสังคมได้ การศึกษาที่คนในสังคมแก้ปัญหา
ของตนเองและสังคมไม่ได้ย่อมมิใช่การศึกษาที่แท้ ทุก
คนในสังคมต้องเป็นคนที่ยืนรู้ตลอดชีวิต สังคมต้อง
เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน สิ่งใดที่สังคมยังขาด
ความรู้ความเข้าใจหรือไม่สามารถปฏิบัติให้เกิดผลดี
ต่อสังคมได้ ควรที่จะช่วยกันศึกษาและนำไปปฏิบัติจน
เกิดผลปัจจุบันสังคมเรายังมีความเหลื่อมล้ำต่าง ๆ อยู่มาก
เช่นความเหลื่อมล้ำในเรื่องเพศ การศึกษาเพื่อจัด
ระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างเพศให้เกิดความเสมอภาค
กันเป็นสิ่งที่ควรทำ สตรีศึกษาเป็นเรื่องที่สังคมควรให้

ความสนใจ เพื่อที่สังคมของเราจะได้เข้าใจโครงสร้างของ
สังคมที่ทำให้ผู้หญิงต้องถูกกดขี่หรือเอาวัดเอาเปรียบ
โดยผู้ชาย การที่เกิดโสเภณีจำนวนมาก ส่วนหนึ่งก็เป็น
เพราะโครงสร้างของสังคมที่ผู้ชายเป็นใหญ่ นั่นเอง การ
ศึกษาจะต้องทำให้คนมีความภูมิในศักดิ์ศรีของความเป็น
คน ภูมิใจในท้องถิ่นของตน ภูมิใจในวัฒนธรรมของตน
จนไม่ตกเป็นเหยื่อของความทันสมัย หรือค่านิยมบริโภค
อันมีพหุลักษณ์ในการทำลายวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยนัย
นี้หลักสูตรการศึกษาจึงต้องจัดให้ยึดหยุ่นกับความ
หลากหลายของแต่ละท้องถิ่น ให้ท้องถิ่นมีส่วนร่วมใน
การจัดการศึกษาให้มากขึ้นโดยที่รัฐต้องควบคุมให้น้อยลง
ไม่ครอบงำ เพราะการครอบงำไม่สามารถสร้างพลเมือง
ที่มีอิสระและรู้จักคิดแก้ปัญหาของตนและสังคมได้

๔) เศรษฐกิจ พุทธศาสนาเห็นว่าทรัพย์ากรมีจำกัด
แต่ความต้องการของคนมีอยู่แบบไม่จำกัด จึงต้องหาวิธี
การควบคุมความต้องการที่มีไม่จำกัดของมนุษย์ให้อยู่ใน
ขอบเขตที่เหมาะสมและพอดี พุทธศาสนาสอนให้คนเรา
บริโภคสินค้าตามความพอดี (โภชนะ มัตตัญญุตตา) โดย
มุ่งพิจารณาว่าอะไรเป็นคุณภาพชีวิต การบริโภคสินค้า
จะต้องคำนึงถึงคุณค่าแท้และคุณค่าเทียมของสินค้า
คุณภาพชีวิตเป็นคุณค่าแท้ และคุณภาพชีวิตตามแนวพุทธ
มิใช่ความร่ำรวยหรือความมียศมีเกียรติมีตำแหน่งสูง แต่
คุณภาพชีวิตคือความสุขทางจิตใจมากกว่ามุ่งบำรุงบำเรอ
ร่างกาย ในระบบเศรษฐกิจนั้นจะต้องทำให้เกิดความ
ร่วมมือกัน มิใช่เน้นการแข่งขันเช่นที่เป็นอยู่ จะต้อง
ร่วมมือกันในระดับโลกเพื่อความสุขของทุกคน มิใช่ให้
คนชาติใดชาติหนึ่งร่วมมือกันเพื่อจะแข่งขันกับอีกชาติหนึ่ง
การร่วมมือเช่นนั้นเป็นการร่วมมือเทียม มิใช่การร่วมมือ
ที่แท้จริง หลักธรรมเรื่องความสันโดษนั้นมิใช่การสอน
ให้คนงอมืองอเท้าหรือเกียจคร้าน แต่เป็นหลักธรรมที่
เหมาะสมในการพัฒนาเศรษฐกิจ เพราะคนที่สันโดษจะ
รู้จักใช้ทรัพยากรอย่างพอดี ไม่สะสมเพื่อตนเองมาก
เกินไป พร้อมทั้งจะนำส่วนที่ตนมีหรือสะสมไว้ไปจุนเจือ
สังคม

สังคมใดที่รัฐสามารถก่อให้เกิดความเสมอภาคในโอกาสทางเศรษฐกิจได้ ไม่เกิดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจมากนัก ช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนไม่กว้างมากนัก คนในสังคมมีความเป็นอยู่ที่ดี มีคุณภาพชีวิต สมาชิกในสังคมนั้นมีอาชีพที่เหมาะสมเป็นลัทธิมาชีพเมื่อเป็นเช่นนี้ เราก็จะเห็นว่าไม่มีความจำเป็นใด ๆ ที่คนจะมาเป็นโสเภณี

สำหรับเศรษฐกิจในครอบครัว การจะทำให้เกิดความมั่นคงได้ สามารถพึ่งตนเองในทางเศรษฐกิจได้ ไม่ยากจนจนถึงกับต้องทำให้สมาชิกในครอบครัวไปประกอบอาชีพโสเภณี ครอบครัวนั้นจะต้องถือปฏิบัติตามหลักทฤษฎีธรรมมีกัตตประโยชน์ คือมีความขยันหมั่นเพียรในการทำหน้าที่ของตน จัดการกับการงานโดยใช้ปัญญาให้งานดำเนินไปด้วยดี รู้จักรักษา ประหยัดอดออมทรัพย์ที่หามาได้ รู้จักคบคนดีเป็นมิตร และมีความเป็นอยู่ที่เหมาะสม มีชีวิตดีใจงอกเงยไปหรือฟุ้งเฟ้อเกินไป ไม่ควรใช้จ่ายในสิ่งที่ไม่จำเป็น

๕) การเมืองการปกครอง รัฐต้องมีความสามารถในการจัดการศึกษาให้ได้พลเมืองที่มีคุณภาพและคุณธรรม จัดระบบเศรษฐกิจที่ประชาชนอยู่ดีกินดีและมีคุณภาพชีวิตที่ดี ดังนั้นผู้ปกครองในรัฐจะต้องมีความรู้ความสามารถและมีคุณธรรม ในพุทธศาสนามีหลักธรรมสำหรับผู้ปกครองคือผู้ปกครองจะต้องเป็นคนโอบอ้อมอารี จัดสรรงบประมาณให้ทั่วถึง มีความประพฤติดีงามทั้งทางกายและวาจา มีความเสียสละ มีความซื่อสัตย์ ซื่อตรง มีความอ่อนโยน เข้มแข็งและเพียรพยายามแก้ปัญหาสังคม ไม่โกรธ ไม่เบียดเบียนข่มเหงราษฎร มีความอดทน และปฏิบัติให้ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ในการปกครองแม้ว่าเราจะอยู่ในระบอบประชาธิปไตย แต่ผู้ปกครองต้องยึดถือธรรมาธิปไตยคือถือความถูกต้องเป็นหลัก ต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนซึ่งเป็นเจ้าของประเทศได้มีส่วนร่วมในการเสนอความคิดเห็นเพื่อพัฒนาบ้านเมือง ต้องฟังเสียงประชาชน ให้มีความสำคัญกับความเดือดร้อนของประชาชนที่แสดงออกมาแม้จะ

มิได้ผ่านกลไกของรัฐสภา แต่แสดงออกโดยการชุมนุมอย่างสงบหรือการจัดประชุมหรือการอภิปรายในเวทีสาธารณะ หลักการในการให้ประชาชนมีส่วนร่วมก็เป็นส่วนหนึ่งในอภิปรายนิยธรรม ๗ ประการนั่นเอง หลักธรรมนี้จะทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง ชุมชนที่เข้มแข็งย่อมสามารถจัดการกับปัญหาของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพได้

๖) วัฒนธรรม จากหลักอนิจจตาในไตรลักษณ์ ทำให้เราทราบว่าทุกสิ่งในโลกล้วนมีความเปลี่ยนแปลง และการเปลี่ยนแปลงก็ได้เปลี่ยนแปลงไปโดยมิได้มีเหตุปัจจัย สิ่งต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย เหตุปัจจัยบางอย่างเราสามารถสร้างขึ้นมาได้ วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา แต่เราไม่จำเป็นต้องให้มันเปลี่ยนแปลงไปเอง เราสามารถเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางวัฒนธรรมได้ ทำไมเราจึงต้องเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม เพราะว่าเรามีวัฒนธรรมบางอย่างที่ไม่เหมาะสมที่จะอยู่อย่างมีคุณภาพชีวิตได้ เช่นวัฒนธรรมบริโภคนิยมและวัฒนธรรมในส่วนที่เป็นค่านิยมที่เกี่ยวข้อง วัฒนธรรมส่วนมากเป็นเรื่องของบัญญัติธรรมที่สามารถจัดการให้เกิดความเหมาะสมกับแต่ละสังคมได้ ถ้าเราเห็นว่ากฎหมายที่มีอยู่ก่อให้เกิดการเอารัดเอาเปรียบ ก่อให้เกิดการเลือกปฏิบัติ เราก็ควรจะรณรงค์ให้มีการปรับปรุงกฎหมาย ค่านิยมที่ไม่ดีควรจะกระตุ้นให้มีการเปลี่ยนแปลง โครงสร้างทางสังคมในด้านอื่น ๆ ล้วนมีความเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม และสามารถปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมได้เช่นเดียวกัน โดยจะต้องสร้างความรู้ความเข้าใจร่วมกันขึ้นมาให้ได้ก่อน เมื่อมีความเข้าใจร่วมกันแล้ว เราก็จะสามารถผลักดันสังคมไปสู่ความดีงามได้ เช่นค่านิยมการแสดงความคิดเห็นถูกต้องเวทีต่อพ่อแม่ด้วยการไปเป็นโสเภณี ถือว่าผิดหลักการในพุทธศาสนา ควรที่เราจะทำให้คนในสังคมเข้าใจร่วมกัน จนสามารถยกเลิกค่านิยมนี้ไปได้ในที่สุด ที่กล่าวมานี้มิได้หมายความว่าให้เราเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมให้หมดวัฒนธรรมที่ดี ๆ ความเชื่อและค่านิยมที่เหมาะสม

ก็ยังมียู่มาก สิ่งเหล่านี้เราต้องช่วยกันรักษาและสืบทอดต่อไป เพื่อประโยชน์ร่วมกันของสังคม

๗) พระสงฆ์ สถาบันสงฆ์นั้นอยู่ท่ามกลางสถาบันอื่นๆ ในสังคม เมื่อสังคมมีปัญหา สถาบันสงฆ์ก็ต้องรับรู้ปัญหาและช่วยแก้ปัญหาด้วย พระสงฆ์จะต้องทำหน้าที่ของตนคือการศึกษาพระธรรมวินัยให้เข้าใจแจ่มชัด นำไปปฏิบัติจนได้รับผลและสามารถนำไปแนะนำสั่งสอนประชาชนได้ ขณะเดียวกันก็ต้องเรียนรู้ให้เท่าทันสังคม ให้เข้าใจปัญหาสังคม เพื่อจะได้ช่วยแก้ไขอย่างตรงจุด พระสงฆ์หากไม่เข้าใจปัญหาสังคมอาจเป็นส่วนหนึ่งที่ก่อปัญหาสังคมขึ้นมาได้ เช่น พระสงฆ์ที่มุ่งแต่การสร้างวัดในวัดบางรูปเป็นผู้ผลักดันให้เด็กหญิงในชนบทต้องไปเป็นโสเภณีแม้จะมีไช้โดยตรงแต่เป็นการผลักดันโดยอ้อม เนื่องจากวัดเคยเป็นศูนย์กลางของชุมชนมานาน ปัจจุบันวัดในชนบทหลายแห่งก็ยังสามารถหรือฟื้นฟูสถานะและบทบาทของความเป็นผู้นำในชุมชนได้อยู่ พระสงฆ์ควรใช้ศักยภาพของตนสร้างเยาวชนให้เป็นผู้ที่มีค่านิยมที่ถูกต้องดีงาม รักท้องถิ่นของตน พระสงฆ์สามารถที่จะจัดตั้งศูนย์ฝึกอาชีพในรูปแบบต่างๆ ขึ้นภายในวัดเพื่อช่วยกอบกู้ภาวะทางเศรษฐกิจของชุมชน โดยพระสงฆ์ควรร่วมมือกับโรงเรียนและชุมชนอย่างใกล้ชิด ตลอดถึงข้าราชการและเจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน ก็เป็นบุคลากรที่พระสงฆ์ไม่ควรมองข้าม ควรทำงานประสานกับส่วนต่างๆ ในสังคมโดยเฉพาะในท้องถิ่น เพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่นให้พึ่งพาตนเองได้ในทางเศรษฐกิจ หรือแม้แต่ในกรณีที่เกิดปัญหาอื่นๆ ที่เกิดตามมาจากปัญหาโสเภณี เช่น ปัญหาโรคเอดส์ พระสงฆ์สามารถเกื้อกูลต่อคนที่มียูเหล่านี้ได้ ดังที่มีพระสงฆ์หลายรูปได้ทำอยู่แล้ว

สถาบันสงฆ์ควรช่วยยกระดับสถานภาพของแม่ชีให้สูงขึ้น ให้แม่ชีได้มีโอกาสศึกษาพระธรรมวินัยและวิชาการทั่วไปให้มากขึ้น และสนับสนุนให้แม่ชีจัดตั้งเป็นสถาบัน มีเครือข่ายมีความเชื่อมโยงกันมากขึ้น สถาบันแม่ชีที่มีความเข้มแข็งจะช่วยเหลือสังคมได้มากทีเดียว

โดยเฉพาะงานด้านสตรีและเด็กที่แม่ชีมีความพร้อมและมีความถนัดมากกว่าพระสงฆ์ สำหรับภิกษุณี น่าจะมีการคิดกันอย่างจริงจังว่าเราสามารถฟื้นฟูขึ้นมาได้หรือไม่ ซึ่งถ้าเป็นไปได้ จะเป็นส่วนที่ช่วยแก้ปัญหาสังคมโดยเฉพาะปัญหาโสเภณีได้มากพอสมควรเลยทีเดียว

๑๐. สรุป ข้อสังเกตและข้อเสนอแนะ

บทความนี้เน้นประเด็นปัญหาโสเภณีที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน โดยชี้ให้เห็นสภาพปัญหา สาเหตุของปัญหา เป้าหมายในการแก้ปัญหา และวิธีการแก้ปัญหา โดยอาศัยกรอบการมองแบบอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค และมีการเสนอมุมมองของพุทธศาสนาต่อปัญหาโสเภณีด้วย การมองปัญหาทั้งในส่วนสภาพของปัญหาและสาเหตุของปัญหานั้น ได้พยายามมองให้เห็นความเชื่อมโยงของเหตุปัจจัยต่างๆ ตามหลักปฏิจ-สมุပ္บาท ซึ่งอาจจะพิจารณาได้ไม่ครอบคลุมทั้งหมด เพราะปัญหานี้เป็นปัญหาที่มีความซับซ้อนมาก ในส่วนของเป้าหมายในการแก้ปัญหานั้น ได้ตั้งเป้าหมายที่ค่อนข้างเป็นอุดมคติ ดูเป็นเรื่องยากที่จะเป็นไปได้ แต่การมีอุดมคติที่สูงส่งเช่นนั้น จะเป็นการย้าเตือนในสังคมเห็นว่าเรายังอยู่ห่างไกลจากอุดมคตินั้นมากนัก แม้ว่าอุดมคตินั้นจะเป็นเรื่องยากที่จะไปถึง แต่ในที่สุดถ้าเราไม่ละทิ้งอุดมคติ เราก็ตจะเข้าใกล้อุดมคตินั้นทุกทีๆ ไป ตามหลักพุทธศาสนา การจะเข้าถึงภาวะที่ปลอดทุกขนั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้

การดำเนินการเพื่อไปสู่เป้าหมายนั้น ผู้ดำเนินการหรือผู้ปฏิบัติการจะต้องมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตน หากเรามีความเชื่อมั่นในพระรัตนตรัย เราก็จะมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตน และศักยภาพของสังคมที่เข้าไปสู่เป้าหมายนั้นร่วมกัน การดำเนินไปสู่เป้าหมายก็เป็นเรื่องที่มีความเป็นไปได้

ในส่วนวิธีการในการแก้ปัญหานั้น แม้ว่าจะมองว่าทุกส่วนในสังคมควรมีส่วนร่วมในการดำเนินการแก้ปัญหาดังกล่าว แต่วิธีการที่เสนอนั้นก็จำกัดเฉพาะที่เห็นว่าเกี่ยวข้องกับ

พุทธศาสนา ประกอบกับกรอบการมองที่อาจจะยังคับแคบ
ที่ไม่สามารถนำเสนอแนวคิดในพุทธศาสนาได้อย่าง
กว้างขวางเป็นระบบ อันเนื่องมาจากความจำกัดของเวลา
จึงคงต้องมีข้อบกพร่องอยู่บ้าง จำเป็นที่จะต้องไข่มุม

มองของวิชาสาขาอื่นๆให้เป็นบูรณาการแห่งสาขาวิชา
และมีการศึกษาค้นคว้าแนวคิดในพุทธศาสนาอย่างเป็น
ระบบและด้วยความจริงจังมากขึ้น เพื่อจะได้นำเสนอวิธี
การแก้ไขปัญหานี้ให้ได้ผลอย่างจริงจังต่อไป

การอ้างอิง

๑. จัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, “โสภณและพุทธศาสนา,” ใน *NICS เขตปลอดโสภณ?* (กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๗), น. ๒๗.
๒. เสฐียรพงษ์ วรรณปก, “โสภณกับพระพุทธศาสนา,” ใน *พุทธศาสนา ทศนะและวิจารณ์* (กรุงเทพฯ : ช่อมะไฟ, ๒๕๓๕), น. ๑๔๓.
๓. เรื่องเดียวกัน, น. ๑๕๗.
๔. เรื่องเดียวกัน, น. ๑๕๘.
๕. เรื่องอุไร กุศลาลัย, *สตรีในวรรณคดีพุทธศาสนา* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๓๕), น. ๓๓.
๖. เรื่องเดียวกัน, น. ๓๕.
๗. มหาวัคค์ มหาขันธกะ อัมพปาลีวัตถุ, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, *พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาร* เล่มที่ ๕ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๕), น. ๖๕-๖๗.
๘. โครงการทราบรายละเอียด คู่มืออัมพปาลีเถรคาถา ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๖.
๙. ทีมวิทยากร มหาวัคค์ มหาปรินิพพานสูตร, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, *พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาร* เล่มที่ ๑๐ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ไม่ระบุปีที่พิมพ์), น. ๘๙.
๑๐. มหาวัคค์ จีวรขันธกะ ชีวภัตต, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, *พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาร* เล่มที่ ๕, น. ๑๒๓-๑๒๖.
๑๑. เรื่องราวเกี่ยวกับนางสิริมามีอยู่ในอรรถกถาสุตตนิบาต วิมานวัตถุ และธรรมบทภาค ๕ และ ๖.
๑๒. จัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ชัยเสน, *สตรีในพุทธกาล* (กรุงเทพฯ : ศูนย์ไทยทิเบต, ๒๕๓๔), น. ๔๒.
๑๓. จุฬวัคค์ ภิกษุณีขันธกะ, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, *พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาร* เล่มที่ ๗ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ไม่ระบุปีที่พิมพ์), น. ๒๖๓.
๑๔. จัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ชัยเสน, *สตรีในพุทธกาล*, น. ๔๒.
๑๕. ขุททกนิกาย เถรคาถา ทุกนิบาต อัชฌกาสีเถรคาถา, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, *พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาร* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ไม่ระบุปีที่พิมพ์), น. ๔๓๖.
๑๖. เรื่องอุไร กุศลาลัย, *สตรีในวรรณคดีพุทธศาสนา*, น. ๓๖-๓๗.
๑๗. เรื่องเดียวกัน, น. ๑๒๐-๑๒๑.
๑๘. ขุททกนิกาย เถรคาถา ปัญจกนิบาต วิมลเถรคาถา, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, *พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาร* เล่มที่ ๒๖, น. ๔๔๒-๔๔๓.

๑๙. มหาวิทยาลัย มหาชนธกะ, มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาร เล่มที่ ๕ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๔), น. ๓๑-๓๒.
๒๐. พระพุทธโฆสจารย์, ธรรมปฎกฏกตา (อภฺรโม ภาค) (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๔), น. ๑๕๓-๑๕๔.
๒๑. พระพุทธโฆสจารย์, ธรรมปฎกฏกตา (อภฺรโม ภาค) (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๔), น. ๑๕๕.
๒๒. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, ร่วมแรงแบ่งปันรัก สภาพข้อเท็จจริงแห่งปัญหาโสเภณีและเอดส์ (นครปฐม : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๗), น. ๕.
๒๓. เรื่องเดียวกัน, น. ๕-๖.
๒๔. เคร็ก เจ. เรโนลด์ส, ความคิดแหวกแนวของไทย จิตร ภูมิศักดิ์ และโฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน, แปลโดย อัญชลี สุสัยณห์ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อักษรสาส์น, ๒๕๓๔), น. ๒๔๙.
๒๕. ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, "โสเภณีและพุทธศาสนา," น. ๓๓.
๒๖. เคร็ก เจ. เรโนลด์ส, ความคิดแหวกแนวของไทย จิตร ภูมิศักดิ์ และโฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน, น. ๒๕๐.
๒๗. เทพทู ทับทอง, หญิงโคมเขียว (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เจ้าพระยา, ๒๕๒๖), น. ๑-๖.
๒๘. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, ร่วมแรงแบ่งปันรัก, น. ๘.
๒๙. ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, "โสเภณีและพุทธศาสนา," น. ๓๔.
๓๐. กฤตยา อาชวนิจกุล และ วราภรณ์ แซ่มสนธิ, รายงานการวิจัย เรื่อง วัยรุ่นชายไทยกับการซื้อประเวณี, ศูนย์สตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๗, น. ๙-๑๑. (อัดสำเนา)
๓๑. Watinee Boonchalaksi and Philip Guest, *Prostitution in Thailand* (Nakhon Pathom : Institute for Population and Social Research Mahidol University, 1994), p. 29.
๓๒. "วัฒนธรรมไทย? ลูกสาว-หาเงิน ลูกชายใช้เงิน" ใน ศิลปวัฒนธรรม (เมษายน ๒๕๓๗), น. ๗๘.
๓๓. ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ และ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "ผ้าขาวม้ากับผ้าขืนและกางเกงใน" ใน ผ้าขาวม้า, ผ้าขืน, กางเกงใน และ ฯลฯ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๓๔), น. ๙๐-๑๐๙.
๓๔. "วัฒนธรรมไทย? ลูกสาว-หาเงิน ลูกชาย-ใช้เงิน," น. ๘๓.
๓๕. "สตรีในพุทธศาสนา บทสัมภาษณ์พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต)," ใน เสขยธรรม ๓ (มีนาคม-เมษายน ๒๕๓๖), น. ๙.
๓๖. ศิริพร สะโครบานะ ณัฐยา บุญภักดี และ ชูติมา จันทิโร, การค้าหญิง ฤาวิธสังคมไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ผู้หญิง, ๒๕๔๐), น. ๑๕๒.
๓๗. ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, "โสเภณีและพุทธศาสนา," น. ๔๐.
๓๘. จำนวนนี้เป็นตัวเลขประมาณการของศูนย์พิทักษ์สิทธิเด็ก มูลนิธิเด็ก ในคราวที่จัดประชุม เรื่อง "ข้อคิดเกี่ยวกับ ปัญหาพ่อแม่ขายลูกเป็นโสเภณี" เมื่อวันที่ ๑๐ มีนาคม ๒๕๓๒.
๓๙. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, ร่วมแรงแบ่งปันรัก, น. ๘๕-๘๖.
๔๐. ผู้สนใจรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้สามารถอ่านได้ในรูปแบบใหม่ของการค้าทาสการค้าหญิงและเด็กสาวพม่าในประเทศไทย ซึ่งจัดพิมพ์โดยมูลนิธิผู้หญิง พ.ศ. ๒๕๓๗.
๔๑. ศิริพร สะโครบานะ ณัฐยา บุญภักดี และชูติมา จันทิโร, การค้าหญิง ฤาวิธสังคมไทย, น. ๑๙.
๔๒. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, ร่วมแรงแบ่งปันรัก, น. ๑๐๐.
๔๓. มาลี พฤษพงษ์สวัสดิ์, "NIC กับธุรกิจบริการทางเพศ," ใน NICS เขตปลอดโสเภณี?, น. ๙๘.
๔๔. รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, "คิดถึงอ้อย บีเอ็ม, ใน อนิจลักษณะของสังคมไทย (กรุงเทพฯ : อมรินทร์, ๒๕๓๔), น. ๘๙-๙๕.

๔๕. กาญจนา แก้วเทพ, “ผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา,” ใน *วิธีวิทยาศึกษาสังคมไทย วิธีใหม่แห่งการพัฒนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : โครงการส่งเสริมองค์การพัฒนาเอกชนไทย, ๒๕๓๗), น. ๒๔๑.
๔๖. กาญจนา แก้วเทพ, “การพัฒนา-ทางเลือกใหม่,” ใน *วิธีวิทยาศึกษาสังคมไทย*, น. ๑๓๙.
๔๗. กนกศักดิ์ แก้วเทพ, “การพัฒนาประเทศจากแผนพัฒนาฉบับที่ ๑-๗ บทวิเคราะห์ทางยุทธศาสตร์,” ใน *วิธีวิทยาศึกษาสังคมไทย*, น. ๙๕.
๔๘. ศุภิมา (นฤมล) วงศ์สุภาพ, *นางงามตุ๊กระจาก* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๗), น. ๑๙๗.
๔๙. เรื่องเดียวกัน, น. ๑๙๘.
๕๐. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, *ร่วมแรงแบ่งปันรัก*, น. ๕๖.
๕๑. ยศ สันตสมบัติ, *แม่หญิงสี่ชายตัว ชุมชนและการค้าประเวณีในสังคมไทย*, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, ๒๕๓๕), น. ๒๐๓-๒๐๔.
๕๒. มาลี พงษ์พงศาวิ, “NIC กับธุรกิจบริการทางเพศ,” น. ๙๕-๙๘.
๕๓. กฤตยา อาชวนิจกุล, “จับตาสถานการณ์การค้าเด็กหญิงในรอบ ๑๐ ปี ในยุคนโยบายยุติปัญหาโสเภณีเด็กขึ้นทั้งรัฐไทย,” ใน *NICS เขตปลอดโสเภณี?*, น. ๒๓๓-๒๓๕.
๕๔. ยศ สันตสมบัติ, *แม่หญิงสี่ชายตัว*, น. ๑๓๕-๑๓๙.
๕๕. สาริ ศิลา, *รายงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการเรื่องวัฒนธรรมชุมชนกับการแก้ปัญหาการค้าประเวณีของหญิงชาวเขาเผ่ามูเซอร์*, กรมประชาสัมพันธ์ กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม, ๒๕๓๔, น. ๔๒. (อิตสำเนา).
๕๖. “การศึกษาแก้ปัญหาโสเภณีเด็กได้จริงหรือ,” ทีมการศึกษา น.ส.พ.ไทยรัฐ, *ไทยรัฐ* อังคารที่ ๑๕ ธันวาคม ๒๕๓๕ ในพระพยอม กัลยาโณ, *พระกับโสเภณีและกรรมเจ้าอาวาสวัดสวนแก้ว* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ร่มโพธิ์แก้ว, ๒๕๓๖), น. ๕๕.
๕๗. นิธิ เอียวศรีวงศ์, “การศึกษาภาคบังคับ,” ใน *หมายเหตุวัฒนธรรมร่วมสมัย* (กรุงเทพฯ : แพร่สำนักพิมพ์, ๒๕๓๗), น. ๗๑-๗๓.
๕๘. ยศ สันตสมบัติ, *แม่หญิงสี่ชายตัว*, น. ๒๒๐-๒๒๑.
๕๙. กฤตยา อาชวนิจกุล และ วราภรณ์ แซ่มสันท, *รายงานการวิจัย เรื่อง วัยรุ่นชายไทยกับการซื้อประเวณี*, น. ๔๑, ๔๘.
๖๐. ยศ สันตสมบัติ, *แม่หญิงสี่ชายตัว*, น. ๒๓๙.
๖๑. นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ศีลธรรมและความเมตตา,” ใน *หมายเหตุวัฒนธรรมร่วมสมัย*, น. ๑๒๓-๑๓๑.
๖๒. อนุสรณ์ อุณโณ, “วัฒนธรรมบริโภคกับพุทธธรรม บทวิพากษ์เชิงมานุษยวิทยา,” ใน *พุทธศาสนศึกษา ๓* (มกราคม-เมษายน ๒๕๓๙), น. ๑๔-๑๕.
๖๓. สมภาร พรมทา, “การตอบสนองของพุทธศาสนาต่อปัญหาในสังคมวิทยาศาสตร์,” ใน *พุทธศาสนศึกษา ๒* (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๓๘), น. ๑๙.
๖๔. อธิคม โกมลวิทยธร, “ทฤษฎีว่าด้วยการศึกษาเรื่องสังคมบริโภคนิยม,” ใน *สิริพร สมบูรณ์บุรณะ, วัฒนธรรมการบริโภค แนวคิดและการวิเคราะห์* (กรุงเทพฯ : ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก, ๒๕๓๔), น. ๒๒-๒๓.
๖๕. สุพัตรา กอบกิจสุขสกุล, *เส้นทางนางงาม* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกเบี๋ย, ๒๕๓๖), น. ๑๘๐.
๖๖. รวีวรรณ ประกอบผล, “ภาพรวมของสตรีจากสื่อมวลชนในระดับสากล,” ใน *กาญจนา แก้วเทพ, ภาพลักษณ์ของผู้หญิงในสื่อมวลชน* (กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), น. ๓-๙.
๖๗. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, *ร่วมแรงแบ่งปันรัก*, น. ๕๑.
๖๘. เรื่องเดียวกัน, น. ๔๓.
๖๙. กฤตยา อาชวนิจกุล และ วราภรณ์ แซ่มสันท, “วัยรุ่นชายไทยกับการซื้อประเวณี,” น. ๓๐.

๗๐. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, *ร่วมแรงแบ่งปันรัก*, น. ๓๙.
๗๑. เรื่องเดียวกัน, น. ๔๕.
๗๒. เรื่องเดียวกัน, น. ๔๐.
๗๓. นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ผู้ยิ่งใหญ่,” ใน *หมายเหตุวัฒนธรรมร่วมสมัย*, น. ๑๒๐.
๗๔. โยธิน กัลดง, *พุทธสันติวิธี ทฤษฎีเชิงโครงสร้าง*, แปลโดย สมชัย เย็นสบาย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อาจารย์สาร, ๒๕๓๘), น. ๑๕๒.
๗๕. กฤตยา อาชวนิจกุล และ วราภรณ์ แซ่มสนิท, *วัยรุ่นชายไทยกับการซื้อประเพณี*, น. ๑๗.
๗๖. ศิริพร สะโครบานะค ฌฐยา บุญภักดี และ ชุตินา จันทอิโร, *การค้าหญิง ฤทธิวิสัยสังคมไทย*, น. ๑๒-๑๖.
๗๗. เรื่องเดียวกัน, น. ๑๖-๑๗.
๗๘. เอเชียวอร์ธ และ โครงการสิทธิสตรี ของฮิวแมนไรท์วอร์ธ, *รูปแบบใหม่แห่งการค้าทาส การค้าหญิงและเด็กสาวพม่าในประเทศไทย*, แปลโดย สุภาภรณ์ ธนะพรพันธ์ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิผู้หญิง, ๒๕๓๖), น. ๒๙-๓๕.
๗๙. ศิริพร สะโครบานะค ฌฐยา บุญภักดี และ ชุตินา จันทอิโร, *การค้าหญิง ฤทธิวิสัยสังคมไทย*, น. ๑๘.
๘๐. พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), “ทำอย่างไรจึงจะให้เชื่อเรื่องกรรม,” ใน *นรกสวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่* (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๘), น. ๓๒.
๘๑. สมภาร พรหมทา, “ทัศนะของพุทธศาสนาต่อปัญหาโสเภณี,” ใน *พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์* (กรุงเทพฯ : พุทธชาติ, ๒๕๓๕), น. ๑๐๕.
๘๒. มีนักคิดบางท่านตีความการละเมิดศีล ๕ ที่มีความซับซ้อนและส่งผลกระทบทางลบต่อสังคมอย่างมหากาล และเห็นว่า เป็นเรื่องความรุนแรงเชิงโครงสร้าง เช่นแนวคิดของ ค.น.พ.ประเวศ วะสี ผู้สนใจอาจดูได้จาก ประเวศ วะสี, *พระสงฆ์กับการเรียนรู้เท่าทันสังคม* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, ๒๕๔๐).
๘๓. พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* (กรุงเทพฯ : มหจุฬาลงกรณ-ราชวิทยาลัย, ๒๕๒๔), น. ๒๐๕.
๘๔. เรื่องเดียวกัน, น. ๒๒๔.
๘๕. เรื่องเดียวกัน, น. ๒๒๔.
๘๖. “สตรีในพุทธศาสนา บทสัมภาษณ์พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต),” ใน *เสขิยธรรม ๓* (มีนาคม-เมษายน ๒๕๓๖), น. ๑๒.
๘๗. Chatsumarn Kabilsingh, *Woman in Buddhism* (Manila: Isis International), p. 19.
๘๘. สมภาร พรหมทา, “สตรีในทัศนะของพุทธศาสนา,” ใน *พุทธศาสนศึกษา ๑* (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๓๗), น. ๔๗-๔๙.
๘๙. ในหนังสือเรื่อง *Buddhism after Patriarchy* ผู้เขียนคือ Rita M. Gross ได้แสดงหลักฐานที่เป็นข้อความที่กล่าวถึง ผู้หญิงในเชิงลบที่ปรากฏอยู่ในพุทธศาสนายุคต้น ในนิกายมหายานและวัชรยาน ผู้สนใจอาจตรวจสอบดูได้ สำหรับผู้ที่สนใจบทบาทของผู้หญิงในพุทธกาล ดูได้จาก I.B. Horner, *Women under Primitive Buddhism* (Delhi: Motilal Banarsidass Publisher Pvt. Ltd., 1990).

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

หนังสือและบทความในหนังสือ

กัลดง, โยธิน. *พุทธสันติวิธี ทฤษฎีเชิงโครงสร้าง*. แปลโดย สมชัย เย็นสบาย. กรุงเทพฯ : โครงการหนังสือชุดพุทธศาสนาสำหรับคนหนุ่มสาว, ๒๕๓๘.

กาญจนา แก้วเทพ. *ภาพลักษณ์ของผู้หญิงในสื่อมวลชน*. กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่งานวิจัย ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

จรรยา เศรษฐบุตร และ สุภาณี เวชพงศา. *NICS เขตปลอดภัยใด?* นครปฐม : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๗.

จักรสมาลย์ กบิลสิงห์ ชัญเสน. *สตรีในพุทธกาล*. กรุงเทพฯ : ศูนย์ไทยเธิเบต, ๒๕๓๙.

เทพู ทับทอง. *หญิงโคมเขียว*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เจ้าพระยา, ๒๕๒๖.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. *หมายเหตุวัฒนธรรมร่วมสมัย*. กรุงเทพฯ : แพร่สำนักพิมพ์, ๒๕๓๗.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. *ผ้าขาวม้า ผ้าขึ้น ทางแกงใน และ ฯลฯ*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๓๘.

ประเวศ วะสี. *พระสงฆ์กับการเรียนรู้เท่าทันสังคม*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, ๒๕๔๐.

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ และคนอื่นๆ. *วิธีวิทยาการศึกษาสังคมไทย วิธีใหม่แห่งการพัฒนา*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โครงการส่งเสริมองค์การพัฒนาเอกชนไทย, ๒๕๓๗.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). *นรก-สวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๘.

พระพยอม กัลยาโณ. *พระกับโสเภณี และกรณีเจ้าอาวาสวัดสวนแก้ว*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ร่มโพธิ์แก้ว, ๒๕๓๖.

พระราชวรานันท์ (ประยุทธ์ ปยุตโต). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

มหิดล, มหาวิทยาลัย. *สถาบันวิจัยประชากรและสังคม. ร่วมแรงแบ่งปันรัก สภาพข้อเท็จจริงแห่งปัญหาโสเภณีและเอดส์*. นครปฐม : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๗.

ยศ สันตสมบัติ. *แม่หญิงสี่ชายตัว ชุมชน และการค้าประเวณีในสังคมไทย*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, ๒๕๓๕.

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. *อนิจลักษณะของสังคมไทย*. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๓๘.

เรย์โนลด์ส, เคร็ก เจ. *ความคิดแหวกแนวของไทย จิตร ภูมิศักดิ์ และใจหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน*. แปลโดย อัญชลี สุนายพันธ์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อักษรสาส์น, ๒๕๓๔.

เรื่องอุไร กุศลาลัย. *สตรีในวรรณคดีพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๕.

สมภาร พรมทา. *พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์พุทธชาติ, ๒๕๓๕.

สิริพร สมบูรณ์บุรณะ. *วัฒนธรรมการบริโภค แนวคิดและการวิเคราะห์*. กรุงเทพฯ : ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก, ๒๕๓๘.

สุพัตรา กอบกิจสุสกุล. *เส้นทางนางงาม*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คอกบะ, ๒๕๓๖.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. *พุทธศาสนา ทศณะและวิจารณ์*. กรุงเทพฯ : ช่อมะไฟ, ๒๕๓๕.

ศิริพร สะโคโรบานะ. *ณัฐยา บุญภักดี และ ชุตินา จันทิโร. การค้าหญิง ฤทธิสังคมไทย*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ผู้หญิง, ๒๕๔๐.

เอเชียวอร์ธ และโครงการสิทธิสตรี ของฮิวแมน ไรท์ วอร์ธ. *รูปแบบใหม่ของการค้าทาส การค้าหญิงและเด็กสาวพม่าในประเทศไทย*. แปลโดย สุภาภรณ์ ธนะพรพันธุ์. กรุงเทพฯ : มูลนิธิผู้หญิง, ๒๕๓๖.

บทความ

“วัฒนธรรมไทย? ลูกสาว-หาเงิน ลูกชาย-ใช้เงิน.” *ศิลปวัฒนธรรม* (เมษายน ๒๕๓๗) : ๗๖-๘๓.

“สตรีในพุทธศาสนา บทสัมภาษณ์พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต).” *เสฐียรธรรม ๓* (มีนาคม-เมษายน ๒๕๓๖) : ๑๐-๑๕.

สมภาร พรมทา. “การตอบสนองของพุทธศาสนาต่อปัญหาในสังคมวิทยาศาสตร์.” *พุทธศาสนศึกษา ๒* (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๓๘) : ๑๒-๒๙.

สมภาร พรมทา. “สตรีในทัศนะของพุทธศาสนา.” *พุทธศาสนศึกษา ๑* (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๓๗) : ๓๔-๕๒.

อนุสรณ์ อุณโณ. “วัฒนธรรมบริโภคนิยมกับพุทธธรรม บทวิพากษ์เชิงมานุษยวิทยา.” *พุทธศาสนศึกษา ๓* (มกราคม-เมษายน ๒๕๓๙) : ๔-๒๑.

เอกสารอื่นๆ

กฤตยา อาชวนิจกุล และ วราภรณ์ แซ่มสันท. รายงานการวิจัย เรื่อง วิจัยรูนชายไทยกับการซื้อประเวณี. ศูนย์สตรีศึกษา คณะสังคม-ศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๗. (อัคราเนนา)

สารภี คีลา. รายงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการ เรื่อง วัฒนธรรมชุมชนกับการแก้ปัญหาการค้าประเวณีของหญิงชาวเขาเผ่ามูเซอ. สถาบันวิจัยชาวเขา กรมประชาสงเคราะห์ กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม, ๒๕๓๘. (อัคราเนนา)

ภาษาบาลี

พระไตรปิฎก

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๔.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๕. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๕.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๗. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ไม่ระบุปีที่พิมพ์.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๑๐. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ไม่ระบุปีที่พิมพ์.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๒๖. กรุงเทพฯ : จรูญการพิมพ์, ไม่ระบุปีที่พิมพ์.

อรรถกถา

พระพุทธโฆสะจารย์. ธรรมปทกถา (ปัญจโม ภาโค). กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

พระพุทธโฆสะจารย์. ธรรมปทกถา (ฉกฺโข ภาโค). กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

พระพุทธโฆสะจารย์. ธรรมปทกถา (อฏฺโฐ ภาโค). กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

ภาษาอังกฤษ

Boonchalaksi, Watinee, and Guest, Philip. *Prostitution in Thailand*. Nakhon Pathom : Institute of Population and Social Research Mahidol University, 1994.

Gross, Rita M. *Buddhism after Patriarchy*. New York : State University of New York Press, 1993.

Horner, I. B. *Women under Primitive Buddhism*. Delhi : Motilal Banasidass Publishers Pvt. Ltd., 1990.

Kabilsingh, Chatuman. *Women in Buddhism*. Manila : Isis International, 1997.